

प्रतिवेदन नं. २५२०५ -एन.ई.पी.

विश्व बैंक

नेपाल

सहायता रणनीतिको
प्रगति विवरण

माघ, २०५९

विश्व बैंक

नेपाल

सहायता रणनीतिको
प्रगति विवरण

माघ, २०५९

विश्व बैंक

१८१८ एच. स्ट्रिट, एन. डब्ल्यू
वाशिंगटन, डि.सी. २०४४३, यु.एस.ए.
टेलिफोन: १ २०२ ४७७ १२३४
फ्याक्स: १ २०२ ४७७ ६३९९

याक एण्ड यति हॉटल परिसर

पो.ब.नं. ७९८
काठमाडौं, नेपाल
टेलिफोन: ०० ९७७ १ २२६७९२/३
फ्याक्स: ०० ९७७ १ २२५११२
www.worldbank.org.np
www.biswabank.org.np

उपाध्यक्ष:

मिएको निशीमीजु, एस.ए.आर.भी.पी.

नेपालका लागि आवासीय निर्देशक:

केनिची ओहासी, एस.ए.सी.एन्.पी.

कार्यटोली प्रमुख:

डेबोराह वेट्म्यान, एस.ए.सी.एन्.ए.

लेआउट: वर्डस्केप, काठमाडौं।

विषय-सूची

विश्व बैंक समुहको सहायता रणनीति	१
परिचय	१
बैंक समुहको सहायता रणनीतिको विकास क्रम	३
सामाजिक परिप्रेक्ष्य	३
राजनैतिक विकास	३
आर्थिक विकास	५
सुधार कार्यक्रम र सरकारको दृष्टिकोण	८
परिचय	८
वित्तीय नीति तथा आर्थिक व्यवस्थापन	९
निजामती सेवा तथा विकेन्द्रीकरण समावेश शासनका आधारहरु	१०
निजी क्षेत्रको विकास र वित्तीय क्षेत्रको सुधार	११
सहायताको प्रभावकारीता बढाउने	१३
मानव विकाससम्बन्धी विषयवस्तु	१३
वातावरणीय व्यवस्थापन	१४
बैंक समुहको रणनीतिको कार्यान्वयनमा भएको प्रगति	१५
पृष्ठभूमि	१५
आइ.डि.ए. का कार्यक्रमहरु	१५
आई.एफ.सी.	१८
एम्.आई.जी.ए.	१८
अगाडिको मार्ग	१९
वर्तमान परिस्थिति- जुम्ल्याहा संकटका रुपमा	१९
आ.व. ०४ मा बैंकको सहायता	१९
जोखीमहरु	२२
अनुसूचीहरु	२४

विनिमय दर

मुद्रा इकाई: नेपाली रुपैयाँ (ने.रु.)

अमेरिकी डलर १: ने.रु. ७६.७३३ (मंसिर ६, २०५९)

आर्थिक वर्ष

साउन १ - असार मसान्त

(आ.व. साउन १, २०५९ देखि असार मसान्त २०६०)

ए.ए.ए.	एनालिटिकल एण्ड एड्भाइजरी एन्टिभिटिज्	जे.वि.आई.सी.	अन्तर्राष्ट्रिय सहायताका लागि जापानी बैंक
भ्र.वि.र.	भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीति	एल.आइ.एल	ज्ञान तथा उत्प्रेरणा ऋण
ए.वि.वै.	एसियाली विकास बैंक	स.वि.ल.	सहस्राब्दीका विकास लक्ष्यहरु
ने.कृ.वि.वै.	नेपाल कृषि विकास बैंक	एम.एफ.ए.	मल्टी-फाइवर एग्रीमेन्ट
ए.म.ल.	मुद्रा निर्मलीकरण	ब.ल.सु.नि.	बहुदेशीय लगानी सुरक्षण निगम
पु.उ.का.ऋ.	पुनः उपयोगी कार्यक्रम ऋण	अ.मं	अर्थ मंत्रालय
आ.प्रा.शि.प.	आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना	म.अ.ख.सं.	मध्यम-अवधिको खर्चको संरचना
स.र.(प्र.वि.)	सहायता रणनीति (प्रगति विवरण)	ने.वै.लि.	नेपाल बैंक लिमिटेड
सा.सं.	सामुदायिक संस्था	ने.वि.मं	नेपाल विकास मंच
प्र.का.अ.	प्रमुख कार्यकारी अधिकृत	गै.स.स	गैर-सरकारी संस्था
वि.ज.प.	वितीय जवाफदेहिता परीक्षण	ने.औ.वि.नि.	नेपाल औद्योगिक विकास निगम
अ.दु.नि.आ.	अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोग	ने.जी.स.	नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण
ख.प.प्र.	खरीद परीक्षण प्रतिवेदन	रा.यो.आ.	राष्ट्रिय योजना आयोग
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति	ने.रा.वै.	नेपाल राष्ट्र बैंक
डिएफआइडी	संयुक्त अधिराज्य अन्तर्राष्ट्रिय विकास विभाग	ने.दू.सं.	नेपाल दूरसंचार संस्थान
जि.स्वा.का.	जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय	ओइसिडी/डीएसी	आर्थिक संगठन तथा विकास संस्था/विकास सहायता समिति
वि.का.अ.स.	विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन अनुगमन समिति	सं.मु.स	संचालन तथा मुल्यांकन समिति
वि.नी.स.	विकास नीति समीक्षा	सा.ले.स.	सार्वजनिक लेखा समिति
डी.टी.टी.	डेल्टा टसे तोहमात्सु, यु.एस.ए.	ग.नि.को.	गरिवी निवारण कोष
वै.स.नी.	वैदेशिक सहायता नीति	सा.ख.सु.का.	सार्वजनिक खर्च सुधार कार्यक्रम
वि.म.नि.का.	वितीय महानियन्त्रकको कार्यालय	सा.का.नि.	सार्वजनिक कार्यक्रम निर्देशिका
वि.क्षे.र.	वितीय क्षेत्र रणनीति	रा.वा.वै.	राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक
वि.क्षे.प्रा.स.(क)	वितीय क्षेत्र प्राविधिक सहायता (कर्जा)	सु.अ.स.	सुधार अनुगमन समिति
आ.व.	आर्थिक वर्ष	ग्रा.खा.स.प.	ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाइ परियोजना
कु.ग्रा.उ.	कुल ग्राहस्थ्य उत्पादन	सं.स.का.	संरचनागत समायोजन कार्यक्रम
जी.टि.जेड.	नेपालका लागि जर्मन विकास नियोग	उ.स्वा.चौ.	उप-स्वास्थ्य चौकी
	श्री ५ को सरकार	वि.शि.प्र.	विद्यालय शिक्षा प्रमाणपत्र
आई.डी.ए.	अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था	वि.व्य.स.	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
सं.वि.को.	संस्थागत विकास कोष	प्रा.स.	प्राविधिक सहायता
ए.सं.	एकिकृत संरचना	युएनडिपी	संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम
आई.एफ.सी.	अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम	यु.एस.ए.आई.डी.	संयुक्त राज्य अमेरिकी अन्तर्राष्ट्रिय विकास संस्था
अ.मु.को.	अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष	गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
अ.गै.स.सं.	अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संगठन	डब्लुटिओ	विश्व व्यापार संगठन

सार संक्षेप

सन् १९९८ को डिसेम्बरमा विश्व बैंकका निर्देशकहरूको बैठकमा छलफल भएको नेपालका लागि सहायता रणनीतिले फितलो शासन तथा आर्थिक कमजोरीहरू जस्ता विकासका बाधाहरूलाई हटाएर नेपाललाई सहयोग गर्ने ध्येय राखेको थियो। यस्ता अवरोधहरूमा सार्वजनिक खर्चको फितलो व्यवस्थापन, सेवाहरूको अप्रभावकारी वितरण र कमजोर वित्तीय क्षेत्र पनि पर्दछन्। सो सहायता रणनीति लागु भएपछिको अवधिमा नेपाल प्रायशः न्यून तहको अवस्थामा नै रहे पनि बैंकले शासनका आधारहरूसंग ऋण सहायतालाई आबद्ध गर्न अघि सारेको अवधारणा पश्चात् शासनका आधारहरू नीतिगत छलफलको मुख्य विषय बनेका छन्। सन् १९९८ को सहायता रणनीतिका आधारभूत कुराहरूबाटै बैंकको कार्यनीति निर्देशित रहेको छ। हाल तयारीका क्रममा रहेको गरिवी कम गर्ने रणनीतिक मस्यौदा (पी.आर.यस.पी.) कार्यान्वयनमा आएपछि आ.व. ०४ मा बैंक समूहका सबै अंगहरूको संयुक्त सहायता रणनीति लागु गर्ने योजना रहेको छ।

नेपाली कांग्रेस पार्टीले सन् १९९९ को मे महिनामा सम्पन्न आम निर्वाचनमा बहुमत हासिल गर्‍यो। तर अपेक्षा गरेभन्दा भिन्न रूपमा सत्तारूढ दलको संसदीय बहुमतबाट न त राजनैतिक स्थिरता कायम हुन सक्यो, न त नेपालको विकासका समस्याहरूकै समाधान हुन सक्यो। सन् १९९४ देखि सन् १९९९ सम्म कायमै रहेको राजनैतिक अस्थिरताका बीच गठित सरकारहरू र समुहगत अन्तरविग्रहले सन् २००२ को मे महिनामा संसदको तल्लो सदनको विघटन हुनपुग्यो। सुरक्षाका कारण आम निर्वाचन हुन नसक्ने प्रष्टै थियो र यसैक्रममा प्रधानमंत्री शेरबहादुर देउवाबाट एक वर्ष पछि निर्वाचन सार्नका लागि सिफारिस भयो। तत् पश्चात् अक्टोबर ४ मा श्री ५ बाट नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा १२७ बमोजिम देउवा मंत्रीपरिषद्लाई कार्यभार मुक्त गरी अस्थायी रूपमा

कार्यकारिणी अधिकार ग्रहण भयो। श्री ५ बाट अक्टोबर ११ मा श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई प्रधानमंत्रीको पदमा नियुक्त गरी उहाँको नेतृत्वमा गठित अन्तरिम मंत्रीपरिषद्लाई शान्तिसुरक्षाको पुनर्बहाली गर्न र स्थगित निर्वाचन सम्पन्न गर्ने जिम्मेवारी सुम्पिएको छ।

वर्तमान राजनीतिलाई जनगणतन्त्रात्मक प्रणालीमा रूपान्तरित गर्ने उद्देश्यबाट सुस्त रूपमा ग्रामीण क्षेत्रबाट शुरु भएको माओवादी विद्रोहमा अहिलेसम्म ७ हजारभन्दा बढी मानिसले ज्यान गुमाइसकेका छन्। सन् २००१ को नोभेम्बर महिनामा पहिलो पटक सैनिक स्थापन्नमाथि आक्रमण गरी माओवादीहरूले हिंसात्मक अभियान विस्तार गरेपछि देशमा संकटकालीन अवस्था लागु भई सेनालाई परिचालन गरिएको थियो। यस द्वन्दका कारण गत वर्ष मात्रै उल्लिखित संख्यामध्ये आधा जतिको मृत्यु भएको थियो। सेनाको परिचालनबाट विद्रोहलाई समन गर्न सकिए पनि सेवाहरूको वितरणका साथै सामाजिक धारबाट अलग्गिएका समूहलाई सामाजमा समाहित गर्ने जस्ता जड समस्याहरूको संबोधन नभएसम्म दीर्घकालीन शान्ति स्थापना हुन संभव छैन।

नेपालका लागि सहायता रणनीति लागु भएपछि नेपालको अर्थतन्त्रले द्रुततर वृद्धिदर र अपेक्षाकृत रूपमा दरिलो बृहत् आर्थिक सुदृढता हासिल गर्दै अन्ततः तीव्र अधोगतिका साथ कमजोर अवस्थामा पुगेर एकफन्को मारेको छ। विग्रिएको सुरक्षा स्थितिले पर्यटन उद्योग र व्यावसायीक मनोबलमा गंभीर तथा प्रतिकूल प्रभाव पारेको छ भने प्रतिस्पर्धात्मक विश्व बजारमा नेपालले निर्यात गर्नसक्ने क्षमतामाथि नै प्रश्न उत्पन्न भएकोले बृहत् सन्तुलन कायम राख्दै आर्थिक रूपमा प्रतिस्पर्धी बन्नका लागि सुधारका गंभीर प्रयासहरूको थालनी हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ। सरकार पनि विद्रोहबाट बढेको खतरा र बढ्दो

वित्तीय चापका कारण सुधार प्रक्रियाहरूको कार्यान्वयनका लागि संवेदनशील बनेको छ। यस प्रकारको राजनैतिक अस्थिरताबीच पनि वित्तको वर्ष दिनयता प्राविधिक तथा विशेषज्ञहरूको नेतृत्वमा सुधारका प्रयासहरूले केही गति लिन थालेको आभाष भएको छ। यस क्रममा वित्तीय क्षेत्र, सार्वजनिक खर्चको व्यवस्थापन, सेवाको वितरण, भ्रष्टाचारविरुद्धको लडाईं र दातृ समन्वयलगायतका कतिपय क्षेत्रहरूमा उल्लेखनीय प्रगतिहरू हासिल भइ पनि सकेका छन्। यस्ता सुधारका प्रयासहरूलाई एकिकृत रूपमा अधि बढाउन तात्कालीक कार्ययोजना (त.का.यो.) को कार्यान्वयनका लागि असाधारण गंभीरता र जाँगर देखिएको छ। यसरी नेपालमा शासनका आधारहरूलाई सही दिशामा अधि बढाउने मौन क्रान्तिको शुरुवात भएको छ भन्दा अत्युक्ति नहोला। यस्ता प्रयासहरूलाई बैंक समूहको पूर्ण समर्थनका साथै जनसमर्थन पनि मिलेको छ।

सुधारका लागि प्रयासरतहरूको एकिकृत पहलमा प्रवर्द्धित चालु सुधारको व्यापक आधार र प्रवृत्तिहरूलाई दृष्टिगत गरी बैंकले आधारभूत तहको परिदृश्य बमोजिम वित्तीय सहायताका लागि कार्यक्रमिक अवधारणाको विकास गर्ने योजना राखेको छ। यो अवधारणा गरिवी कम गर्ने रणनीतिक मस्यौदाअनुसार आगामी सहायता रणनीतिमा पूर्ण आकारमा

विकसित हुनेछ। यसअनुरूपका प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन भने मध्यम अवधिको सुधार कार्यक्रमअन्तर्गतको संरचनागत समायोजन ऋणमार्फत हुनेछ। बृहत् आर्थिक संरचना सन्तोषजनक रूपमा कायम हुनुका साथै सुधार प्रक्रियाहरूलाई निरन्तरता प्रदान गरिएमा कार्यक्रमिक अवधारणा कार्यान्वित हुन सक्नेछ। तात्कालीक कार्ययोजनामा समेत समावेश भएका यस किसिमको सुधार कार्यक्रमलाई सार्वजनिक खर्चको व्यवस्थापनमा थप सुधार गर्न, सार्वजनिक क्षेत्रको पारदर्शीता तथा जवाफदेहीता अभिवृद्धि गर्न र गरिवीसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन पक्षलाई अभि सुदृढ पार्न आवश्यक रूपमा मिलाइएको छ। हाल संचालित सुधारका प्रक्रियाहरू निरन्तर रूपमा जारी रहेमा हासिल भएका महत्वपूर्ण कार्यप्रगतिको मान्यतास्वरूप यस्ता कार्यक्रमहरूमा प्रभावकारी टेवा पुऱ्याउन सकिनेछ। सुधारका लागि गरिने वित्तीय खर्चहरूमा सहायता प्रवाहित गर्दा त्यसले यस प्रक्रियालाई दीगो तथा दरिलो रूपमा अधि बढाएर अभि उत्तरदायी तथा प्रभावकारी सार्वजनिक संस्थाहरूको सिर्जना गर्नमा सरकारलाई मद्दत पुऱ्याउनेछ। यस कार्यक्रमले परियोजनाहरूमा नवीन प्रयास एवं ज्ञान तथा सूचना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमको समेत परिकल्पना गरेको छ, जसबाट परिवर्तनको सहजकर्ताका रूपमा बैंकको भूमिका प्रतिबिम्बित हुन जानेछ।

विश्व बैंक समूहको सहायता रणनीति

परिचय

आर्थिक विकासको ढिलो शुरुवात गरेको नेपालले १९५० को दशकपछि व्यापक उपलब्धि हासिल गरेको छ। प्राथमिक शिक्षा, स्वास्थ्य सेवालगायतका आधारभूत सामाजिक सेवाहरूका साथै खानेपानी, विद्युत् दूरसंचार तथा ग्रामीण पूर्वाधार जस्ता अन्य सेवामुलक क्षेत्रहरूमा वृहत् रूपमा पहुँच बढेको छ। यसो भए तापनि अझै पनि नेपाल विश्वका विपन्नतम् राष्ट्रहरूको कोटीमै पर्दछ। जसको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय २५० अमेरिकी डलर मात्र छ भने धेरै सूचकाङ्कहरूले यहाँको जीवनस्तर अत्यन्तै दुरुहपूर्ण रहेको कुरा प्रतिबिम्बित गर्दछन्।

गरिवी विरुद्धका संघर्षहरूलाई धेरै कुराहरूले अवरोध पुऱ्याएको छ, त्यसमा बारम्बार बनेका अकुशल तथा अस्थिर सरकारहरू पनि जिम्मेवार छन्। हालैका दिनहरूमा माओवादी विद्रोहको विस्तार, नौ-महिनाको संकटकालीन अवधि, सरकारमा कायमै रहेको अस्थिरतालगायत श्री ५ बाट देउवा सरकारको पदमुक्तीका साथै २०५९ साल कात्तिक महिनामा अन्तरिम सरकारको गठन भए पश्चात् अस्थिरता बढेको छ। सुरक्षाको चिन्तामा वृद्धि भएको छ भने व्यापक रूपमा नागरिक अस्थिरता हुनसक्ने डर रहेको छ। यस्ता आन्तरिक कारणहरूका साथै व्यापारसंग आवद्ध नेपाली अर्थतन्त्र तथा आर्थिक गतिविधि विश्वव्यापी मन्दी एवं २०५८ साल जेठ १९ गते राजपरिवारमा घटेको वियोगबाट विश्रङ्खलित हुन पुगेको छ। यसबाट एकातिर सुरक्षा खर्च बढाउनुपर्ने बाध्यता र अर्कोतिर राजश्व संकलनमा कमीले गर्दा वित्तीय संकट उत्पन्न भई विकास खर्च घट्ने संभावना बढेर गएको छ। राज्य सार्वजनिक नीति-निर्माता र सार्वजनिक सेवाहरूको प्रदायक हो कि होइन भन्ने कुराले राज्यमाथि गम्भीर चुनौती खडा गरेको छ।

श्री ५ को सरकारले यस्ता उथलपुथलकारी अस्थिरता र अनिश्चयका बीच पनि गत वर्षदेखि नै व्यापक सुधारका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिरहेको छ। यो सुधारप्रक्रियालाई अधि बढाउन विशेषज्ञहरूको प्रतिबद्ध समुह लागी परेको छ र यसले गति लिन थालिसकेको छ। सन् २००२ को मध्यदेखि बढिरहेको राजनैतिक उथलपुथलले गर्दा यस्ता विशेषज्ञहरूलाई उनीहरूको सौँचाईअनुरूप कार्यान्वयन गर्न सघाउ पुगेको छ भने हालै अन्तरिम सरकारको गठन भएपछि उनीहरूको स्थिति अरु सुदृढ भएको छ। वास्तवमा उत्तरदायी र पारदर्शी सरकारको माँग भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा मंत्रीहरूबाट प्रशासनिक कार्यहरूमा हुने गरेको राजनैतिक हस्तक्षेपमा कमी आई विशेषज्ञहरूबाट आरम्भ गरिएको सुधार प्रक्रियाले केहीहदसम्म स्थायित्व प्राप्त गर्ने संभावना छ। यसक्रममा मुलुकको गरिवी कम गर्ने रणनीति (कोष्ठ ३) को विकासका साथै वित्तीय क्षेत्र सुधार, भ्रष्टाचारविरुद्धको संघर्ष, पूर्वाधार नियामन व्यवस्था र तत्कालको कार्ययोजना (त.का.यो, परिशिष्ट १ हेर्नाँस्) को कार्यान्वयनमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल भएको छ।

सन् १९९८ को डिसेम्बर १३ का दिन कार्यकारी निर्देशकहरूको बैठकमा छलफल भएको नेपालका लागि पछिल्लो सहायता रणनीति (सर.)^१ अपेक्षाकृत रूपमा अनिश्चय र अस्थिर वातावरणमा तयार पारिएको थियो। सन् १९९४ पछि त्यसवेलासम्म ५ पटक सरकारहरूमा परिवर्तन हुनुका साथै ३ वटै प्रमुख राजनैतिक दलहरूमा आन्तरिक मनोमालिन्य शुरु भइसकेको थियो। यस अतिरिक्त व्याप्त भ्रष्टाचारका कारण सार्वजनिक स्रोत-साधनको दुरुपयोग, परियोजनाहरूको कार्यान्वयनमा ढिलाई, निजी लगानी आकर्षित गर्नमा कठिनाई र निजामती कर्मचारीहरूको छिटो-छिटो सरुवा तथा उनीहरूलाई

प्रोत्साहनमा कमी रहेको कुरामा शंका थिएन । साधारणतया बृहत् अर्थतन्त्रको व्यवस्थापन स्वीकार्य अवस्थामा रहे पनि अर्थतन्त्र विभिन्न कुराहरुबाट ग्रस्त रहेको थियो, जसमध्ये सार्वजनिक खर्चको फितलो व्यवस्थापन र कमजोर वित्तीय क्षेत्र पनि थियो । यस्तै नेपालले तराईको उर्वर भूमि, बढ्दो दातृ सहायता प्राप्त, पर्यटनको संभाव्यता अनुरूपको विकास र अपार जलस्रोत तथा जलविद्युत्को निर्यात जस्ता सम्पत्तिहरुको उपयोगिता लिन सकेन ।

नेपालका लागि सहायता रणनीतिले शासनको फितलो आधारहरुलाई नेपालको विकासमा आधारभूत अवरोध ठहराएको थियो । (क) सार्वजनिक क्षेत्रका संस्थाहरु अप्रभावकारी, खर्चिलो र भ्रष्टाचारी भएका, (ख) सार्वजनिक सेवाहरु विपन्नवर्गका माझ पुग्न नसकेको, (ग) सुधारका लागि राजनैतिक प्रतिबद्धताको कमी र (घ) सार्वजनिक खर्च प्रणालीमा व्यापक चुहावटलाई यसका प्रमाणका रूपमा लिइएको थियो ।^१ उपयुक्त समस्या समाधान गर्ने उद्देश्यले सहायता रणनीतिले खासगरी (क) सामाजिक पूँजीको परिचालन मार्फत स्रोत-साधनहरुलाई समाजको आधारभूत तहका जनतामाझ पुऱ्याउने, र (ख) सरकारका विकास कार्यक्रमहरुको प्रभावकारितामा सुधार ल्याउने अवधारणा प्रस्तावित गरेको थियो ।

सहायता रणनीतिमा उपरोक्त अवधारणा लागु गर्न प्रथमतः श्री ५ को सरकारको विकेन्द्रीकरण नीतिलाई टेवा पुऱ्याउन विश्व बैंकले समाजको आधारभूत तहसम्म स्रोत-साधनको पहुँच बढाउने परियोजनाहरुलाई वित्तीय सहायता दिने नीति लिएको थियो । दोश्रो, बैंकले सरकारी प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने कार्यमा हुने प्रगतिलाई समष्टीगत वित्तीय सहायतासंग आवद्ध गरी सरकारको केन्द्रीय स्तरको सुधार प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्ने, र तेस्रो, महत्वपूर्ण क्षेत्रका बारेमा विचार विनिमय भई त्यसको प्रभावकारिता अभि सशक्त हुन सकोस् भनी दाताहरु बीचको समन्वयलाई सुदृढ गर्ने नीति अवलम्बन गरेको थियो ।

यस अवधिको धेरैजसो समय नेपालको स्थिति 'न्यून तह' मा रहेको भए पनि सहायता रणनीतिको निरन्तर कार्यान्वयनले गर्दा शासनका आधारहरुको विषयवस्तुमा महत्वपूर्ण रूपमा ध्यान केन्द्रीत हुनसकेको थियो । यस बारेमा तल विस्तृत रूपमा छलफल गरिनेछ । आधारभूत रूपमा भन्ने हो भने सहायता रणनीतिको महत्व अहिले पनि छ र नयाँ रणनीति तयार नभएसम्म बैंकका कार्यक्रमहरुलाई निर्देशित गरिरहनेछ । हाल तर्जुमा भइरहेको श्री ५ को सरकारको गरिवी कम गर्ने रणनीतिक मस्यौदा नयाँ सहायता रणनीतिको आधार हुनेछ ।

१ प्रतिवेदन नं. १८५७८-एन्.ई.पी., नोभेम्बर १७, १९९८

२ सार्वजनिक खर्चको पुनरावलोकन (प्रतिवेदन नं. २०२११-एन्.ई.पी., अप्रिल ११, २०००) ले सेवाहरु प्रदान गर्नमा सार्वजनिक खर्चको विफलतालाई गुराहरुको चर्चा गरेको । यसरी (क) निस्पृहता वृद्धि प्रणाली, (ख) सरकार तथा जनसमुदायबाट दातृ सहायता प्राप्त परियोजनाहरुप्रति स्वामित्वभाव नदेखाउनु, (ग) कार्यान्वयनमा संस्थागत कमजारीहरु रहनु, (घ) कुशासन, (ङ) स्रोत साधनको विनियोजनको गलत ढाँचा, र (च) सार्वजनिक संस्थानहरुको कार्यप्रगतिका फितलोपनलाई यसका अवरोधका रूपमा पहिचान गरिएको ।

बैंक समूहको सहायता रणनीतिको विकास क्रम

सामाजिक परिप्रेक्ष्य

सन् १९९० को दशकमा बृहत् आर्थिक स्थिरता, प्रथम चरणको उदारीकरण र घट्दो जनसंख्या वृद्धिदरका कारण नेपालको अर्थतन्त्रमा अनुकूल प्रभाव परी प्रतिव्यक्ति आम्दानी २.५ प्रतिशतले बढेर आर्थिक क्रियाकलापमा सुधार आएको थियो। तर गरिबी घटाउने कार्यमा त्यो आर्थिक उपलब्धि पर्याप्त हुन नसकेकोले करिब ४२ प्रतिशत जनसंख्या अहिले पनि गरिबीको रेखामुनि जीवन बिताइरहेका छन्।^१ सहस्राब्दीका विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने सन्दर्भमा नेपालको प्रगतिको गति सुस्त रहनुका साथै ती लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न नेपालले धेरै चुनौतिहरूको सामना गर्नुपर्ने देखिन्छ। (कोष्ट १ हर्नोस) वास्तवमै सामाजिक सूचांकहरू विपन्नवर्गका सन्दर्भमा न्यून मात्र होइन, अत्यन्तै न्यून रहेको पाइन्छ। यसैगरी विभिन्न आयस्तर/उपभोगस्तर समूहहरू, शहरी तथा ग्रामीण क्षेत्र भित्रै वा ती क्षेत्रहरू बीच र विभिन्न सामाजिक समुदायहरूबीच पनि ठूलो विषमता रहेको छ। ठोकुवा गरेरै भन्ने हो भने देशका ८६ प्रतिशत ग्रामीण जनसंख्यालाई पछाडि नै छोडेर शहरमा मात्रै विकास गतिविधि केन्द्रीत हुनुपुगेको छ। ग्रामीण क्षेत्रमा प्रतिव्यक्ति कृषि उत्पादन न्यून रूपमा मात्रै बढ्नुका साथै त्यहाँको समष्टीगत आर्थिक गतिविधिमा मन्दी छिएको छ। गरिबी अनुगमन गर्ने संयन्त्रको अभावका कारण नीति निर्माण र प्रतिफलहरूको सही मापनमा समेत बाधा पुगेर स्थिति अरु जटिल बन्न पुगेको छ।

राजनैतिक विकास

नेपालका लागि सहायता रणनीति प्रस्तुत गरेको केही पछि नै नेपाली कांग्रेसले सन् १९९९ को मे महिनामा सम्पन्न आम निर्वाचनमा बहुमत हासिल गर्‍यो। तर अपेक्षा गरेभन्दा भिन्न रूपमा सत्तारूढ दलको संसदीय बहुमतबाट न त राजनैतिक स्थिरता कायम हुन सक्यो, न त नेपालका विकासका समस्याहरूकै समाधान हुन सक्यो। बरु सन् १९९४ देखि सन् १९९९ सम्म सत्तामा पुगेका संयुक्त सरकारहरूलाई अस्थिरता र अकर्मन्धताले सताएको मात्र होइन, विगत नौ महिनादेखि नेपालको राजनैतिक स्थिति असामान्य रूपमा अस्थिर भएको छ। निर्धारित समयभन्दा दुई वर्षअघि सन् २००२ को मे २२ मा प्रतिनिधिसभाको विघटन भई सन् २००२ को नोभेम्बर १३ तारिखका दिन आम निर्वाचन गरिने घोषणा भयो। यद्यपि प्रधानमंत्री शेरबहादुर देउवा नै काम चलाउ प्रधानमंत्रीका रूपमा कार्यरत रहिरहनु भयो।

यसै समयमा सत्तारूढ राजनैतिक दल भित्रको खिंचातानी उत्कर्षमा पुगी उच्च नेतृत्व विभाजित हुन पुग्यो। तत् पश्चात् निर्वाचन आयोगले पूर्व प्रधानमंत्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको नेतृत्व रहेको समूहलाई आधिकारिक नेपाली कांग्रेसको मान्यता प्रदान गरेपछि, श्री देउवाले नयाँ राजनैतिक दल गठन गर्नु पर्‍यो। सेप्टेम्बर महिनाको अन्त्यतिर श्री देउवाले डाकु भएको सर्वदलीय बैठकले स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष चुनाव सम्पन्न गर्नका लागि माओवादी

विद्रोहलाई सुरक्षाका दृष्टिले बाधकको रूपमा ठहराएको थियो। यसको ठिक अघि माओवादीले निर्वाचन हुन नदिनका लागि संभाव्य उम्मेदवारहरूलाई लक्षित गर्दै आफ्ना गतिविधिहरूलाई तीव्र पारेको थियो। उदाहरणका लागि १०० जनाभन्दा बढी राजनीतिक कार्यकर्ता मारिएका वा अपहरण गरिएको कुरा जनाइएको थियो। तसर्थ श्री देउवाले एक वर्षको लागि चुनावको तिथि सार्ने सिफारिस गर्नुभयो। श्री देउवाका गतिविधिलाई कर्तव्यबाट च्युत भएको ठहराई श्री ५ बाट श्री शेरबहादुर देउवालाई पदमुक्त गर्दै अस्थायी रूपमा सबै कार्यकारिणी अधिकारहरू आफै गृहण गरिबक्स्यो। तिथि तोकिएको नसकेको भए पनि आगामी निर्वाचनमा उम्मेदवार नबन्ने स्वच्छ छवि भएका व्यक्तिको नेतृत्व वा त्यस्ता व्यक्ति समावेश भएको मंत्रीपरिषद्को

गठन गरी नयाँ सरकार बनाउने कुरामा श्री ५ मा प्रष्टता रहेको थियो।

सन् २००२ को अक्टोबर ११ का दिन श्री ५ ज्ञानेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवबाट बरिष्ठ राजनीतिज्ञ श्री लोकेन्द्रबहादुर चन्दलाई नयाँ प्रधानमंत्री नियुक्त गरिबक्स्यो। श्री चन्द देशको प्रधानमंत्री बन्नु हुने विगत ७ वर्षभित्रका ११ औं र सन् १९९९ को आम निर्वाचन पछिका चौथो प्रधानमंत्री हुनुहुन्छ। श्री चन्दले सन् १९९८ मा छोटो समयका लागि संयुक्त सरकारको नेतृत्व गर्नु भएको थियो भने सन् १९९० मा निर्दलीय पंचायती व्यवस्थाका उहाँ अन्तिम प्रधानमंत्री हुनु हुन्थ्यो। प्रधानमंत्री चन्दले अहिले नेतृत्व गर्नु भएको बाइस-सदस्यीय मंत्रीपरिषद्मा साधारणतया: क्षेत्रीय तथा

कोष्ठ १: उपलब्धिका रूपमा सहस्राब्दीको विकासका लक्ष्यहरू (एम.डी.जी.) – सन् ९० को दशकमा नेपालको विकासमा भएको प्रगति

मुख्य लक्ष्यहरू	वर्तमान स्थिति तथा प्रवृत्तिहरू
सन् १९९० देखि सन् २०१५ सम्ममा दैनिक एक अमेरिकी डलरभन्दा कम आर्जन गर्ने जनसंख्यालाई आधा घटाई तिनीहरूको दैनिक आम्दानी बढाउने।	नेपालमा अनुमानित ४२% जनसंख्या गरिवीको रेखामुनि रहेको। तुलना गर्नका लागि तथ्यांकहरूको अभाव भएको सन्दर्भमा नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण दोश्रोको कार्यान्वयन नभइकन प्रवृत्तिका बारेमा यथार्थ रूपमा थाहा पाउन प्रायः संभव देखिदैन। तर हालैको न्यून तहको आर्थिक वृद्धिरलाई हेर्दा खासै सुधार हुने अपेक्षा गर्न सकिदैन।
सबै बालबालिकालाई सन् २०१५ सम्ममा प्राथमिक विद्यालयमा भर्ना गर्ने।	सन् ९० को दशकमा प्राथमिक विद्यालय उमेर समूहका बालबालिकाहरूको भर्नादरमा वृद्धि भई ८० प्रतिशत पुगेको। तर हालै देखिएको सुधारको गतिमा तिब्रता नआएमा लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न गाह्रो हुने।
प्राथमिक/माध्यमिक शिक्षाका क्षेत्रमा विद्यमान लैङ्गिक असमानतालाई सन् २००५ सम्ममा निर्मूल गर्ने। यस्तै, बाँकि सबै तहमा पनि सन् २०१५ सम्ममा यो असमानता हटाई लैङ्गिक समानता र महिला सशक्तिकरणको दिशामा प्रगति हासिल गर्ने।	सन् १९९९ का विभिन्न तहका तथ्यांकहरूलाई ध्यान दिदा विद्यालय शिक्षामा बालिकाहरूको पहुँचमा उल्लेखनीय सुधार भएको पाइएको। बालिका र बालकहरूको भर्नादरको अनुपात प्राथमिक तथा माध्यमिक दुवै तहमा ९० प्रतिशत नपुगेसम्म यो लक्ष्य सन् २००५ सम्ममा प्राप्त हुने संभावना कम रहेको।
शिशु तथा बाल मृत्युदरलाई सन् ९० देखि सन् २०१५ सम्ममा तीन/चौथाईले कम गर्ने।	शिशु तथा पाँच वर्षमुनिका बालबालिकाहरूको मृत्युदर विगत एक दशकमा उल्लेखनीय रूपमा घटेको, जसमा शिशु मृत्युदर ६४ (प्रति एक हजार जन्ममा) र पाँच वर्षमुनिकाहरूको मृत्युदर ९१ मा घटेको। यसो भए तापनि क्षेत्रीय आधारमा व्यापक विशमता रहनुका साथै ग्रामिण क्षेत्रहरूमा मृत्युदर उच्च रहेको।
मातृ मृत्युदरलाई सन् १९९० देखि २०१५ सम्ममा तीन चौथाईको अनुपातमा घटाउने	सन् १९९६ मा मातृ मृत्युदर ५३९ (प्रति एक लाख प्रजनन) रहेको अनुमान छ। तर पहिलेका अनुमानहरूसंग तुलना गर्न सकिदैन। स्वास्थ्य प्रदायकहरूले सुत्केरी गराउने कार्यमा केही प्रगति हासिल भए पनि लक्षित उद्देश्य हासिल हुन कठिनाई भएको।
एच.आई.भी.एड्सको फैलावट, मलेरिया तथा अन्य रोगहरू सन् २०१५ सम्ममा आधा कम गर्ने	अधावधिक तथ्यांकको अभावमा एच.आई.भी.एड्सको स्थितिका बारे यथार्थ आंकलन गर्न संभव नभएको र एच.आई.भी. को दर तिब्र रूपमा बढिरहेको।
देशको नीति तथा कार्यक्रमहरूमा दीगो विकासका सिद्धान्तहरूलाई समाहित गर्ने र वातावरणीय स्रोतहरूको क्षति हुनबाट जोगाउने।	माटोको उर्वरा शक्तिको क्षणिक र तराईमा आर्सेनिकको समस्याबाट वातावरणीय दीगोपनाको समस्या भएको देखिन्छ। तर खानेपानी र वन क्षेत्रमा भएका प्रयासहरूले दीगो विकाससंग सम्बन्धित समस्याहरू हल गर्न सकिन्छ भन्ने देखाएको छ। सन् २००५ सम्ममा दीगो विकासको राष्ट्रिय रणनीतिको तर्जुमा गरिनेछ।
स्वच्छ खानेपानीमा स्थायी पहुँच नभएको जनसंख्यालाई आधा घटाउने।	खानेपानीमा मानिसहरूको पहुँच तिब्र रूपमा बढ्नुका साथै तथ्यांकहरूले सन् २०१५ सम्ममा प्रायः सबैले स्वच्छ खानेपानी प्राप्त गर्ने। पहुँच बढे पनि पानीको गुणस्तरको भने समस्या रहन सक्ने।

स्रोत: सहस्राब्दीको विकासका लक्ष्यहरूको प्रगति प्रतिवेदन, सं.रा.सं. कार्यटोली, फेब्रुअरी, २००२ र कर्मचारीहरूको अनुमान

जातीय सन्तुलन मिलेको पाइन्छ। यस अन्तरिम सरकारले (क) शान्तिसुरक्षा बहाल गर्ने, (ख) स्थगित निर्वाचन सम्पन्न गर्ने, (ग) सरकारी तहका भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने, (घ) सबै मुलुकहरुसंग मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध कायम राख्ने र (ङ) जनताको सेवाका लागि देशको दैनिक प्रशासन प्रभावकारी तथा सक्षमताका साथ संचालन गर्ने जिम्मेवारी पाएको छ।

ग्रामीण क्षेत्रमा केन्द्रीत रही वर्तमान राजनीतिलाई जनगणतन्त्रात्मक प्रणालीमा रुपान्तरित गर्ने उद्देश्यबाट सामान्य रुपमा शुरु भएको माओवादी विद्रोहमा हालसम्म सरकारी तथ्याङ्कअनुरूप भण्डै ७ हजारभन्दा बढी मानिसले ज्यान गुमाइसकेका छन्। यो माओवादी विद्रोहलाई सन् १७०० को मध्यतिर नेपाल एकिकरण पछि सबैभन्दा लामो समयसम्म भएको रक्तपातपूर्ण द्वन्द्वका रुपमा लिइएको छ। सन् २००१ को मध्यतिर सरकार र माओवादी बीच युद्ध विराम गर्ने सहमति भई माओवादीहरुलाई राजनैतिक मूलप्रवाहमा समाहित गर्ने आशा राख्दै सरकारबाट वार्ताको थालनी गरिएको थियो। देशको राजनैतिक भविष्यका लागि संविधानसभाको माँगलाई सरकारले अस्वीकार गर्ने भएको कुराको पूर्वाभास पाएर सन् २००२ को नोभेम्बर महिनामा माओवादीहरुले सरकारसंगको वार्ता भंग गरेका थिए। वार्ता भंग हुना साथै माओवादीहरुले सुरक्षा फौज तथा सार्वजनिक सम्पत्तिमाथि श्रृंखलाबद्ध रुपमा आक्रमण गरेर माओवादीहरुले देउवा सरकारलाई उनीहरुलाई आतंककारी घोषित गर्दै सन् २००१ को नोभेम्बर २६ तारिखका दिन देशमा संकटकालीन अवस्थाको घोषणा गर्न उत्तेजित पारेका थिए। यसपछि पहिलो पटक सेना (यसअघि माओवादी विरुद्ध प्रहरी र अर्ध-सैनिकहरु मात्र उत्रेका) माओवादी विद्रोहीहरुको विरुद्धमा मैदान उत्रेको हो। केही सरकारी तथ्याङ्कहरुका अनुसार सैनिक कारवाही शुरु गरिएको पहिलो एक वर्षमा ४ हजार ३ सय जनाको मृत्यु भएको थियो। प्रेस स्वतन्त्रता र कतिपय मौलिक हकहरुमा बन्देज लगाइएको संकटकालीन आदेशलाई पहिलो पटक सन् २००२ को फेब्रुअरी महिनाको अन्त्यतिर संसदले अनुमोदन गरेको थियो र त्यसपछि भने अध्यादेश मार्फत यसको समयवधि बढाउँदै अगष्ट महिनाको अन्त्यमा आएर स्वतः समाप्त हुन दिइएको थियो।

खासै भन्ने हो भने ग्रामीण क्षेत्रमा शासनमा अधिकार स्थापित गर्नका लागि यो द्वन्द्व भएको देखिन्छ। सन् १९९० मा संसदीय प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना भएपछि कमजोर स्थितिमा रहेका सरकारहरुले शहरी बुद्धिजीविहरुको हित एवं भ्रष्टाचारलाई बढावा दिनुका साथै जातीय तथा सामाजिक तनावका कारण गरिबीमा जकडिएको ग्रामीण क्षेत्रलाई विकासका धेरै थोरै प्रतिफल मात्र दिन पुगे। माओवादी विद्रोहीहरुले यसरी सिर्जना भएको शुन्यताबाट फाइदा लिने मौका पाए। सेनाको परिचालनबाट विद्रोहीहरुलाई कब्जा जमाएका क्षेत्र त्याग्न बाध्य पारे

तापनि अन्य छापामार युद्धहरुमा भैँ शासनमा सुधारका साथै गरिबी र द्वन्द्व बढाउने किसिमका समस्याहरुको समाधान गर्ने इमान्दार प्रयास नभएसम्म दीर्घकालीन शान्ति स्थापना हुन सक्तैन।

आर्थिक विकास

नेपालका लागि सहायता रणनीति लागु भएपछि नेपालको अर्थतन्त्रले द्रुततर वृद्धिदर र अपेक्षाकृत रुपमा दरिलो बृहत् आर्थिक स्थिति हासिल गर्दै तीव्र अद्योगतिका साथ कमजोर अवस्थामा पुगेर एक फन्को मारेको छ। आ.व. सन् ९९ र आ.व. ०१ बीचको अवधिमा समष्टीगत कू.ग्रा.उ. मा औसत वार्षिक ५.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो, तर आ.व. सन् ०२ मा वृद्धिदर अत्याधिक घटन गई ०.८ प्रतिशतमा झरेको छ (तालिका १ हेर्नोस्)। हालैको मन्दी व्यापक किसिमको भए पनि यसो हुनुमा मुख्यतः वस्तुगत उत्पादन तथा पर्यटन, कृषि उत्पादन र निर्यातमा आएको कमी जिम्मेवार रहेको पाइन्छ। बढ्दो वित्तीय कठिनाईले गर्दा आर्थिक व्यवस्थापनमा चुनौति देखापरेको छ। आर्थिक गतिविधिमा हास आएको कारण राजश्व संकलनमा कमी आएको छ भने यसैबेला सुरक्षासम्बन्धी खर्च बढेको हुँदा आन्तरिक ऋणभारमा वृद्धि भएको छ। चालु आर्थिक वर्ष पनि अर्थतन्त्र यस्ता समस्याहरुबाट मुक्त नभएकोले मध्यम अवधिको स्थिति चुनौतिपूर्ण हुने देखिन्छ।

खासगरी निर्यातमा भएको अत्याधिक वृद्धि र गैर-कृषि क्षेत्रमा भएको विकासले आ.व. ९८ देखि आ.व. ०० सम्म नेपालको आर्थिक वृद्धि तीव्रगतिमा हुनसक्यो। बृहत् आर्थिक स्थिरता र सन् ९० को दशकको शुरुका लगानी तथा ब्यापार महसुलका दरहरुमा भएको उदारीकरण अर्थतन्त्रको अनुकूल रह्यो। व्यापक रुपमा बढेको व्यापारका कारण अर्थतन्त्रमा खुलापन आएको थियो। खासगरी ओ.इ.सी.डी. मुलुकहरु (अमेरिकी डलरमा) र भारतसंगको निर्यातमा वार्षिक १५ प्रतिशतभन्दा बढी दरले वृद्धि भयो। विभिन्न कारणहरुले कृषिको वृद्धिदर राम्रो हुनगएकोले विकासको आधार विस्तारित हुन पुगेको थियो। मलखादको प्रयोगमा बढोत्तरी, नगदे वाली लगाउनेतर्फ बढ्दो भुकाव भई खेती प्रणालीमा विविधीकरण, ग्रामीण पूर्वाधारमा सुधार र कृषि कर्जाको उपलब्धता जस्ता कारणहरुबाट कृषिको वृद्धि हुनसकेको थियो।

आ.व. ०१ को अन्तिम चौमासिकतिर विभिन्न कारणहरुले गर्दा आर्थिक गतिविधिमा व्यापक रुपमा मन्दी देखापऱ्यो। सेप्टेम्बर ११ को घटनापछि बढेको विश्वव्यापी मन्दीले खासगरी त्यस क्षेत्रको व्यापार प्रभावित हुनुका साथै नेपालबाट हुने निर्यातको माँगमै कमी आयो। यस्तो विषम परिस्थितिलाई राजपरिवारमा घटेको वियोग, नेपाली कांग्रेस

पार्टी भित्रको अन्तरकलहलगायतको राजनैतिक अस्थिरता र सरकारमा बारम्बारको परिवर्तनले भन्नु विषम बनाएको थियो। यसबाहेक नेपालमा बढेको द्वन्द्वले लगानीकर्ताहरूमा अनिश्चय बढाउन पुग्यो। यी सबै कारणहरूले गर्दा बस्तुगत उत्पादनका क्षेत्र र पर्यटन व्यवसाय (आ.व. ०२ मा हवाई मार्गबाट आउने पर्यटकको संख्या ३८ प्रतिशतले घटेको थियो) मा हास आयो भने गैर-कृषि क्षेत्रको वृद्धि ठप्प हुन पुग्यो। समयमा पानी नपर्नाले अर्थतन्त्रमा एक तिहाई योगदान रहेको कृषि क्षेत्रको उत्पादन समेत (आ.व. ०२ मा १.५ प्रतिशतले) घट्यो।

सन् १९९० को दशकमा खासगरी आर्थिक वृद्धिको आधारका रूपमा रहेको निर्यात क्षेत्र र पर्यटन व्यवसायमाथि गंभीर रूपमा प्रतिकूल प्रभाव पयो। अमेरिकी डलरको हिसाबमा आ.व. ९९ र आ.व. ०० मा निर्यात क्रमशः १८ र २७ प्रतिशतले भएको थियो। जसमध्ये तयारी पोशाक, गलैँचा र पस्मीनाको निर्यातले कुल निर्यातको भण्डै आधा हिस्सा ओगटेको थियो।

आ.व. ०२ मा भारतबाहेक अन्य देशहरूसँग नेपालको निर्यात ३७ प्रतिशतले (आ.व. ०१ मा ४ प्रतिशतले बढेको तुलनामा) घट्यो भने भारतसंगको निर्यात वृद्धि २३ प्रतिशतबाट ११ प्रतिशतमा घट्न पुग्यो। फलस्वरूप, आ.व. ०२ मा आयातमा ९.५ प्रतिशतले (आ.व. ०१ मा ३.५ प्रतिशतले बढेको तुलनामा) घटेर आर्थिक मन्दी देखापरेको छ। सन् २००२ को मार्च महिनामा नेपाल-भारत व्यापार सम्झौताको नवीकरण भएकोले भारतसंगको व्यापारका

बारे उब्जेको अनिश्चयको अन्त्य हुनगयो। तर नयाँ व्यवस्थामा मूल्य-अभिवृद्धि र कोटाका कडा शर्तहरू रहेकाले नेपालको व्यापार र अर्थतन्त्रको पुनरुद्धारका लागि थप कठिनाईहरू उत्पन्न हुनसक्नेछ।

निर्यातमा मन्दी उत्पन्न भएको भए पनि भुक्तान सन्तुलन (आठ महिनाका लागि आयात धान्ने संचित रहेको) र चालुखाता सन्तुलन अनुकूल रहेको छ। आ.व. ०१ को तुलनामा आ.व. ०२ मा नेपाली श्रमिकहरूले विदेशबाट पठाएको आम्दानीमा भण्डै दोब्बर वृद्धि र आयातमा आएको कमीले गर्दा उपयुक्त सन्तुलनहरू अनुकूल रहेको हो। देशमा बढिरहेको अस्थिरताले विदेशबाट मुलुकमा भित्रिने आम्दानीमा हास हुनसक्ने बढ्दो संभावनाका कारण बृहत् अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल अवस्था सिर्जना हुने खतरा आउन सक्छ।

आ.व. ०१ को अन्तिम चौमासिकदेखि वित्तीय स्थितिमा चाप पर्न थालेको छ। कर नीतिहरू र प्रशासनिक क्षेत्रमा गरिएका सुधारहरूका कारण आ.व. ९९ र आ.व. ०० मा वित्तीय घाटा कु.ग्रा.उ. को ५ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको र राजश्वमा ३५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। तर करका दरहरूमा अर्ध-वार्षिक समायोजन गरिए पनि आर्थिक मन्दीले गर्दा आ.व. ०२ मा राजश्व ३.३ प्रतिशतले मात्र बढेको छ। सुरक्षा खर्चका कारण नियमित खर्चमा भएको वृद्धि र राजश्व संकलनमा आएको कमीले आ.व. ०२ मा कु.ग्रा.उ. को ६ प्रतिशत बराबर वित्तीय न्यूनता आउने अनुमान गरिएको छ। यसमा उल्लेखनीय कुरा के छ भने

तालिका १: मुख्य आर्थिक परिसूचकहरू, आ.व. ९८- आ.व. ०३

अंकित कु.ग्रा.उ. (आ.व. ०१): ५५,५६२ लाख अमेरिकी डलर जनसंख्या (आ.व. ०१): २ करोड ३६ लाख	आ.व. ९८	आ.व. ९९	आ.व. ००	आ.व. ०१ अनुमान	आ.व. ०२ प्रक्षेपण	आ.व. ०३ प्रक्षेपण
वृद्धि (प्रतिशत परिवर्तन) ^१						
बजार मूल्यमा यथार्थ कु.ग्रा.उ.	२.९	४.५	६.२	४.८	०.८	३.८
बचत तथा लगानी (कु.ग्रा.उ.को प्रतिशत)						
कुल लगानी	२४.८	२०.५	२४.२	२४.३	२३.६	२५.४
राष्ट्रिय बचत	२२.१	२१.०	२४.७	२५.४	२४.६	२५.६
जसमध्ये: सार्वजनिक बचत	१.३	०.९	१.१	०.२	-१.०	-०.९
मूल्य स्तर (प्रतिशत परिवर्तन)						
उपभोक्ता मूल्य	१२.०	९.०	०.६	३.४	३.५	४.३
उ.मू.सू. (औसत)	३.३	१२.८	३.४	२.४	२.९	४.०
कु.ग्रा.उ.को न्यूनता	४.२	८.८	४.४	३.१	३.५	४.३
सरकारी बजेट (कु.ग्रा.उ.को प्रतिशत)						
कुल राजश्व	१०.५	१०.२	१०.७	११.४	११.४	११.६
कुल खर्च	१६.८	१५.४	१५.७	१७.६	१७.४	१७.५
चालु खर्च	९.२	९.४	९.६	११.२	१२.४	१२.६
पूँजीगत खर्च र खुद कर्जा	७.६	६.९	६.९	६.४	५.०	५.०
अनुदानपछि समग्र घाटा	४.५	३.९	३.५	४.५	४.०	३.६
अनुदानअघि समग्र घाटा	६.३	५.२	५.०	६.२	६.०	६.०
आन्तरिक ऋण (खुद)	०.६	१.४	०.९	२.७	२.६	२.३

१. यो वृद्धिदरको प्रक्षेपण सन् २००२ को जुलाईमा गरिएको हो र यसमा कमी आउन सक्नेछ। वित्तीय प्रक्षेपणहरू सम्बन्धित निकायहरूको प्रारम्भिक अनुमानमा आधारित छ।

यसरी न्यूनता परिपूर्ति गर्ने क्रममा आ.व. ०० मा कु.ग्रा.उ. को ०.९ प्रतिशतले र आ.व. ०२ मा कु.ग्रा.उ. को २.६ प्रतिशतले आन्तरिक ऋणभारमा वृद्धि भएको छ। यस्तो आन्तरिक ऋणको ऋणभार ८० प्रतिशत वाणिज्य बैंकहरु र गैर-बैंकहरु (यस समुहका ठूला खरीदकर्ताहरुमा बीमा कम्पनी र संचयकोष पर्दछन्) ले धितोपत्र उठाइदिएर परिपूर्ति भइरहेको पाइन्छ तर आर्थिक मन्दीले गर्दा व्याजदरमा खासै प्रभाव पर्न सकेको देखिदैन। नेपालको वित्तीय अधिनियमले अधिल्लो वर्षको राजश्व संकलनको ५ प्रतिशतभन्दा बढी केन्द्रीय बैंकले वित्तीय न्यूनता पूर्ति गर्न नपाइने (आ.व. ०२ मा आन्तरिक ऋण २० प्रतिशतभन्दा कम रहेको) सीमा तोकिदिएकोले मुद्रास्फितिलाई संकुचन गरिराख्न टेवा पुगेको छ।

कतिपय कारणहरुले गैर-कृषि क्षेत्रको मध्यम अवधिका संभाव्यताहरुलाई धुमिल पार्दै लगेको छ। पहिलो, सुरक्षा

स्थिति र आर्थिक पूर्वाधारहरुमाथिका आक्रमणहरुले पर्यटन व्यवसायमाथि प्रत्यक्षतः प्रतिकूल असर पर्नु बाहेक व्यावसायिक वातावरणलाई नै बिगारेको र लगानीकर्ताहरुमा अनिश्चय बढाएको छ। दोश्रो, ओ.इ.सी.डी. मुलुकहरुमा नेपालबाट हुने निर्यातको संभाव्यतालाई हालको विश्वव्यापी मन्दी र मल्टी-फाइबर एरेञ्जमेण्ट (एम.यफ.ए.) को समाप्तिबाट थप आघात पुग्दछ। तेस्रो, बढ्दो वित्तीय असन्तुलनले बृहत् आर्थिक स्थिरतामा खतरा पुग्ने संभावना रहेको छ। त्यसैले यस्ता प्रतिकूल स्थितिहरुको सामना गर्न: (क) सुरक्षाको पुनर्बहाली र निजी क्षेत्रको विश्वास जगाउनुपर्ने, (ख) निजी क्षेत्रका निमित्त अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्नका लागि बृहत् आर्थिक स्थिरता र वित्तीय सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने र (ग) विश्वमा बढ्दो प्रतिस्पर्धालाई ध्यानमा राखी बन्द-व्यवसाय गर्नलाग्ने खर्चमा कमी ल्याउने र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्न अत्यावश्यक उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

३ यो सन् १९९५/१९९६ को ग्राहस्थ सर्वेक्षणमा आधारित छ। ग्राहस्थ स्तरको उपभोग, गरिवी र तिन्का कारकहरुको प्रवृत्तिसम्बन्धी जानकारी अद्यावधिक गर्नका लागि सन् २००३ को शुरुतिर नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (ने.जी.सं.) प्रारम्भ गरिनेछ। श्री ५ को सरकारको आधिकारिक अनुमानअनुसार ३८ प्रतिशत गरिवी (कोष्ट ३ मा हेर्ने) रहेको छ।

सुधार कार्यक्रम र सरकारको दृष्टिकोण

कोष्ठ १: ने.वि.मं.- २००२ को बैठक

श्री ५ को सरकारको पूर्ण तयारी तथा तत्वावधानमा चूनौतिहरु वीच सन् २००२ को नेपाल विकास मंचको बैठक गत फेब्रुअरी ४ देखि ७ तारीख सम्म पोखरा तथा काठमाडौंमा सम्पन्न भयो । ने.वि.मं.को बैठकभन्दा अघि पार्श्व कार्यपत्रहरु व्यापक रुपमा उपलब्ध गराइनुका साथै सरकारी वेब साइटमा समेत राखिएको थियो । यस वारेमा नागरिक समाजमा पनि व्यापक छलफल भयो । नेपाली समाजका विभिन्न क्षेत्रका फण्डे १ हजार मानिसहरु प्रारम्भिक बैठकमा सहभागी थिए भने त्यस पछिका सत्रहरुमा गै.स.स. तथा निजी क्षेत्र लगायत करिब २ सय जनाको सहभागिता थियो ।

सुधारको कार्यान्वयनका वारेमा अधावधिक विवरण उपलब्ध गराइनु वाहेक दसौं पञ्च बर्षिय योजना / पी.आर.एस.पी. / म.अ.ख.सं.का अभ्यासहरुमा बैठक केन्द्रीत थियो । विकासका सहपात्रीहरुले श्री ५ को सरकारलाई सहयोग जारी राख्ने कुरा जनाए पनि सेवाको वितरणमा ठोस सुधार र गरीबी निवारणमा विकास कार्यक्रमहरुले प्रभाव पारेको देखिनु पर्ने सन्देश बैठकमा प्रभाहित भएको थियो ।

श्री ५ को सरकारले विकास साभेदारहरुबाट कार्यक्रमिक टेवा/बजेट सहायताको अपेक्षा राखेको थियो । कतिपय दाताहरुले त्यस्तो विचार प्रति सहमति जनाए पनि त्यसका लागि कार्यान्वयन पक्ष प्रभावकारी भएमा मात्र संभव हुने कुरा औल्याएका थिए । निर्धनहरुमा सेवाको राम्रोसंग वितरण र भ्रष्टाचारको अनुगमन तथा नियन्त्रणका लागि भएका प्रयासहरुको देखिनु पर्ने कुरा औल्याएका थिए ।

परिचय

नेपालले योजनावद्ध विकासका क्रममा छैठौं पञ्चवर्सीय योजना (१९८०-१९८५) मा गरिवी कटौति गर्ने उद्देश्य राखेकोमा नवौं पञ्चवर्सीय योजना (१९९७-२००२) मा आइपुग्दा नेपालले गरिवीसंग सम्बन्धित दीर्घकालीन लक्ष्यहरु किटान गरी गरिवी निवारण गर्ने दृढ संकल्प लिएको छ ।

सुधार कार्यक्रम र गरिवी कम गर्ने कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन सुस्त गतिमा भएको र पेरिसमा सन् २००० मा सम्पन्न नेपाल विकास मञ्च (ने.वि.म.) को बैठकका बेलासम्ममा श्री ५ को सरकारले गरिवीको समस्या समाधान गर्ने सरकारी क्षमता फितलो हुनुका साथै कुशासनले समग्र राज्य प्रणालीलाई नै कमजोर पारिरहेको कुरालाई स्वीकार गर्न थालिसकेको थियो । तत् पश्चात् परिस्थितिको गंभीरताप्रति ध्यान दिँदै श्री ५ को सरकारले सन् २००० को ने.वि.म. को बैठकमा गरिवी कम गर्नेसम्बन्धी बृहत् सुधार कार्यक्रमको घोषणा गर्‍यो । उक्त घोषित सुधार कार्यक्रमले आर्थिक विकास र गरिवी कम गर्ने कुरामा मुख्य बाधक रहेका पक्षहरुमा ध्यान केन्द्रीत गरेको थियो । यीनमा (क) वित्तीय नीति तथा आर्थिक व्यवस्थापन, (ख) निजामती सेवामा सुधार तथा विकेन्द्रीकरणलगायत शासनका आधारहरु, (ग) निजी क्षेत्रको विकास तथा वित्तीय क्षेत्रको सुधार र (घ) सहायताको प्रभावकारीता बढाउने कुराहरु समावेश थिए । यी सुधारहरु (क) मानव विकास र (ख) वातावरणीय व्यवस्थापनका विषयका सन्दर्भमा प्रस्तुत भएका हुन् । खासगरी दुइवटा ठूला बैंकहरुको विग्रंदा अवस्थामा सुधार ल्याउन वित्तीय क्षेत्रको सुधार (तल छलफल गरिएको) कार्यक्रम शुरु भएको हो, जसलाई अर्थ मन्त्रालय (अ.म.) ले सुधार प्रक्रियाको प्रस्थान विन्दुको

रुपमा अधि सारेको छ। यसलाई भ्रष्टाचारको जडको रूपमा रहेको पुरानो प्रवृत्तिमा परिवर्तन ल्याउने एक महत्वपूर्ण कदमका रूपमा समेत लिइएको छ। श्री ५ को सरकारले सुधार प्रक्रियाको कार्यान्वयन बारेको प्रगति विवरण सन् २००२ को ने.वि.म. को बैठकमा उपलब्ध गराएको थियो (कोष्ठ २ हेर्ने)।

सुधार प्रक्रियाको कार्यान्वयन सहज रूपमा नभई अपेक्षा गरेभन्दा सुस्त गतिमा भइरहेको छ। यसका लागि धेरै हदसम्म सुदृढ राजनैतिक नेतृत्वको अभाव पनि जिम्मेवार छ। आ.व. ०१ को दोश्रो अर्ध-वार्षिक अवधिमा अर्थतन्त्रमा मन्दी आउन शुरु भएको र त्यो आ.व. ०२ मा पनि जारी नै छ। यसै समयमा विद्रोही गतिविधिबाट उत्पन्न खतरा र वित्तीय दबाव बढ्न थालेपछि श्री ५ को सरकार सुधार प्रक्रियाको कार्यान्वयनका बारेमा भन्-भन् गंभीर हुँदै गएको छ। हुन त धेरैजसो राजनैतिक नेताहरूमा सुधारका पक्षमा वास्तविक रूपमा प्रतिबद्धताको अभाव देखिए पनि प्राविधिक विशेषज्ञहरूको एक सशक्त सुधारमुखी समुहले यसको महत्व बुझेर कामकारवाहीलाई अधि बढाएको छ। हालैका महिनाहरूमा कतिपय क्षेत्रमा विशेषतः वित्तीय क्षेत्र, भ्रष्टाचार विरुद्ध, सार्वजनिक खर्च र तत्कालको कार्ययोजना (त.का.यो., परिशिष्ट हेर्ने) को विकास कार्यान्वयनका क्षेत्रमा सुधारका प्रयासहरू सघन रूपमा केन्द्रीत भएका छन्। यसको प्रतिउत्तरमा श्री ५ को सरकारले दसौं पञ्च-वर्षीय योजनालाई गरिवी कम गर्ने रणनीति (ग.क.र., कोष्ठ ३ हेर्ने) को रूपमा रूपान्तर गर्ने र त्यसलाई मध्यम अवधिको खर्चको संरचना (म.अ.ख.सं.) बाट टेवा पुऱ्याउने घोषणा गरेको छ।

वित्तीय नीति तथा आर्थिक व्यवस्थापन

वित्तीय नीतिका सन्दर्भमा कुरा गर्दा नेपालको कर प्रणाली आम्दानीको स्तरअनुरूप अपेक्षाकृत रूपमा कम खर्चिलो छ। कम आम्दानीमा आधारित करका दर र मूल्य अभिवृद्धि करहरू प्रचलित छन्। यसो भए तापनि सुरक्षा खर्चमा वृद्धि र आर्थिक मन्दीले गर्दा राजश्व संकलन बढाउनु पर्ने र उपयुक्त रूपले खर्चको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ। सार्वजनिक खर्चका क्षेत्रमा सार्वजनिक खर्च पुनरावलोकन आयोग (सा.ख.पु.आ.) का कार्यारम्भ संगै महत्वपूर्ण प्रगति भएको छ। आयोगको सन् २००१ मार्च महिनाको प्रतिवेदनमा सार्वजनिक खर्चका क्षेत्रमा दीर्घकालीन सुधारका लागि कतिपय सिफारिसहरू गरिएका छन्। यसबाट दसौं योजना/ग.क.र.प्र. को वित्तीय आधारका रूपमा मध्यम अवधिको खर्चको संरचना (म.अ.ख.सं.) को तर्जुमा भएको छ। आ.व. ०२ र आ.व. ०३ का बजेटहरूमा सा.ख.पु.आ. का सिफारिसहरूलाई समाहित गरिएको छ, जसमा विकास बजेटको प्राथमिकीकरण, म.अ.ख.सं. को व्यवस्था, संचयकोष सम्बन्धी सुधारको शुरुवात र

कोष्ठ ३: दसौं योजनाको मस्यौदा/पी.आर.यस.पी. को प्रक्रिया तथा महत्व

श्री ५ को सरकारले दसौं पञ्च वर्षीय योजना (सन् २००२ सन् २००७) लाई देशको गरिवी कम गर्ने रणनीति (पी.आर.यस.) का रूपमा लागु गर्ने सोचाई राखेको छ। ने.वि.मं. को पूर्ण परामर्शक्रमका रूपमा यसको तयारी भई दसौं योजना/पी.आर.यस.पी.को अवधारणा पत्र तर्जुमा गरी व्यापक छलफल भएको थियो। राष्ट्रिय योजना आयोग (रा.यो.आ.) का उपाध्यक्षको नेतृत्वमा गठित निर्देशक समितिले यसको अभ्यासका लागि अगुवा नेतृत्व प्रदान गर्नुका साथै विभिन्न उस समितिहरूले पार्श्व अध्ययन एवं प्रतिवेदनहरूका बारेमा समन्वय गरेका थिए। मन्त्रालयका सचिवहरूको नेतृत्वको प्राविधिक समूहहरूबाट सुदृढ अन्तर संस्था सहभागिता तथा स्वामित्वभावको प्रवर्द्धनका लागि क्षेत्रगत रणनीतिको तर्जुमा गर्नु प्राथमिक जिम्मेवारी थियो। यसरी तर्जुमा भएका रणनीतिहरूका बारेमा पाँचवटा क्षेत्रीय कार्यशाला गोष्ठीमा नागरिक समाज (महिला, दलित, श्रमिक, ट्रेड युनियन जस्ता) का बीच विशेष परामर्शक्रम संचालन भएको थियो। यस्ता परामर्शक्रमबाट स्थानीय निकायहरूको सशक्तिकरण/सुदृढीकरण, कृषिको व्यावसायीकरण/आधुनिकीकरण आधारभूत/प्राविधिक शिक्षाको प्रवर्द्धन, आधारभूत स्वास्थ्य तथा खानेपानीका लागि थप सुविधा उपलब्ध गराउने र प्रशासनिक सेवाको सुधार तथा भ्रष्टाचार घटाउने दृढ उपायहरू अवलम्बन गर्न सिफारिसहरू थियो। यस अतिरिक्त, डि.एफ.आई.डी. ले सन् २००२ को जून महिनामा पी.आर.यस.पी. को वातावरणीय पक्षहरूको समीक्षा गर्नका लागि एक कार्यशाला गोष्ठीको आयोजना गरेको थियो। यसलाई बैक/आइ.एम.एफ.को संयुक्त बैठकमा अनुगमन गरिने कार्यक्रम थियो।

श्री ५ को सरकारले दसौं योजना/पी.आर.यस.पी.को नेपाली भाषाको मस्यौदा गत सेप्टेम्बर महिनामा जारी गरेपछि सो बारे छलफल गर्न राष्ट्रिय स्तरको सेमिनार भएको थियो पी.आर.यस.पी.का विशेषताहरू यस प्रकार रहेका छन्:

- परामर्श प्रक्रिया सहभागीता मुलक हुनुका साथै सरकारी प्रयासमा भएको।
- स्पष्ट लक्ष्यहरू किटान भई प्रतिफलमूखी भएको। यस क्रममा आ.व. सन् ०७ सम्ममा गरिवीको दरलाई ३८ प्रतिशत बाट ३० प्रतिशत मा घटाउने लक्ष्य राखिएको। तेन्हुवा सामाजिक लक्ष्यहरू हासिल गर्ने किटानी गरिएको। यसमा सहस्राब्दीको विकासका धेरै जसो लक्ष्यहरू समावेश भएका। यस्तै आर्थिक व्यवस्थापनका लक्ष्यहरू स्पष्ट हुनुका साथै मापदण्डहरू निर्धारण गरिएको।
- निजी क्षेत्र तथा निर्यातबाट हासिल हुने वृद्धिदरलाई महत्व दिइएको। यस रणनीतिका चार अंगहरूमा क) व्यापक आधारको दीगो तथा उच्च वृद्धि, ख) सामाजिक क्षेत्र तथा पूर्वाधारको विकास, ग) सामाजिक मूलधारबाट अलगिएका तथा विपन्नवर्गका लागि लक्षित कार्यक्रमहरू, र घ) सुशासन रहेका।
- पी.आर.यस.पी.संग सम्बन्धित विकास बजेटलाई राम्रोसंग प्राथमिकीकरण गरी सामाजिक क्षेत्र (३९ प्रतिशत), भौतिक तथा ग्रामिण पूर्वाधार (३७ प्रतिशत) र कृषि था वन (२४ प्रतिशत), मा जोड दिइएको।

यसो भए पनि पी.आर.यस.पी. मस्यौदामा कतिपय क्षेत्रहरूमा कमजोरी रहेको पाइएको छ। जसमा: क) क्षेत्रगत नीति तथा रणनीतिहरूमा पर्याप्त मात्रामा प्राथमिकीकृत नभएको एवं लक्ष्यहरूको ठोस रूपमा किटानी हुन नसकेको। ख) गरिएका प्रबन्धहरूको अनुगमन र मूल्यांकन (कोष्ठ ७ हेर्ने) को राम्रो व्यवस्था नभएको। ग) यसमा महत्वपूर्ण कुराहरू छुटाइएको, जस्तै माओवादी द्वन्दका बारे विश्लेषण नगरिएको। यसो भए पनि श्री ५ को सरकार मस्यौदाका यस्ता कमी कमजोरीहरूलाई संबोधन गर्नका लागि कृयाशील रहेको पाइन्छ।

कोष्ठ ४: विकेन्द्रीकरणका क्षेत्रमा भएको प्रगति

नवौं पञ्चवर्षिय योजनाले विकेन्द्रीकरणका माध्यमबाट सार्वजनिक सेवाहरूको प्रभावकारी वितरण गरी गरिबी निवारणका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने उद्देश्य राखेको थियो। यसका लागि निम्न कार्यहरू गरिएका छन्:

- स्थानीय स्वशासन प्रणालीको आधारका रूपमा रहेको स्थानीय स्वशासनसम्बन्धी ऐन (सन् १९९९ पारीत भएको) ले स्थानीय स्वशासनको भूमिका र स्थानीय निकायहरूमा अधिकार प्रदान गर्ने कुरालाई आत्मसात गरेको।
- सन् २००० मा संसदबाट स्थानीय स्वशासनसम्बन्धी नियम र वित्तीय नियम अनुमोदित।
- प्रधानमंत्रीको अध्यक्षतामा उच्चस्तरीय विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन अनुगमन समिति (वि.का.अ.स.) को गठन।
- वि.का.अ.स. ले बृहत् (साठीभन्दा बढी कार्यक्रमहरू समावेश) तथा समयबद्ध विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजनालाई स्वीकृत गरी सबै मन्त्रालयहरूलाई त्यसको कार्यान्वयन थाल्न निर्देशित गरेको।
- आ.व. ०२ को बजेटमा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य, कृषि तथा अन्य सेवाहरूको संचालनको जिम्मा स्थानीय निकायहरूलाई सुम्पिएको। तात्कालीक कार्ययोजनाअन्तर्गत स्थानीय निकायहरूलाई प्राथमिक विद्यालय र उपस्वास्थ्य चौकीहरूको हस्तान्तरण गर्ने कार्यको थालनी।
- स्थानीय स्वशासनसम्बन्धी ऐनसंग बाभिएका दसवटा क्षेत्रगत ऐनहरूलाई संशोधन गर्ने बारेका विधेयकहरू संसदमा प्रस्तुत गरिएको, र
- स्थानीय निकाय वित्तीय समितिको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सिफारिसहरूलाई क्रमिक रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि वित्तीय विकेन्द्रीकरण आयोगको गठन।

विकेन्द्रीकरणलाई विस्तारित रूपमा लागु गर्ने कुराहरू समावेश छन्। सन् २००२ को ने.वि.मं. को बैठकमा प्रस्तुत गरिएको म.अ.ख.सं. को पहिलो मस्यौदामा पाँच वटा मुख्य मंत्रालयहरूका सम्बन्धमा थियो भने अहिलेसम्ममा सबै मंत्रालयहरूका लागि म.अ.ख.सं. तयार पार्ने कार्य पूरा भइसकेको छ।

सबै मंत्रालयहरूका लागि मध्यम अवधिको खर्चको संरचना (म.अ.ख.सं.) मा (क) क्षेत्रगत दृष्टिकोण, (ख) दसौं पञ्चवर्षीय योजनाको अवधारणपत्रमा आधारित राष्ट्रिय स्तरका क्षेत्रगत लक्ष्यहरूको निर्धारण, (ग) कार्यक्रमको मुलभूत उद्देश्य, (घ) क्षेत्रगत उद्देश्यहरू, यी उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि चाहिने प्रतिफल र गतिविधिहरू, (ङ) क्षेत्रगत उद्देश्यहरू हासिल गर्न प्रयोग हुने रणनीति, (च) तीन वर्षसम्म स्रोतको उपलब्धता रहने आधारमा चालु परियोजनाहरूको प्राथमिकीकरण र (छ) अतिरिक्त स्रोत उपलब्ध भएको खण्डमा कार्यान्वयन गर्न सकिने संभाव्य परियोजनाहरूको सूचि जस्ता कुराहरू समावेश छन्। प्राथमिकीकरणलाई ठोस रूपमा अघि बढाउन आ.व. ०२/आ.व.०३ का बजेटहरूमा महत्वपूर्ण सार्वजनिक वस्तु तथा सेवाहरूमा हुने समग्र खर्चमा वृद्धि गरिएको छ। यीनमा शिक्षा, स्वास्थ्य, स्थानीय विकास र कृषि पर्दछन्। यसैगरी बजेटले अन्तर-क्षेत्रगत प्राथमिकीकरणमा जोड

दिदै विपन्नवर्गहरूमा लक्षित कतिपय कार्यक्रमहरूमा थप विनियोजन (आ.व. ०१ को खर्चको तुलनामा) गरेको छ। प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्रहरूमा यो बजेट म.अ.ख.सं. को रोलिङ प्लानमा पहिलो बजेट हो।

निजामती सेवा तथा विकेन्द्रीकरण समावेश शासनका आधारहरू

कृशासन नेपालको आधारभूत चूनौतिका रूपमा रहेको छ। नेपालले वित्तीय व्यवस्थापनसम्बन्धी संस्थाहरू र जवाफदेहीताको विकासमा राम्रो प्रगति हासिल गरेको भए पनि धेरैजसो यस्ता संस्थाहरूको क्षमताका कारण तिनको प्रभावकारीतामा असर परिरहेको छ। संसदको तल्लो सदनको विघटन हुनुअघि देशमा सक्रिय सार्वजनिक लेखा समिति रहेको थियो। यस्तै नेपालमा स्वतन्त्र महालेखा परीक्षक, सुव्यवस्थित लेखा प्रणाली अपनाउने वित्तीय महानियन्त्रकको कार्यालय, बढ्दो रूपमा सक्रिय अख्तियार दुरुपयोग निवारण आयोग (अ.दु.नि.आ.) र केही समयअघि गठन गरिएको भ्रष्टाचारसम्बन्धी मुद्रा हेर्ने विशेष अदालत पनि क्रियाशील छन्। हालैमात्र अ.दु.नि.आ. ले अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गतका २२ जना निजामती कर्मचारीविरुद्ध कारवाही थालेको छ भने राष्ट्रिय ध्वजाबाहक विमान कम्पनीका कार्यकारी अध्यक्ष र भौतिक योजना मन्त्रालयका एकजना सह-सचिवलाई असामान्य रूपमा अकृत सम्पत्ति जम्मा पारेको आशंकाका कारवाही शुरु गरेको छ। यस्तै दुई जना पूर्व मंत्रीहरू र जलस्रोत मंत्रालयका दुई जना अधिकारीहरूलाई भ्रष्टाचारको अभियोगमा २५ दिनका लागि न्यायीक हिरासतमा राखेको छ। नेपालमा विशेष अदालतले यसरी मंत्री स्तरका व्यक्तिहरूका विरुद्ध कारवाही प्रारम्भ गरेको यो पहिलो पटक हो (यद्यपि कुनै पनि महत्वपूर्ण व्यक्तिलाई आजको मितिसम्म दण्ड दिइएको भने छैन)। भ्रष्टाचार विद्यमान छ भन्ने बारे व्याप्त दृष्टिकोण रहेको परिप्रेक्ष्यमा वित्तीय व्यवस्थापन र जवाफदेहीताका विषयहरू पनि उठिरहेकै छन्। यसै सन्दर्भमा हालै थालिएका प्रयासहरू स्वागतयोग्य हुनुका साथै सही दिशामा अघि बढिरहेको छ। यसका अतिरिक्त सा.ख.पु.आ.ले वित्तीय व्यवस्थापनका सम्बन्धमा कतिपय सिफारिसहरू गरेको छ भने हालै मात्र सम्पन्न नेपालका लागि वित्तीय जवाफदेहीता संपरीक्षणद्वारा गरिएका सिफारिसहरूको कार्यान्वयनका लागि एक राष्ट्रिय स्तरको समिति गठन भएको छ। श्री ५ को सरकारले मुद्राको अनधिकृत कारोबारलाई रोक्न प्रारम्भिक चरणमा सो सम्बन्धी ऐनको मस्यौदा तयार पारी त्यो समस्याको हल खोज्नेतर्फ पाइला चालेको छ। हाल केन्द्रीय बैंकको निर्देशकहरूको बैठकमा छलफल भइरहेको उक्त मस्यौदा ऐनमा वित्तीय सूचना इकाई गठन गर्ने प्रावधान पनि रहेको छ। त्यसभन्दा पनि भविष्यको व्यापार नीतिको पारदर्शीताको पक्षमा योगदान पुऱ्याएको छ। विश्व व्यापार संघ (डब्लु.टि.ओ.) मा संलग्न हुन नेपाल प्रयासरत् छ र यो संलग्नताबाट शासनशैलीमा स्थायी सुधार आउन

सक्तछ। यद्यपि, निजामती सेवाको सुधार कार्यक्रमको कार्यान्वयन ढिलो गतिमा भइरहेको र निजामती सेवाका रिक्त रहेका एकाध पदहरू खारेज गर्ने बाहेक खासै उपलब्धि हासिल भएको छैन।

विकेन्द्रीकरण- विकेन्द्रीकरणका माध्यमबाट सेवाहरूको वितरण किफायतीपूर्ण ढंगबाट हुने संभाव्यतालाई ध्यानमा राखी नेपालले दक्षिण एसियामै राम्रो मानिएको विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी ऐनको लागु गरेको छ, तर त्यसको कार्यान्वयन भने मन्द गतिमा मात्र भइरहेको छ। सन् १९९९ को स्थानीय स्व-शासनसम्बन्धी ऐन (स्था.स्व.शा.ऐ.) ले विकेन्द्रीकरणका बारेमा महत्वाकांक्षी लक्ष्यहरू राखे तापनि केही उपलब्धिहरू हासिल हुनु (कोष्ठ ४ हेर्नु) बाहेक ठोस प्रतिफल प्राप्त गर्नका लागि अझै धेरै गर्न बाँकी नै रहेको छ, जसमा स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने कुरा पनि पर्दछ। सन् २००२ को ने.वि.मं. को बैठकमा श्री ५ को सरकारले प्रस्तुत गरेको विकेन्द्रीकरण रणनीतिमा (क) वित्तीय प्रत्यायोजन, (ख) क्षमता अभिवृद्धि र (ग) अनुगमन तथा मुल्यांकन सम्बन्धी कुराहरू समावेश थिए। विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन अनुगमन समिति (वि.का.अ.स.) ले वित्तीय विकेन्द्रीकरणसम्बन्धी संरचनालाई अनुमोदन गरिसकेको छ तर त्यो कार्यान्वयन हुन बाँकी नै रहेको छ। यस्तै स्थानीय निकायका कार्यहरू र केन्द्रीय सरकारका क्षेत्रगत इकाईका कार्यक्रमहरू आपसमा जुध्ने वा दोहरिने गरेकाले यस समस्याको निदान खोज्न जरुरी भइसकेको छ। विकेन्द्रीकरणमा टेवा पुऱ्याउन श्री ५ को सरकारले सामुदायिक विकास परियोजनाहरूमा सिधा सहयोग दिने निर्णय गरिसकेको छ।

यस उद्देश्य प्राप्तिका लागि मानव सं-साधन विकास, समुदायको माँगअनुरूपको साना पूर्वाधार परियोजनाहरू र आय आर्जनका क्रियाकलापहरूमा वित्तीय सहायता उपलब्ध गराउने माध्यमका रूपमा एक स्वायत्त र पारदर्शी गरिवी निवारण कोष (ग.नि.को.) बनाउनेतर्फ सोचाई रहेको छ। यदि विश्वसनीय, पारदर्शी र कम खर्चिलो ग.नि.को. को स्थापना हुनसकेमा यसले श्री ५ को सरकारको वित्तीय सहयोगमा संचालित धेरै कार्यक्रमहरूको सट्टा दातृ-सहायताप्राप्त कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन इकाईका रूपमा भन् विस्तारित स्वरूप लिनसक्ने संभावना देखिन्छ।

सन् २००२ को जुलाई महिनाको मध्यतिर गाउँ/नगर र जिल्ला स्तरका निर्वाचित स्थानीय निकायहरूको पदावधि समाप्त भएपछि विकेन्द्रीकरणको प्रक्रियामा अवरोध सिर्जना भएको छ। श्री ५ को सरकारले एक वर्षका लागि अवधि बढाउने संवैधानिक विकल्प भए पनि ती निकायहरूको अवधि स्वतः समाप्त हुन गयो। फलस्वरूप, अहिले सबै स्थानीय निकायहरू सरकारी कर्मचारीहरूद्वारा संचालित छन्। स्थानीय निकायहरूका निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको पदावधि समाप्त हुँदा आ.व. ०३ का धेरैजसो योजनाहरू

कोष्ठ ५: राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंक लिमिटेड

नेपालका दुई ठूला बैंकहरू राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक र नेपाल बैंक लिमिटेडको कूल बैकिङ्ग सम्पत्तिमा ५० प्रतिशत योगदान रहेको छ। आई.डी.ए.को सहयोगमा उपरोक्त दुई बैंकहरूका बारे नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनमा सन् १९९९/२००० मा गरिएको अध्ययन ती बैंकहरूको संचालन, व्यवस्थापन लगायत प्रायः सबै पक्षहरूमा गंभीर कमी कमजोरी एवं समस्याहरू रहेको पाइएको थियो। अध्ययन प्रतिवेदनमा शंकास्पद कर्जाहरू धेरै रहेकोले प्राविधिक रूपमा यी बैंकहरू दिवालीया हुने अवस्थामा रहेको कुरा उल्लेख गरिएको थियो एक अनुमानका अनुसार दुवै बैंकहरू ४५ बरोड अमेरिकी डलर बराबरको घाटामा चलिरहेका (सन् १९९८ को मध्यतिर), जुन सरकारी बजेटको करिब ४६ प्रतिशत र कु.ग्रा.उ.को ८.६ प्रतिशत हुन आउँछ। तत्पश्चात् पनि दुवै बैंकहरूको स्थितिमा सुधार आउन नसकेकोले तिनीहरूको घाटा अझै बढ्न गएको हुनसक्दछ।

उक्त अध्ययनमा: क) ती बैंकहरूको व्यवस्थापन काम गर्न अकर्मन्थ भएको, ख) कर्जाका बारे भरपर्दो तथ्यांकको अभाव, ग) वित्तीय हिसाव किताव राख्ने तरिका पुरानो खालको भई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप नभएको, घ) व्यावसायिक रणनीतिको अभाव, ड.) व्यवस्थापन राजनीति प्रेरित भई त्यसमा व्यावसायिकताको अभाव रहेको कुरा पाइएको थियो। यस्ता समस्याहरूको सामना गर्नका लागि सन् २००० को सेप्टेम्बर महिनामा नेपाल राष्ट्र बैंकले रा.वा.वै. र ने.वै.लि. को व्यवस्थापन व्यावसायिक रूपमा दक्ष समुहलाई हस्तान्तरण गर्न अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विज्ञापन गरेको थियो।

कार्यान्वयन भइसकेका भए पनि अब आ.व. ०४ का स्थानीय योजनाहरू स्थानीय निकायहरूमा निर्वाचित प्रतिनिधिहरूको अभावमा के-कसरी संचालन गरिने हुन् भन्ने कुरा भने अन्याैलमा छ। स्थानीय निकायका कार्यहरूमा बाधा नहोस् भन्नका लागि स्थानीय निकायहरूको चुनाव जतिसक्दो चाँडो गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

निजी क्षेत्रको विकास र वित्तीय क्षेत्रको सुधार

निजी क्षेत्रको सहभागितामा नेपालले पूर्वाधारहरूको विस्तारका लागि नियामक सुधारहरू गर्ने कार्यमा उल्लेखनीय प्रगति हासिल गरेको छ। विद्युत् र दूरसंचार जस्ता क्षेत्रहरूमा नियामन इकाईहरू गठन भइसकेका छन् भने निजी क्षेत्रका संचालक तथा प्रदायकहरूलाई यस क्षेत्रमा संलग्न भई सेवा प्रदान गर्न इजाजत समेत दिइएको छ। सामान्तया, लगानीको क्षेत्रमा धेरै स्वतन्त्रता प्रदान गरिनुका साथै हालै घोषित प्रोत्साहनले श्रम बजारमा अरु लचकता थप्न मद्दत गर्नेछ। सार्वजनिक संस्थानहरूको भूमिका सार्वजनिक सेवा तथा हवाई सेवाका क्षेत्रहरूमा बढी र निर्माण तथा कृषि वितरणका क्षेत्रमा केही कम रहेको छ।

कोष्ठ ६: नेपालमा विकास सहकार्य- एक समीक्षा*

दाताहरूको विगतका सहायता प्रयास तथा कार्यक्रमहरूको पुनरावलोकन गर्न सहज पार्ने उद्देश्यले बहु दातृ समुह (ओ.ई.सी.डी./डी.ए.सी.को नेतृत्वमा) ले नेपालमा विकास सहकार्यको समीक्षात्मक अध्ययन गरेको थियो। सन् २००१ को अन्त्यतिर गरिएको यस अध्ययन खासगरी नेपालको विकास प्रयासमा दाताहरूले कुन रूपमा साथ दिएका छन् र सहायताको प्रभावकारीतालाई कसरी बढाउन सकिन्छ, भन्ने बारेमा केन्द्रीत थियो। यस अध्ययनका निष्कर्षहरू नेपालको वैदेशिक सहायता नीतिसंग मेल खाने किसिमका छन्। यसमा नेपाल र दाताहरू बीचको हालको सम्बन्ध आदर्शभन्दा केही भिन्न किसिमको रहेको बोध गराइएको छ। गरिबी, सिमित आन्तरिक स्रोत, ठूलो आवश्यकता र न्यून तहको राष्ट्रिय तथा स्थानीय राजश्वको स्थिति जस्ता कारणहरूले गर्दा दातृ सहायता माथि अत्यन्तै निर्भर हुनु पर्ने नेपालको वाध्यता रहेको छ। सहायताका माध्यमबाट नेपालको प्रयासमा भरथेग गर्नु र सत्तामा रहेकाहरूलाई सहायताका लागि नयाँ प्रतिबद्धताको खोजी गर्नेतर्फ प्रेरित गरेर परोक्ष रूपमा दाताहरूले नेपालको विफलतामा योगदान पुऱ्याएका छन्। यस अतिरिक्त दाताहरूको धेरै दवदवा हुनुका साथै बाह्य सहायता र विकासका प्रयासहरूले दीगो तथा सन्तोषजनक रूपमा प्रतिफल दिन नसकेको चिन्ता रहेको पाइएको छ।

अर्को, सहायताको अप्रभावकारीता र श्री ५ को सरकारको दिशाहिनताका कारण दाताहरूले कार्यक्रम तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी बोक्नु परेको महशुस गरेका छन्। फलस्वरूप केही दाताहरूले सहायताको परिमाण घटाउनुका साथै उनीहरूको सहायता कार्यक्रममा कडा पूर्वशर्तहरू राख्न पुगेका छन्। अर्कोतिर अन्य दाताहरू भने श्री ५ को सरकारका केन्द्रीय निकायहरू मार्फत भन्दा सिधै स्थानीय निकायहरू, गै.स.स. तथा समुदायहरू वा आफ्नै कार्यान्वयन इकाई र परामर्श कम्पनीहरू मार्फत काम गर्न थालेका छन्। बाह्य सहायताबाट छिटपुट रूपमा उपत्यका तथा पहाडी क्षेत्रहरूका मानिसको जीवनस्तर उकास्न मद्दत पुगेको छ भने कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा केही उल्लेखनीय सुधारहरू भएका छन्। यद्यपि राष्ट्रिय निकाय एवं संस्थाहरूसंग सुदृढ समन्वयको अभावमा कतिपय कार्यक्रमहरूको दीगोपन तथा स्थानीयत्व अनिश्चित हुन सक्तछ। विगत दुई दशकमा दाताहरूको सक्रियताका कारण नेपाली राष्ट्रिय निकाय एवं संस्थाहरूको विकास क्षमतामा हास आएको दृष्टिकोण नेपाली नागरिक समाजको रहेको छ, तर यसमा सुधार ल्याउनका लागि आफ्ना कार्यक्रमहरूको जिम्मा र जिम्मेवारी नेपाली पात्रहरूले नै नलिई हुँदैन।

* 'रिभ्यू अफ डिभेलपमेन्ट पार्टनरशीप इन नेपाल: रिभ्यू टिम्स मेन फाइन्डिंग एण्ड रेकोमेण्डेसन' बाट, जनवरी २१, २००२। (ने.वि.सं. २००२ मा प्रस्तुत कार्यपत्र)

यी क्षेत्रका संस्थानहरू घाटामा चलेका नभए पनि बजेटको ठूलो अंश भने तिन्को संचालनका लागि परिचालित छ। यद्यपि गत वर्ष यसतर्फ केही प्रयासहरू भएका हुन् तर निजीकरणका दिशामा एकदमै कम मात्रै प्रगति हुन सकेको छ। यो प्रक्रियालाई अधि बढाउनमा (क) श्रमिक समस्या, (ख) पर्यावरणीय विषय र (ग) प्राविधिक शर्तहरू पूरा गर्न बोलपत्र दाताहरू असफल हुनु जस्ता कतिपय कुराहरू बाधकका रूपमा रहेका छन्।

वित्तीय क्षेत्रको सुधारका बारेमा श्री ५ को सरकारको वित्तीय क्षेत्रको रणनीतिक वक्तव्य (वि.क्षे.र.व.), सन् २००० मा लागु गरिएको मा व्याख्या गरिएको छ। यसमा केन्द्रीय बैंक (नेपाल राष्ट्र बैंक, ने.रा.बैं) को स्वायत्तता तथा अधिकार क्षेत्रलाई सुदृढ गरी सुधार गर्ने र वाणिज्य बैंकहरू^५ को सुपरीवेक्षण तथा व्यवस्थापन क्षमतालाई सबल बनाउने कुराहरू समावेश गरिएका छन्। ने.रा.बैं. ऐन (सन् २००२ मा संशोधित) ले बैंकको स्वायत्तता तथा अधिकार वृद्धि गरेको, गभर्नरको नियुक्ति तथा पदमुक्तीका बारेमा पारदर्शी नियमको स्थापना र वाणिज्य बैंकहरूको सुपरीवेक्षणका लागि ने.रा.बैं. ले थप अधिकारहरू उपलब्ध गराएको छ। यसअन्तर्गत समस्याग्रस्त वाणिज्य बैंकहरूलाई ने.रा.बैं. ले आफ्नो नियन्त्रणमा लिनसक्ने र बैंकका अधिकारीहरूले गरेका अनियमितताका लागि कडा सजाय दिनसक्ने प्रावधान समेत रहेको छ। यस अतिरिक्त, जम्मा स्वीकार गर्ने संस्थाहरू सम्बन्धमा बनेको ऐनले सबै वित्तीय संस्थाहरूका साथै जम्मा स्वीकार गर्ने गैर-बैंकिङ संस्थाहरूमा सुरक्षणको सुरक्षाका लागि कडा नियामन व्यवस्था अपनाउनेछ।

वित्तीय क्षेत्रको अर्को महत्वपूर्ण सुधार भन्नु नै रा.वा.बैं. र ने.बैं.लि. जस्ता दुई ठूला वित्तीय संस्थाहरूबाट प्रत्यक्षतः स्वामित्व घटाउदै सरकारी भूमिका सिमित गर्दै लैजानु हो (कोष्ठ ५ हर्नोस्)। लामो ढिलाई पछि नेपाल बैंक लिमिटेडको व्यवस्थापन बाह्य समूहले जिम्मा लिएको छ। नेपाल बैंक लिमिटेड व्यवस्थापकीय र वित्तीय समस्याहरूले रुञ्च भएको थियो। सन् २००२ को मार्च ८ का दिन ने.रा.बैं. ले ने.बैं.लि. को बोर्डलाई हटाई आफैले नयाँ बोर्डको गठन गरेको थियो। यसैबीच आइ.सी.सी. बैंक (आयरलैण्ड/बैंक अफ स्काटलैण्ड) लाई काठमाडौं आमन्त्रण गरी मध्य जुलाईमा ने.बैं.लि. को व्यवस्थापन सो समूहलाई हस्तान्तरण गरियो। यस्तै कारवाही रा.वा.बैं. को सन्दर्भमा गर्ने प्रतिबद्धता पाइए पनि नयाँ व्यवस्थापन आइसकेको छैन। डेलोयट टचे तोहमात्सु^६ संग सम्झौता भंग भए पछि, एकजना विदेशी विशेषज्ञलाई प्रमुख कार्यकारी अधिकृतमा चयन गरिएको छ। यसैगरी थप सातवटा पदहरू (ट्रेजरी व्यवस्थापन, कर्जा, लेखा, आन्तरिक लेखा परीक्षण, सूचना प्रविधि, ऋण असुली र मानव संसाधन) मा नियुक्तीका लागि अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा विज्ञापन गरिएको छ। यस्तै श्री ५ को सरकारले कृषि विकास बैंकको सुदृढीकरणका लागि एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा सुधारको प्रक्रिया थालेको छ।

सहायताको प्रभावकारीता बढाउने

व्यापक सहभागितामुलक प्रक्रियामार्फत वैदेशिक सहायता नीति (वै.स.नी.) तयार पार्ने कार्यमा श्री ५ को सरकारको प्रयास सराहनीय रह्यो ।

यस वै.स.नी. का मुख्य उद्देश्यहरु (क) विकासका प्राथमिकताहरुलाई एकाकार स्वरूपमा अधि बढाउने, (ख) संचालनको गुणस्तर, प्रभावकारीता र किफायतिपन बढाउने, (ग) गरिबी निवारण र मानव संसाधनको विकासका लागि आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने र (घ) नेपाल र दातृ संस्थाहरुको समान सहभागितालाई सहज पार्ने जस्ता कुराहरु रहेका छन् । यस नीतिमा उपरोक्त उद्देश्यहरु हासिल गर्नका लागि श्री ५ को सरकारबाट चालिने कदमहरुका बारेमा पनि जनाइएको छ । यसमा वैदेशिक सहायताको प्रवाह/योगदानलाई नियमित तथा प्रभावित पार्न नयाँ निर्देशिका, रणनीति र नीतिहरुको तर्जुमा गर्ने एवं त्यस्तो सहायताको सदुपयोगलाई सुनिश्चित पार्ने कुरा पनि समावेश छ । यस अतिरिक्त, नेपालको विकास प्रयासमा टेवा पुऱ्याउन विकास साभेदारहरुको सहायता कार्यक्रम तथा नीतिहरुमा समायोजन गर्ने प्रस्ताव वै.स.नी. मा गरिएको छ । सन् २००१ को अन्त्यतिर विकासका साभेदारहरुले पनि आफ्ना कार्यहरुको समीक्षा गर्दा सोही प्रकारको सुझावहरु र निष्कर्षमा निकालेका थिए (कोष्ठ ६ हेर्नोस्) ।

मानव विकाससम्बन्धी विषयवस्तु

मानव विकासमा परेको प्रभाव देखिई नसकेको भए पनि हालै भएका कतिपय परिवर्तनहरुबाट आगामी केही वर्षभित्र शिक्षा र स्वास्थ्यका क्षेत्रहरुमा परिणामदायी प्रतिफलहरु प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ । तल उल्लेख गरिएभै शिक्षाका क्षेत्रमा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना (आ.प्रा.शि.प.) ले गुणस्तरीय शैक्षिक सेवा उपलब्ध गराउन र तत्सम्बन्धी योजना गर्नका लागि राष्ट्रिय, जिल्ला र विद्यालय स्तरको संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्न टेवा पुऱ्याइरहेको छ । फलस्वरूप, यसबाट विद्यार्थीहरुलाई पढाई नछोड्ने स्थितिको सिर्जना (खासगरी बालिकाहरु र सामाजिक रुपमा सुविधाविहीन समुहका बालबालिकाहरु), शिक्षकहरुद्वारा प्रभावकारी कार्यक्षमताको प्रदर्शन र शिक्षकवर्गको कुशल परिचालनबाट शिक्षा आर्जनको स्तर अभिवृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ । ऋण्डै गत तीन वर्षदेखि कार्यान्वयन भइरहेको यस कार्यक्रमले क्रमिक रुपमा प्रगति गरिरहेको छ (परिशिष्ट ९ हेर्नोस्) । यस्तै आ.प्रा.शि.प. ले काम गर्ने केटाकेटीहरुलाई दिइने शिक्षाको सुधारमा जोड दिएको छ । विश्व बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम संगठन (आई.एल.ओ.) र संयुक्त राष्ट्रसंघीय बाल कोष (युनिसेफ) को संयुक्त प्रयासस्वरूपको नेपालले बाल श्रमलाई बुझ्नेको छ भन्ने आशयको परियोजनाको प्रतिवेदन तयार भएको छ । श्री ५ को सरकारसंगको छलफलका आधारमा

यसले नेपालमा बाल श्रमका कारक तत्वहरुको समीक्षा गर्दै बाल श्रमका विषयहरु र नीतिगत वातावरण जस्ता कुराहरुका बारे विस्तृत रुपमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरेको छ ।

स्वास्थ्य क्षेत्रमा स्वास्थ्य मंत्रालयले (सहभागितामुलक प्रक्रियाबाट) अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाहरुको उपलब्धता, पहुँच र प्रभावकारीताका लागि हालैमात्र सुधार रणनीतिको विकास गरेको छ । हाल यो रणनीतिलाई विशेष क्षेत्रगत कार्यक्रमका रुपमा कार्यान्वयन गरिदैछ । कार्यान्वयनको विस्तृत योजना रहेको यस कार्यक्रमलाई विकासका साभेदारहरुले कार्यक्रमिक आधारमा टेवा पुऱ्याउनेछन् ।

यी कार्यहरुमा सहयोग पुऱ्याउन आई.ए.पी. को कार्यान्वयनमार्फत सार्वजनिक प्राथमिक विद्यालयहरु र स्वास्थ्य चौकीहरुको विकेन्द्रीकरणका दिशामा महत्वपूर्ण कदम चालिएका छन् (परिशिष्ट १ हेर्नोस्) । यसो भए पनि गरिबीका सूचांकहरु जस्ता सामाजिक सूचांकहरुको अनुगमन तथा विश्लेषणात्मक क्षमता कमजोर रहेकोले यसलाई सुदृढ पार्नु आवश्यक छ (कोष्ठ ७ हेर्नोस्) ।

कोष्ठ ७: गरिबीको स्थितिको अनुगमन

दसौ योजना/पी.आर.यस.पी. को मस्यौदामा आम्दानी, गरिबी निरक्षरता, शिशु मृत्युदर र मानिसको आयू जस्ता परिसूचकहरुका लक्ष्यहरु किटिएको छ । सं.रा.स. विकास कार्यक्रमले मापदण्डको निर्धारणका लागि गरिबीको अनुगमन गर्ने मुख्य सूचकांकहरुको पहिचान गर्ने कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने भएको छ । यस्ता परिसूचकहरु केहि हदसम्म सहस्राब्दीको विकास लक्ष्यहरूसंग मिल्दोजुल्दो हुन सक्ने छन् । नेपालमा परिसूचकहरुको कमी नभए पनि त्यस्ता परिसूचकहरुलाई उपयोग गर्ने तर्फ भने कमी कमजोरी रहेको पाइन्छ । सहस्राब्दीको विकास लक्ष्यका बारेमा पनि यही कुरा लागु हुन्छ । विशेषगरी: क) तथ्यांक संकलनका लागि सिमित किसिम आधारहरु मात्र अपनाइने गरिएको छ । उदाहरणका लागि बृहत् रणनीतिको अभाव हुनुका साथै सर्वेक्षण/अध्ययनहरुका लागि दाताहरुले एउटा सकिएपछि अर्कोलाई वित्तीय सहायता दिने गरेकाले कतिपय परिणामहरुको तुलना गर्न कठिनाई भएको पाइन्छ । ख) यसैगरी तथ्यांकहरुको प्रयोगका सन्दर्भमा संस्थागत संरचनाको अभावमा कुनै अवधि बीच सूचकांकहरु पहिचान, तथ्यांक संकलन र विश्लेषण गर्न र नीति निर्माताहरुलाई उपलब्ध गराउन अप्ठ्यारो परेको छ । यस्ता समस्याहरुलाई मध्यम अवधिको खर्चको संरचना, गरिबी कम गर्ने रणनीति (पी.आर.यस.पी.) एवं अन्य उपायहरुद्वारा समाधान गर्ने कार्य जारी राखिनेछ । उदाहरणका लागि सन १९९५/९६ को भै नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (एन.एल.यस.यस.) चाँडै शुरु (बैंकको सहयोगमा) गरी गरिबी सम्बन्धी तथ्यांकहरुलाई तुलना गर्न सहज पारिनेछ ।

वातावरणीय व्यवस्थापन

नेपालले छैठौं पञ्चवर्षीय योजनाकालदेखि वातावरणको व्यवस्थापनतर्फ ध्यान पुऱ्याउन थालेको हो । त्यसै बेलादेखि नै वातावरणीय संरक्षणका गतिविधिहरू क्षेत्रगत कार्यक्रमहरू संगसंगै भइरहेको छ । नगर तथा गाउँ स्तरलगायतका सबै तहहरूमा आवधिक योजनाहरूको तर्जुमा गर्दा वातावरणीय विषयहरूलाई समेत समावेश गर्न थालिएको छ । हालैमात्र वातावरणीय संरक्षण ऐन र त्यसका नियमहरूमा समावेश भई हालै कार्यान्वयन भएको संस्थागत तथा

विधायिकी संरचनाअनुरूप वातावरणीय प्रभाव अध्ययनको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिइएको छ । जैविक विविधतासम्बन्धी महासन्धिको कार्यान्वयन गर्ने योजनाको विकास गरिएको छ भने नेपालका लागि दीर्घो विकाससम्बन्धी प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । तर फितलो क्षमता र समन्वयको अभाव जस्ता विभिन्न समस्याहरूले गर्दा वातावरणीय र प्राकृतिक स्रोत संरक्षण तथा नीतिहरूको कार्यान्वयनमा बाधा पुगेको छ । यस क्षेत्रमा दाताहरू तथा गै.स.स.हरू सक्रिय रूपमा कार्यरत रहेकाले रकमको अभाव बाधाको रूपमा रहेको छैन ।

४ नेपाल: फाइनान्सियल सेक्टर रिफर्म, प्रतिवेदन नं. २४९५९-एन्.ई.पी., अक्टोबर १६, २००२ मा वित्तीय क्षेत्रको सुधारका साथै ती संस्थाहरूका बारेमा विस्तृत रूपमा चर्चा गरिएको छ ।

५ सन् २००२ जनवरी ३१ मा ने.रा.वै. तथा डेलोयत टच तोहमात्सु, सं.रा.अ.(डी.टी.टी.) बीच दोश्रो पक्षले मार्च महिनाको पहिलो सातादेखि रा.वा.वै. को व्यवस्थापनको जिम्मा लिने करारपत्रमा हस्ताक्षर भएको । मार्चमा नेपालको सुरक्षा स्थितिलाई ध्यानमा राखेर डी.टी.टी. समूह नेपाल आउन अन्कनाएको । जुलाईको शुरुतिर डी.टी.टी. ले करारअनुसार काम गर्न असमर्थ रहेको सूचना श्री ५ को सरकारलाई दिएको र करार भंग गरेको ।

बैंक समूहको रणनीतिको कार्यान्वयनमा भएको प्रगति

पृष्ठभूमि

सन् १९९८ को नोभेम्बर महिनामा संचालन तथा मुल्यांकन विभाग (ओ.ई.डी.) ले नेपालका लागि सहायता टिपोट (सी.ए.एन्.) तर्जुमा गरेको थियो। समष्टीमा सो टिपोटमा निराशाजनक स्थिति देखाइएको थियो।

यसरी (क) प्रतिफल प्राप्त असन्तोषजनक, (ख) संस्थागत विकासको प्रभावलाई सामान्य, (ग) दीगोपनका बारेमा अनिश्चय, (घ) बैंकको कार्यप्रगति असन्तोषजनक र (ङ) ऋणीको कार्यप्रगति पनि असन्तोषजनक भएको निचोड निकालिएको थियो। बैंकको कार्यप्रगतिका सन्तोषजनक रूपमा नहुनुका कारणहरूमा फितलो नीतिगत वातावरणमा सिमित मात्रामा नीतिगत कुरामा केन्द्रीत हुनु, सामान्यतया न्यूनतम गतिविधि, कृषिमा कम ध्यान पुऱ्याइनु, अरुण तेस्रोमा विवादास्पद भूमिका, असमन्वयात्मक सहायताका साथै सहायताको बोझ, सन्तुलित भए पनि पातलो किसिमको आर्थिक तथा क्षेत्रगत कार्य जस्ता मुख्य समस्याहरू पर्दछन्। यी कुराहरूलाई दृष्टिगत गर्दै उपयुक्त वातावरणको निर्माण गर्न बैंकले आधारभूत संस्थागत तथा नीतिगत समस्याहरूलाई हल गर्नु पर्दथ्यो, जसमा (क) कम खर्चिलो तथा दीगो सार्वजनिक लगानी र (ख) बहूदो निजी क्षेत्रका गतिविधिहरू पर्दछन्। यी अवधारणाहरूका बारेमा नेपालका लागि निर्मित सहायता रणनीतिको कार्यान्वयन तथा यस्तै अन्य सन्दर्भहरूका क्रममा बिचार गरिएको थियो भने यी कुराहरूलाई यस प्रगति विवरणले नयाँ सहायता रणनीतिको कार्यक्रममा एकिकृत गर्नेछ।

आइ.डि.ए. का कार्यक्रमहरू

सहायता रणनीतिका सन्दर्भमा कार्यकारी निर्देशकहरूको बैठकपछि सुधारका प्रक्रियाहरूको सुस्त तथा सिमित कार्यान्वयनले गर्दा नेपालको कार्यप्रगति 'न्यून तह' मा भएको देखिन्छ। शासनशैली तथा सार्वजनिक सेवाहरूको वितरणमा उल्लेखनीय रूपमा सुधार नआउन्जेलसम्म अन्तर्राष्ट्रिय वित्त संस्था (आई.डी.ए.) को थप वित्तीय सहायताबाट मात्रै नेपालका समस्याहरूको समाधान हुन सक्तैन। श्री ५ को सरकारले फितलो शासन भएको कुरालाई स्वयंले पनि स्वीकार गरिसकेको छ। सुधार प्रक्रियाको कार्यान्वयनको कमजोर पक्ष, सार्वजनिक सेवाको अकुशल वितरण र भ्रष्टाचारका कुराहरू विकासको प्रक्रियामा मुख्य बाधकको रूपमा देखिएका छन्। विश्व बैंकले श्री ५ को सरकारसंग छलफल गरेको प्रतिफलमा म.अ.ख.सं. र आई.ए.पी. जस्ता कार्यक्रमहरूको शुरुवात भएको हो। बैंकका सन्तुलित अवधारणाहरूको सामान्य नेपाली जनताबाट सराहना भएको भने त्यसबाट केही उपलब्धिहरू पनि हासील भएका छन् (परिशिष्ट ३ हेर्नुोस्)। बैंक वास्तवमै विपन्न जनताको कल्याणका लागि चिन्तित छ भन्ने कुरा आज नेपालभित्रै महसुस गर्न थालिएको छ।

सन् २००० को ने.वि.मं.को बैठकमा प्रस्तुत कार्यक्रम र वित्तीय क्षेत्रको सुधारको आवश्यकता छ। खासगरी संभावित वित्तीय संकटलाई ध्यानमा राख्दै श्री ५ को सरकारले सार्वजनिक स्रोतहरूको व्यापक दुरुपयोगलाई रोक्ने र काम गर्ने पुरानो ढरामा परिवर्तन ल्याउने ईच्छाशक्ति देखाएको

छ। यसैले ती क्षेत्रहरूमा सही कदम चालेर 'आधारभूत तह' को विकासको परिदृश्यमा पुग्नु नेपालका लागि वास्तविक 'अग्नी परीक्षा' हुनेछ।

ऋण-सहायता- समाजको 'आधारभूत तह' मा रहेको सामाजिक पूंजीलाई परिचालन र आकर्षित गर्न 'न्यून तह' को ऋण कार्यक्रमले सामुदायिक परियोजनामा ध्यान केन्द्रीत गर्नुका साथै खास प्रकारका सुधार प्रयासहरूलाई टेवा पुऱ्याएको थियो। यसरी आधारभूत तहमा छिट्टै पुग्ने अभिप्रायले बैंकले निरन्तर रूपमा 'बढी सुधारहरू समावेश भएका' ठूला परियोजनाहरू तयार पार्ने क्रममा अप्रत्यक्ष रूपमा न्यून तहका उपयुक्त परियोजनाहरूको विकास एवं कार्यान्वयन गराउने अवसर गुमाएको पनि हुन सक्तछ।

पछिल्लो सहायता रणनीतिपछि ९ करोड ४६ लाख अमेरिकी डलर बराबरका निम्नलिखित ४ वटा परियोजनालाई बैंकले स्वीकृति जनाएको छ।

- **देश्रो आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना** (आ.प्रा.शि.प., कर्जा ३१८५-एन.ई.पी.) को अनुमोदन सन् १९९९ को मा महिनामा भएको थियो (१ करोड २५ लाख अमेरिकी डलर)। समायोजित कार्यक्रम ऋण (ए.पी.एल.) का रूपमा प्रादुर्भाव भएकोले यसका प्रथम चरणका उद्देश्यहरूमा प्राथमिक शिक्षाको गुणात्मक तथा संख्यात्मक विकासका लागि संस्थागत क्षमता विकास गर्नु रहेको छ। यस परियोजनाको 'बास्केट फण्डिङ' मा आई.डी.ए., डेनमार्क, युरोपेली युनियन, फिनल्याण्ड, नर्वे, जापान, युनिसेफ र एसियाली विकास बैंक जस्ता दाताहरू संलग्न भएर उपयुक्त प्रकारले तर्जुमा गरिएको दस-वर्षे क्षेत्रगत कार्यक्रमलाई संयुक्त रूपमा सहयोग पुऱ्याइरहेका छन्।
- **ग्रामीण पूर्वाधार परियोजना** (कर्जा ३२१५-एन.ई.पी.) लाई सन् १९९९ मे महिनामा (५० लाख अमेरिकी डलर) अनुमोदन गरिएको थियो। यस परियोजनाले विकेन्द्रीत शासन प्रक्रियाको योजना तथा व्यवस्थापन जस्ता संस्थागत क्षमतालाई सुदृढ गर्नेछ। यी कुराहरूले परियोजनाबाट लाभान्वित हुने लक्षित जनसमुदायको सक्रिय सहभागितामा ग्रामीण सडकहरूको दीगो, किफायती र गुणात्मक सुधार गर्नेछ। बैंकलाई नेपालमा सामुदायिक सडक परियोजनाहरूको कार्यान्वयनको खासै अनुभव नभएकोले यसका लागि उपयुक्त माध्यम ठहर गरिएको ज्ञान तथा उत्प्रेरणा ऋण (एल.आई.एल.) मार्फत आधारभूत आवश्यकतामा आएको यस परिवर्तनको परीक्षण हुनेछ। यस परियोजना मार्फत विकेन्द्रीकरणका कतिपय विकल्पहरूको परीक्षण हुनुका साथै (क) जि.वि.स. हरुसंग प्रत्यक्ष रूपमा, (ख) ठेकेदारहरू मार्फत, (ग) सामुदायिक संगठन (सा.सं.) हरु मार्फत र गैर-सरकारी संस्था (गै.स.स.) हरु मार्फत कार्य हुनेछ। कार्यान्वयनसंग सम्बन्धित

चूनीतिहरूले गर्दा यस परियोजनामा संलग्न सबैका लागि यसबाट एक शिक्षामुलक अनुभव प्राप्त हुनसक्नेछ। यसो भए तापनि समाजको आधारभूत तहमा देखिएको विश्वास तथा हासिल भएको अनुभवलाई कामको प्रभावकरीता अभिवृद्धि गर्नेतर्फ परिचालित हुँदा हालको जस्तै उत्साहजनक प्रतिफलहरू हासिल हुनसक्नेछ।

- सन् १९९९ को नोभेम्बर महिनामा (५ करोड ४५ लाख अमेरिकी डलर) अनुमोदन भएको **सडक मर्मत तथा विकास परियोजना** (कर्जा ३२९३-एन.ई.पी.) ले आर्थिक रूपमा लाभान्वित हुने राष्ट्रिय महत्वको सडक प्रणालीको दीगो मर्मत-संभार, पुनर्स्थापना तथा निर्माण गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यसैगरी सडकहरूको मर्मत-संभारका लागि अझ स्थायी किसिमको रकमको स्रोत खोज्ने र किफायती सार्वजनिक क्षेत्रगत व्यवस्थापनलाई प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य लिएको छ। यस परियोजनाले मर्मत खर्चहरूका लागि स्थायी प्रकृतिको स्रोत उपलब्ध गराउनुका साथै सडक बोर्ड र सडक कोषहरू संस्थापन गरी प्रमुख क्षेत्रहरूमा नीतिगत सुधार गर्न टेवा पुऱ्याउनेछ। यसले संगसंगै जसो देशका मध्य तथा सुदूर पश्चिमी क्षेत्रका सडक नपुगेका (विद्रोही क्रियाकलापहरूको केन्द्रका रूपमा रहेका) जिल्लाहरूमा सडक मार्ग पुऱ्याउने उद्देश्य पनि राखेको छ।
- **दूरसंचार क्षेत्र सुधार परियोजना** (कर्जा ३५८१-एन.ई.पी.) लाई सन् २००१ को डिसेम्बर महिनामा (२ करोड २६ लाख अमेरिकी डलर) अनुमोदन गरिएको थियो। यस परियोजनाले निजी क्षेत्रका प्रदायकहरूलाई इजाजत (प्रतिस्पर्धाका आधारमा छनोट गर्ने) दिनुका साथै सार्वजनिक दूरसंचार केन्द्रहरूको स्थापना गरी चालू क्षेत्रगत सुधार कार्यक्रममा सहयोग पुऱ्याउने र ग्रामीण क्षेत्रमा दूरसंचार प्रणालीको पहुँच बढाउने लक्ष्य राखेको छ।

आर्थिक तथा क्षेत्रगत कार्य- 'न्यून तह' को स्थिति कायमै रहेको परिप्रेक्ष्यमा सुधारका लागि आधार र सहमती निर्माण गर्नमा दृढ रूपमा जोड पुऱ्याइएको छ। यसमा सार्वजनिक खर्चको पुनरावलोकन (सन् २००० अप्रिल) को ठूलो प्रभाव परेको थियो। अगाडि भनिएभै यसले हाल कार्यान्वयन भइरहेका सार्वजनिक खर्चका धेरै जसो सुधार कार्यक्रमहरूको संरचना गर्नमा टेवा पुऱ्याएको छ। यसबाहेक संयुक्त अधिराज्यको अन्तर्राष्ट्रिय विकाससम्बन्धी विभाग (डी.एफ.आई.डी.) संगको संयुक्त सहभागितामा प्राविधिक सहायता तथा परामर्श प्रदान गरेर म.अ.ख.सं. को विकास र कार्यान्वयन गर्न श्री ५ को सरकारलाई आवश्यक सहयोग दिइदै आएको (पछि पनि सहयोग जारी रहने) छ। रा.वा.बैं./ने.बैं.लि. को प्रतिवेदन तयार पार्न र नेपालको वित्तीय क्षेत्रको अध्ययन (सन् २००२ को अक्टोबर) गर्न आर्थिक सहायता दिनुका साथै वित्तीय क्षेत्रको सुधारका बारेमा आधिकारिक निकायहरूसंग बैंकको निरन्तरको

छलफलबाट कार्यक्रमलाई सही मार्गमा परिचालन गराएको छ । यद्यपि, कतिपय समयमा यसतर्फको प्रगतिको गति अत्यन्तै सुस्त भएको कुरालाई अस्वीकार गर्न सकिदैन ।¹⁵ यसैगरी सुधारका विषयहरूमा केन्द्रीत अन्य मुख्य क्षेत्रहरूमा (क) शिक्षा जस्तो आधारभूत क्षेत्रका सबै तहहरूमा सुधारका व्यापक विषयहरूको पहिचान र सहमतीको विकास गर्न सघाउ पुऱ्याउने *शिक्षा क्षेत्रको सुधारका प्राथमिकता तथा रणनीतिहरू* (सन् २००१ जुलाई), (ख) जनताको विद्युतीय आवश्यकता र निर्यात सेवा उपलब्ध गराउने संभाव्यता बोकेको नेपालको जलविद्युत्का लागि सिफारिसहरूका साथै मुख्य अवरोधहरू पहिचान गर्न मद्दत पुऱ्याउने *प्रस्तावित विद्युत् क्षेत्र विकास रणनीति* (सन् २००१ मार्च) र (ग) दक्षिण एसिया क्षेत्रको पहिलो लगानीसम्बन्धी सर्वेक्षण *नेपालमा व्यावसायिक वातावरण तथा उत्पादनशील क्षेत्रको कार्यप्रगति* (सन् २००० डिसेम्बर) रहेका छन् ।

हाम्रो विश्लेषणात्मक तथा परामर्शदात्री कार्य (एनालिटिकल एण्ड एड्भाइजरी याकिटभीटीज, ए.ए.ए.) शासन, विकेन्द्रीकरण र सेवाको वितरणमा सुधार गर्ने जस्ता अन्य क्षेत्रहरूमा पनि केन्द्रीत छ । २१ औं शताब्दीको संघारमा *नेपालमा गरिवी* (सन् १९९९ मे) ले गरिवीको प्रवृत्ति तथा प्रक्षेपण, गरिवीको स्थिति र गरिवी निवारण रणनीतिका मुख्य तत्वहरूको विश्लेषण गरेको छ । यस्तै सेवाहरूको वितरणका सम्बन्धमा *तराईका विकल्पहरूको अध्ययन* (सन् २००० अक्टोबर) प्रतिवेदनले तराई क्षेत्रमा ग्रामीण सेवाहरू पुऱ्याउन विभिन्न किसिमका संस्थागत प्रबन्धहरूको अनुभवको परीक्षणका साथै विकेन्द्रीकरणका सन्दर्भमा भविष्यमा किरायाती वितरण सेवा उपलब्ध गराउने बारेमा सिफारिस गरेको छ । *नेपालका लागि खरीद कार्यको अध्ययन* (कन्ट्री प्रोक्योरमेन्ट एसेसमेण्ट रिपोर्ट, सी.एफ.ए.ए.) आ.व. ०२ मा एक प्रतिबद्ध सरकारी साभेदार र अन्य दाताहरूको सहयोगमा प्रतिवेदनको तर्जुमा गर्ने कार्य पूरा भएको थियो । यस प्रतिवेदनमा सबैको सहमतीप्राप्त हाल कार्यान्वयन भइरहेको कार्ययोजना पनि समावेश छ ।¹⁶ यसैगरी विकेन्द्रीकरणका क्षेत्रमा हाल अध्ययन भइरहेका विषयहरूमा प्रस्तावित पी.ए.एफ.,¹⁷ वित्तीय विकेन्द्रीकरण र ग्रामीण क्षेत्रमा सेवा वितरणका कार्यमा स्थानीय संघ-संस्थाहरूको संलग्नतासम्बन्धी तीनवटा अध्ययनहरू पर्दछन् । आगामी वर्षहरूका लागि ए.ए.ए. को ध्यान केन्द्रीत भएका कुराहरूमा यीनलाई पहिलो कदमको रूपमा लिन सकिन्छ ।

पोर्टफोलियो व्यवस्थापन- हाल नेपालका ७ वटा परियोजनाहरूमा आई.डी.ए. को ऋण-सहायता परेको छ । तीमध्ये ५ वटा आगामी ९ महिनामा सम्पन्न हुँदैछन् । यसरी संचालित कार्यक्रमहरूमा सन् २००२ को अक्टोबर महिनासम्मको तथ्यांकबमोजिम आई.डी.ए. को कुल लगानी २१ करोड ६० लाख अमेरिकी डलर (रद्द भएको रकम कटाउँदा) रहेकोमा ८ करोड ४० लाख अमेरिकी डलर

(३९ प्रतिशत) हस्तान्तरण गर्न बाँकी रहेको छ । नेपालमा परियोजना कार्यान्वयनको वातावरण कमजोर सार्वजनिक व्यवस्थापन, न्यून दक्षता र सीप, राजनैतिक अस्थिरता र विद्रोही गतिविधिका कारण उत्पन्न चूनौतिहरूबाट प्रभावित छ । दूर्गम तथा कम विकसित मध्य तथा सुदूर पश्चिम क्षेत्रलगायतका क्षेत्रमा कार्यान्वयन भइरहेका अधिकांश परियोजनाहरू विग्रदो सुरक्षा स्थितिका कारण आई.डी.ए. ले बढीभन्दा बढी सुपरीवेक्षण गर्नु परेको छ । यसो भए तापनि परियोजनाका कार्यहरूमा सुस्तता आउँदै यदाकदा बन्द समेत गर्नु परिरहेको छ । तर यसभन्दा विपरित अन्य दाताहरूसँग बैंकको छलफल र अनुभवका आधारमा भन्ने हो भने वास्तविक सामुदायिक परियोजनाहरू विद्रोही गतिविधिबाट प्रभावित भएको पाइएको छैन । परियोजनाका कर्मचारी तथा बरिष्ठ निजामती कर्मचारीहरूमा बारम्बार भइरहने परिवर्तनका साथै राजनैतिक हस्तक्षेपका कारणहरूले गर्दा परियोजनाको कार्यान्वयनमा बाधा पुग्ने गरेको छ । यस्तै भ्रष्टाचारको संभावना वा वास्तविक रूपमा भ्रष्टाचार हुने गरेको र सार्वजनिक संस्थाहरूमा उत्तरदायित्वको अभाव जस्ता कुराहरू परियोजनाको कार्यप्रगतिमा समस्याका रूपमा रहेका छन् । बिगत २ वर्षयता उल्लेखनीय रूपमा सुधार भइरहेको भए पनि घट्टो पोर्टफोलियो जोखीममा पर्न छोडेको छैन । बढ्दो विद्रोही गतिविधिले यसमा अरु प्रतिकूल अवस्था ल्याउने संभावना रहेको छ । सन् २००२ को अक्टोबर महिनाको अन्त्यमा गरिएको श्रेणीकरणमा ७ वटामध्ये ६ वटा परियोजनाको कार्यप्रगति सन्तोषजनक श्रेणीमा परेका थिए । तर आधा परियोजनाहरूको कार्यान्वयनको प्रगति सन्तोषजनक नरहेकाले उच्च जोखीममा परेका र एक चौथाई परियोजनाहरू विकासका आफ्ना निर्दिष्ट उद्देश्यहरू पूर्ण रूपमा हासिल गर्न नसकी जोखीममा परेको पाइएको छ । यसैले पोर्टफोलियोको पुनर्संरचना र/वा आशिक रूपमा रद्द हुन सक्नेछ ।

यसर्थ जोखीमलाई हटाउने क्रममा नेपालस्थित विश्व बैंकको कार्यालयले खासगरी आफ्ना स्थानीय अधिकारीहरूमार्फत परियोजनाको कार्यान्वयन सम्बन्धमा सक्रियताका साथ अनुगमन गरिरहेको छ । यसतर्फको प्रयासमा बैंकले श्री ५ को सरकार, एसियाली विकास बैंक (ए.डी.बी.) तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहायताका लागि जापानी बैंक (जे.बी.आई.सी.) का साथ मिलेर सन् २००० देखि नेपालको सन्दर्भमा संयुक्त पोर्टफोलियो कार्यप्रगति समीक्षाहरू संचालन गरिरहेका छन् । यस्ता समीक्षाहरूको मुख्य उद्देश्य पोर्टफोलियो व्यवस्थापनलाई प्रभावित पार्ने समग्र पक्षहरूका बारेमा छलफल गर्नु रहेको छ । यस्ता विषयहरूमा सुरक्षा, कानून मार्ग, खरीद, वित्तीय व्यवस्थापन तथा सुरक्षाका साथै पहिचान भएका समस्याहरूको समाधान पूर्वनिर्धारित समयमा गर्ने गरी कार्ययोजना बनाउने कुराहरू पर्दछन् । यससम्बन्धी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर गर्ने सबै संलग्न पक्षहरूले सहमतीयुक्त कार्ययोजनालाई अर्ध-वार्षिक रूपमा अनुगमन तथा मुल्यांकन गरिनेछ । सबैभन्दा पछिल्लो पटक

सन् २००२ को अक्टोबर महिनाको शुरुमा सम्पन्न संयुक्त समीक्षा बैठकमा श्री ५ को सरकारले एसियाली विकास बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त संस्थाबाट प्रदान गरिने पोर्टफोलियो (ऋण-सहायता) मा कमी आएकोमा चिन्ता प्रकट गरेको थियो र सहायताको कार्यप्रगति तथा उपयोगितालाई अभिवृद्धिका साथै भविष्यमा प्रतिबद्धताको आयतन विस्तार गर्न साभेदारहरूलाई सहयोग गर्न सहमती जनाएको थियो। यस्ता संयुक्त समीक्षा बैठकहरूलाई आई.डी.ए. बाट सहयोगप्राप्त परियोजनाहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी त्रैमासिक मुल्यांकनका साथै तिनको सुपरीवेक्षण तथा अनुगमनबाट मद्दत पुग्न गएको छ। पोर्टफोलियोको मुल्यांकनका सिलसिलामा शुरुको गुणस्तर र सुपरीवेक्षणको गुणस्तरमा जोड दिनुका अतिरिक्त बैंकका अधिकारीहरू कुनै पनि विषयले समस्याको स्वरूप धारण गर्नुअघि नै तिनको पहिचान र निदान गर्न सक्रिय रहने गरेका छन्।

आई.एफ.सी.

नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगमले निजी पूर्वाधार तथा वित्तीय बजारहरूको विकासलाई टेवा पुऱ्याउने र आर्थिक विकास तथा वैदेशिक विनिमय आर्जन हुने निजी परियोजनाहरूलाई सहयोग गर्ने उद्देश्य लिएको छ। तर यहाँको व्यावसायिक वातावरण अनुकूल नरहेकोले गर्दा लगानीका संभाव्य अवसरहरू उपलब्ध हुन सकेका छैनन्। सन् २००२ को अक्टोबर ३१ सम्ममा नेपालमा आई.एफ.सी. को (पोर्टफोलियो) लगानी ९ करोड १० लाख अमेरिकी डलर (यसमा ६ करोड २० लाख

आई.एफ.सी. स्वयम्को र बाँकी २ करोड ९० लाख बैंकको ऋणका रूपमा) रहेको थियो। यो लगानी २ वटा विद्युत् उत्पादन परियोजना, १ पर्यटन परियोजना र १ लिजीङ्ग कम्पनी रहेको छ। आई.एफ.सी. ले साना उद्यमको विकास गर्न हालै मात्र ढाकामा क्षेत्रीय स्तरको बहुदातृ प्राविधिक सुविधाकरणका लागि साना उद्यम विकास कार्यालय खोलेको छ। यसले नेपाल, बंगलादेश, भुटान र भारतका उत्तर-पूर्वी राज्यहरूलाई समेटेको छ।

एम.आई.जी.ए.

मिगाले सन् १९९६ यता नेपालका कुनै पनि परियोजनालाई अण्डरराइट गरेको छैन। त्यसबेला यस संस्थाले स्याट्र्याफ्ट एस.एफ., ए.बी.बी. क्र्याफ्ट ए.यस. र भ्यारनेर इनर्जी ए.यस. (सबै नर्वेका) लाई हिमाल पावर लिमिटेड^{११} मा उनीहरूको लगानीका ग्यारेण्टी गर्दै ३ करोड २८ लाख अमेरिकी डलरको धितोपत्र अण्डरराइटिङ्ग गरेको थियो। 'रन-अफ-द-रिभर' प्रणालीको ६०- मेगावाट क्षमताको हिमाल पावर नेपालमा संचालनमा आएको पहिलो विदेशीहरूकै स्वामित्व रहेको कम्पनी हो। संचालनको प्रारम्भमा यस कम्पनीले वार्षिक विद्युतीय आवश्यकताको २५ प्रतिशत परिपूर्ति गर्ने अपेक्षा राखिएको थियो। अहिलेको राजनैतिक तथा सुरक्षा स्थितिमा नेपालमा निजी क्षेत्रमा लगानी गर्न चाहने विदेशी लगानीकर्ताहरूले राजनैतिक जोखिमको प्रत्याभूति गरी लगानीको सुरक्षा गर्न मिगाबाट भएभै प्रबन्ध हुनसक्तछ।

६ अन्ततः यो सहायता मूल्यांकन (प्रतिवेदन नं. १९८५०) को रूपमा पुनर्बगिकृत भएको र सन् १९९९ नोभेम्बरमा जारी भएको।

७ दुई चरणको ४०० मेगावाट क्षमताको अरुण तेश्रो विद्युत् परियोजना सन् १९९५ मा रद्द भएको। यसबाट बैंक विरुद्ध व्यापक रूपमा नकारात्मक प्रचार भएको र तत् पश्चात् श्री ५ को सरकार संगको सम्बन्ध विग्रिएको। सन् २००२ सम्म आइपुग्दा समेत त्यस परियोजना र बैंकका सम्बन्धमा नेपाली प्रेसमा भइरहेको चर्चाबाट त्यस घटनालाई अर्कै मानिसहरूले भुल्न नसकेको कुरा पुष्टी हुन्छ।

८ डी.एफ.आई.डी. र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आई.एम.एफ.) यी प्रयासहरूमा महत्वपूर्ण साभेदारका रूपमा रहेका। यस अतिरिक्त आई.एम.एफ. ले ने.रा.बैं. लाई प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराइरहेको।

९ सी.पी.ए.आर. (सार्वजनिक खरीद कार्यसंग सम्बन्धित) र सी.एफ.ए.ए. (सार्वजनिक लेखा परीक्षणसंग सम्बन्धित) का कतिपय सिफारिस/कार्य योजनाहरू लागु गराउने प्रयासहरूमा सहायता पुऱ्याउनका लागि संस्थागत विकास कोष (आई.डी.एफ.) अन्तर्गतका दुई छुट्टाछुट्टै अनुदानहरू मार्फत वित्तीय सहायता उपलब्ध भएको।

१० पी.ए.एफ. नीतिको मस्यौदा टुवाईस अ सस्टेनेबल अप्रोच फर पभर्टी रिडक्सन एण्ड डिसेन्ट्रलाइजेसन इन नेपाल का बारे सन् २००२ अक्टोबरमा छलफल भएको र यस वर्षको अन्त्य सम्ममा त्यसले अन्तिम स्वरूप ग्रहण गर्ने।

११ सन् २००१ अगष्टमा एम.आई.जी.ए. ले परियोजनाको पुनर्स्थापन करार जारी गरेको।

अगाडिको मार्ग

वर्तमान परिस्थिति- जुम्ल्याहा संकटका रूपमा

मूलधारबाट अलग राखिदाँको जोखीम र कु-शासनका दुष्परिणामले माओवादीहरूको खतरा बढेको कुरामा काठमाण्डौंको समग्र ध्यान खिँचिएको छ। सैनिक कारबाहीबाट अस्थायी रूपमा विद्रोही क्रियाकलापलाई केही समय मत्थर पार्न सकिए पनि राज्यले सार्वजनिक सेवाहरू प्रभावकारी ढंगले वितरण गर्ने कार्यमा आफ्नो कुशलता प्रदर्शन गर्न नसक्ने हो भने उसको वैधानिकताका विरुद्ध निरन्तर रूपमा चूनौतीहरू उपस्थित भइरहने विश्वास धेरै मानिसहरूले गर्दछन्। सरकारको पहुँच मुख्यतः शहरी क्षेत्रमा मात्रै सिमित रहेको परिप्रेक्ष्यमा काठमाण्डौंको सरकारले ऊ सार्वजनिक नीति निर्माता र सार्वजनिक सेवाको प्रदायक भएको विश्वास आम जनतामा पुनर्स्थापित गर्ने प्रयासमा गंभीर कठिनाईहरू रहेका छन्। सुरक्षा सतर्कता बढाइएको अवस्थामा दोश्रो संकट उत्पन्न भएको छ। आन्तरिक राजश्व बढ्न नसकेको यस स्थितिमा आर्थिक संभावनाहरू शिथिल भएका छन् र बढ्दो सुरक्षा खर्चका कारण सार्वजनिक खर्च समेत बढेको छ। सिमित स्रोतका कारण सरकारलाई पहिलो संकटसित जुध्न भन्नु कठिनाई पर्ने भएकोले यस्तो अवस्था खतरनाक हुनसक्छ।

राज्य मामिलामा यस्तो जटिल स्थिति विद्यमान भए पनि अहिलेको परिस्थितिले थप सुधार गर्ने अवसरहरू भने दिएको छ। पहिलो, सार्वजनिक सेवाहरूमा सुधार गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई गायत सिमित बजेटको बाध्यताका कारण प्राथमिकताहरू निर्धारण गर्न सहयोग पुग्नेछ। सुधारका पक्षपाती तथा दाताहरूबीच तत्कालै सेवाको वितरणमा

सुधार ल्याउनका लागि त्यसलाई उच्च प्राथमिकता दिनुपर्ने कुरामा प्रायः एकमत रहेको पाइएको छ। सन् २००२ को सेप्टेम्बर महिनामा भएका परामर्शहरूमा आधारभूत समस्याका रूपमा देशको शासन संकटग्रस्त रहेको कुरालाई 'निकटै चूनौतिपूर्ण' ठहराइएको थियो। यसैगरी समस्या समाधानका लागि अब के गर्ने भन्ने विषयमा पनि सहमती देखापरेको छ, जसमा बजेटको प्राथमिकीकरण, सेवा वितरणका तरिकाहरूमा परिवर्तन र जवाफदेहीताको सुदृढ संयन्त्र बनाइनु पर्ने कुराहरू रहेका छन्। यसअघि उल्लेख गरिएभन्दा सन् २००२ को जून महिनामा घोषित आई.ए.पी., जुलाईको मध्यतिर प्रस्तुत आ.व. ०३ को बजेट र अक्टोबर महिनाको अन्त्यतिर घोषणा गरिएको आर्थिक सुधार कार्यक्रम-सन् २००२ हरुबाट श्री ५ को सरकार सुधार प्रक्रियालाई अघि बढाउन प्रतिबद्ध छ भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ। यस अतिरिक्त, दसौं योजनालाई वित्तीय शक्ति प्रदान गर्ने म.अ.ख.सं., दसौं योजना/पी.आर.एस.पी र एफ.ए.पी. जस्ता सबै कार्यक्रमहरूले प्रगतिका साथै श्री ५ को सरकारले सही दिशा पकड्न गरेका प्रयासहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्दछन्।

आ.व. ०८ मा बैकको सहायता

अहिले नेपालमा चूनौतिहरूको समाना गर्नका लागि के गर्न आवश्यक छ, कसरी चूनौतिहरूको सामना गर्नु पर्दछ र कसरी गर्नु हुँदैन भन्ने बारेमा आमसहमतीको विकास हुन थालेको छ। विगतको सहायता रणनीतिले आधारभूत समस्याको रूपमा पहिचान गरेको 'शासन प्रक्रिया' को समस्या आज पनि मुख्य चूनौतिको रूपमा रहेको छ।

यसका साथै त्यस रणनीतिका दुइधारे अवधारणाका रूपमा रहेका समाजको तल्लो तहसम्म स्रोत-साधन पुऱ्याउने र विकासको प्रभावकारीता बढाउने कुराहरु श्री ५ को सरकारको पी.आर.एस.पी. कार्यक्रममा आधारित नयाँ सहायता रणनीति प्रस्तुत नभएसम्म आ.व. ०४ मा पनि बैकका लागि मार्गनिर्देशक रणनीतिका रूपमा रहिरहनेछन् । यसैबीच, बैकको चालु रणनीतिमा निम्नलिखित कुराहरुलाई समाविष्ट गरिएको छः

- पहिलो, कार्यक्रमले परिणाम/प्रतिफलहरुमा अझ बढी ध्यान पुऱ्याउनेछ । सन् २००१ को अन्त्यतिर नेपालमा कार्यरत बैकको समुहले सहायता रणनीतिका उद्देश्यहरुअनुरूप मध्यम-अवधिका (आ.व. ०५) प्रतिफलहरु समेत समावेश भएको दीर्घकालीन प्रतिफलहरुको मापदण्डको विकास गरेको थियो । यस प्रकारले त्यस्ता प्रतिफलहरुको पूर्वनिर्धारित मापदण्ड सफलतासाथ हासिल गर्नका लागि रणनीति, उपाय र संयन्त्रहरुको पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न भई सबै क्रियाकलापहरुलाई त्यसै दिशातर्फ उन्मुख गरिने भएको छ ।
- दोश्रो, बैकले आफूलाई नेपालको 'परिवर्तनको सहजकर्ता' को रूपमा प्रस्तुत हुनमा जोड दिएको छ, न कि परियोजना विशेषमा संलग्न हुनमा ध्यान दिनेछ । संकटले सुधारकामीहरुको पक्षमा उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिदिएको कुरालाई ध्यानमा राख्दै बैकले सार्वजनिक सेवाको वितरण प्रणाली र शासनका आधारहरुमा सुधार ल्याउन चालिने स्थायी प्रकृतिका कदमहरुलाई सुनिश्चित गर्न परिवर्तनकारीहरूसंग मिलेर काम गर्नेछ । यस्तो ध्यान सुधारका मुख्य क्षेत्र तथा पात्रहरूसंग छलफल तथा प्राविधिक सहायता कार्यक्रमहरुको विकास तथा कार्यान्वयनलगायत ए.ए.ए. मा अझ सशक्त रूपमा केन्द्रीत हुनेछ ।
- तेश्रो, अब बैक 'कार्यक्रमिक' अवधारणातर्फ क्रमिक रूपमा अघिवहृदै जानेछ । त्यस्तो अवधारणा पी.आर.एस.पी. सम्पन्न भएपछि आगामी सहायता रणनीतिमा पूर्ण रूपमा प्रतिबिम्बित हुनेछ । त्यसो भए पनि नेपालको वर्तमान वित्तीय चाप र सेवाको वितरणमा सुधार ल्याउन भइरहेको हालको प्रयासका साथै सार्वजनिक क्षेत्रको शासनका आधारहरुको गुणस्तरमा परिवर्तन ल्याउनका लागि बैकले उपयुक्त शर्तहरुसहितको समायोजन ऋण-सहायता प्रदान गर्नेतर्फ सौँचाई राखेको छ ।
- चौथो, परम्परागत रूपमा लगानी कर्जाको उपयोग निम्नलिखित क्षेत्रहरुमा यथावत रूपमा जारी रहनेछः (क) फेरी प्रयोग गर्नका लागि संभाव्यता र स्वामीत्वभाव निर्धारण गर्ने नयाँ अवधारणाहरु (जसमा गरिवी निवारण कोष, एल.आई.एल. पनि हुनसक्छ) को परीक्षण गर्न/अगुवा कार्यक्रमका रूपमा प्रयोग गर्न । सुनिश्चित गतिविधिहरु (उदाहरण, प्रस्तावित वित्तीय क्षेत्र प्राविधिक

सहायता र प्रस्तावित विद्युत् क्षेत्र विकास जस्ता पूर्वनिश्चित केही संस्थागत/क्षेत्रगत सुधार कार्यक्रमहरु) लाई सहयोग पुऱ्याउने । (ग) खासगरी समायोजन ऋण-सहायता उपयुक्त नहुने न्यून तहको वातावरणका परिप्रेक्ष्यमा सामुदायिक परियोजनाहरु (जस्तै दोश्रो ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाई) । धेरैजसो स्थितिमा एल.आई.एल. लाई सबैभन्दा उपयुक्त मान्न सकिनेछ । यसलाई एकपटक परीक्षण गरेपछि सरकारले प्रदर्शन गर्ने स्वामीत्वभावका आधारमा यस प्रकारको सहयोगलाई कार्यक्रमिक सहायताका माध्यमबाट थप टेवा पुऱ्याउने र बजेटमा त्यस्ता कार्यक्रमहरुलाई समाहित गराउने ।

- अन्त्यमा, बैकले दातु समन्वय र साभेदारीको विकास^{१३} गर्ने प्रक्रियालाई सुदृढ गर्ने कार्यलाई जारी नै राखेछ । यसबाट त्यही कुरा दोहराउनुको सट्टामा परिपुरक हुने किसिमले टेवा पुग्न जानेछ । यही कुरा वित्तीय सहयोगका सन्दर्भमा पनि लागु हुनेछ र शिक्षा तथा वित्तीय क्षेत्रबाट सिकेको यससम्बन्धी पाठबाट संचालनका लागि राम्रो अनुभव प्राप्त हुने हुन्छ । अझ बृहत् स्तरको सन्दर्भमा भने आई.ए.पी. र लण्डन-बैठक^{१३} मा विकसित निकटतम समन्वयले विगत केही महिनायता दाताहरु बीचको सहकार्यलाई अझ सुदृढ पारेको छ । यी उद्देश्यहरु हासिल गर्ने क्रममा यस प्रक्रियामा खासगरी मुख्य क्षेत्रहरुमा सरकारी नेतृत्व उपलब्ध होओस् भन्नका लागि ठाउँ दिनुपर्ने कुरा महत्वपूर्ण रहेको छ ।

उल्लेख गरिएभै बैकको भूमिका 'परिवर्तनको सहजकर्ता' को रूपमा रहनमा जोड दिएपछि ए.ए.ए. को महत्व अझ बढेर जानेछ । विकेन्द्रीकरणको महत्व र विकेन्द्रीकरणका कार्ययोजनाहरुको कार्यान्वयनमा देखापरेको शिथिलतालाई दृष्टिगत गर्दा यस क्षेत्रमा हाल संचालित काममा विस्तार भई आ.व. ०३ वा सो पछि पनि यो एक मुख्य अंगको रूपमा रहिरहनेछ । श्री ५ को सरकारबाट यो सहायताका लागि अनुरोध भएको हो र शुरुमा वित्तीय विकेन्द्रीकरण प्रणालीको बृहत् ढाँचाको विकास गर्नमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य राखिएको हो । तत् पश्चात् मध्यम-अवधिका कार्यान्वयनमा सघाउ पुऱ्याउन माँगबमोजिम तत्काल परामर्शसेवा (संक्षिप्त नीतिगत टिपोट र प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने इत्यादि) दिने क्षमताको अभिवृद्धि गरिनेछ । ए.ए.ए. कार्यक्रमले आगामी १८ महिनामा गरिवी निवारण गर्नेतर्फ व्यापक प्रभाव पार्नका लागि चूनौतिहरु विरुद्ध लड्न र बाधा-अडचनहरु हटाउन मुख्य रूपमा क्रियाशील हुनेछ । यस्ता मुख्य क्षेत्रहरुमा वृद्धि तथा व्यापार, सामाजिक एकिकरण (लैङ्गिक असमानता समेत), बाल श्रम र गरिवी हुनेछन् । नेपालको आर्थिक संभावनाहरुलाई बढाउनमा व्यापारको महत्वलाई दृष्टिगत गर्दा एकिकृत संरचनाअन्तर्गत भइरहेको व्यापार तथा प्रतिस्पर्धाको अध्ययन ले पी.आर.यस्^{१४} लाई टेवा पुग्ने हिसाबमा

बहुउद्देशीय व्यापार प्रणालीमा नेपाल समाहित हुनमा रहेका प्रमुख बाधा तथा अवरोधहरूलाई पहिचान गर्नेछ। नेपालमा विद्यमान जातीगत, जनजातीय तथा लैङ्गिकतामा आधारित सामाजिक तथा आर्थिकबाट एकिलने संस्थागत प्रवृत्ति, गरिबीका प्रतिफलहरूमा पर्ने यसको असरहरूका साथै नीतिगत तथा संस्थागत सुधारका विकल्पहरूका बारेमा राम्रोसंग बुझ्नका लागि आ.व. ०३/०४ मा सामाजिक तथा लैङ्गिक विश्लेषणात्मक अध्ययन गर्ने योजना गरिएको छ। यस्तै, बाल श्रम परियोजनालाई नेपालले बुझेको छ भन्ने अध्ययन पनि जारी नै रहनेछ र यस विषयलाई कार्यक्रम भित्रै राखिनेछ। आ.व. ०४ मा बैकले विकासको नीतिगत समीक्षा (डिभेलपमेण्ट पोलिसी रिभ्यू डि.पी.आर.) को थालनी गर्नुका साथै गरिबीसम्बन्धी प्रतिवेदनलाई अद्यावधिक गर्नेछ। यसैगरी, सि.पी.ए.आर. र सि.एफ.ए.ए. सम्पन्न भएको कुरालाई दृष्टिगत गर्दै सबै प्रशासनिक, कानूनी, आर्थिक जस्ता आवश्यकताहरू आ.व. ०४ सम्ममा मिलाइनेछ। यसका अतिरिक्त, विशेषतः शिक्षा, स्वास्थ्य र कृषि/ग्रामीण विकास एवम् प्राविधिक सहायताका बारेका विषय छलफलहरूबाट यस क्षेत्रका परिवर्तनका संवाहकहरूलाई विश्वसनीय सुधार कार्यक्रम तयार पारी कार्यान्वयन गर्नेलागत नेपालमा बैकले प्रदान गर्दैआएको सहायताका सम्बन्धमा ठोस भूमिका खेल्न निरन्तर टेवा पुग्नेछ।

यस प्रतिवेदनअन्तर्गतको वित्तीय सहायताको योजनाबद्ध कार्यक्रमलाई संरचनागत समायोजन कजा (एस.ए.सी.) संग आवद्ध गर्न सकिनेछ। यस प्रकारको सहायता आई.ए.पी. (परिशिष्ट १ हेर्नास) र सार्वजनिक खर्चको प्राथमिकीकरण, गरिबीसम्बन्धी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा सुधार तथा निजी क्षेत्रको विकासको प्रवर्द्धनसहित सार्वजनिक क्षेत्रको जवाफदेहीता एवम् पारदर्शीताको सुधारका कुराहरूलाई बढावा दिने मध्यम अवधिको सुधार कार्यक्रम (जस्तै, पी.आर.यस्.पी.) संग गाँसिएका तर्कसंगत रूपमा चुनिएका सुधारहरूको कार्यान्वयनसंग सम्बन्धित हुनेछ। सन् १९९८ को नेपालका लागि सहायता रणनीति (परिशिष्ट ९ हेर्नास) मा उल्लिखित पूर्वनिर्धारित मापदण्डमा पुग्नका लागि सुधार कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा प्रगति गर्न आवश्यक छ। यसो भएमा नेपाल आधारभूत तहमा कायम रहन सक्ने समायोजन ऋण-सहायता प्राप्त गर्न योग्य हुनसक्नेछ।

माथि उल्लिखित सहयोगहरूको परिपूरकका रूपमा आगामी १८ महिनाका लागि उदाहरणस्वरूप निम्न प्रकारका लगानी/प्राविधिक सहायता (प्रा.स.) प्रदान गर्ने योजना गरिएको छ:

- वित्तीय क्षेत्र प्राविधिक सहायता (एफ.यस्.टी.ए.) ले (क) वित्तीय संस्थाहरूमा श्री ५ को सरकारको प्रत्यक्ष स्वामित्व रहेकोमा वित्तीय क्षेत्रमा सरकारी संलग्नता

घटाउँदै जाने र यो कार्य दुईवटा ठूला रुग्ण बाणिज्य बैकहरूबाट शुरुवात् गर्नेछ। साथै, यसले (ख) ने.रा.बैं. को नियामन तथा सुपरीवेक्षण संरचनाको विकास तथा सुदृढीकरण गर्नेछ। यस परियोजनाले यस प्रतिवेदनमा व्यापक रूपमा चर्चा गरिएको वित्तीय क्षेत्रको सुधार कार्यक्रमलाई टेवा पुऱ्याउनेछ। यसमा प्रारम्भिक चरणमा रा.बा.बैं. र ने.बैं.लि. को पुनर्संरचनाको कार्य पनि पर्दछ।

- विद्युत् क्षेत्र विकासले (क) आन्तरिक विद्युतीय खपत पूरा गर्न वातावरणीय तथा सामाजिक रूपमा दीगो हुने किसिमले नेपालको जलविद्युत्को विकास गर्न, (ख) ग्रामीण क्षेत्रमा विद्युत् सेवा पुऱ्याउने कार्यमा सुधार ल्याउने र (ग) क्षेत्रगत रूपमा किफायतीपन ल्याउन र लगानीको क्षेत्रगत आवश्यकताका लागि वित्तीय परिचालन गर्दै विद्युत् क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको सहभागिता प्रवर्द्धन गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउनेछ। विद्युत् क्षेत्रको सुधार कार्यक्रमलाई टेवा पुऱ्याउनु बाहेक यस परियोजनाले समुदाय-चालित, तलबाट माथि उठेको योजना र विकेन्द्रीत कार्यान्वयनको अभ्यास गर्ने ग्रामीण क्षेत्रहरूमा विद्युत् सेवाको पहुँच बढाउन सहयोग पुऱ्याउनेछ।
- संभवतः गरिबी निवारण कोष (पी.ए.एफ., एलआई.एल) ले श्री ५ को सरकारलाई पी.ए.एफ. जस्तो संयन्त्रको तर्जुमा, कार्यान्वयन र मुल्यांकन गर्न सहायता पुऱ्याउनेछ। राम्रोसंग तर्जुमा गरिएको पी.ए.एफ. कार्यक्रमले समाजको तल्लो तहसम्म स्रोत-साधन पुऱ्याउन, विकेन्द्रीकरणलाई टेवा पुऱ्याउन र गरिबी निवारणका लागि दातृ कार्यक्रमहरूबीच निरन्तरता र समन्वय प्रवर्द्धन गर्ने छाता-संयन्त्र बन्न सक्नेछ।
- दोश्रो ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाई (आर.डब्ल्यू.एस्.एस्.पी. दोश्रो) परियोजनाले (क) समुच्च ग्रामीण खानेपानीको क्षेत्र (अगुवा कार्यक्रमहरू बढाएर) को कार्यप्रगतिमा सुधार ल्याउनका लागि 'कोष बोर्डको अवधारणा' लाई क्रियाशील गराउनेछ। (ख) ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई सेवाको वितरणलाई सहज पार्न सरकारी तथा गैर-सरकारी क्षमतालाई सुदृढ पार्ने, त्यसको अनुगमन तथा मुल्यांकन गर्ने र ती प्रयासहरूलाई स्थायीत्व प्रदान गर्नका लागि सामुदायिक क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने। (ग) यसैगरी यस परियोजनाले खानेपानी तथा सरसफाई सुविधा बढाएर ग्रामीण जनसंख्यालाई दीगो रूपमा स्वास्थ्य तथा सरसफाईका लाभहरू प्रदान गर्ने र (घ) महिला समुदायलाई खानेपानी घरमा ल्याउन लाग्ने समयको बचत गरी आय आर्जन हुने कामहरूको पहिचान गर्न सघाउ पुऱ्याई ग्रामीण क्षेत्रको वास्तविक आम्दानी वृद्धि गर्नका लागि टेवा पुऱ्याउनेछ। यस क्षेत्रका सुधारहरू कार्यक्रमहरूमा टेवा पुऱ्याउनु बाहेक यस परियोजनाबाट सामुदायिक सहभागितामा आधारित माँग-प्रेरित प्रक्रिया

अपनाएर ग्रामीण क्षेत्रहरूमा खानेपानी तथा सरसफाई सेवाको पहुँच बढाउन सहयोग गर्नेछ ।

बैंक सहायताका लागि ऋण-सहायता आधारहरू: सुधार कार्यक्रममा खासगरी वित्तीय क्षेत्रमा हासील भएको प्रगतिलाई दृष्टिगत गरी नेपाललाई 'न्यून तह' को परिदृश्यबाट बाहिर निकाल्नु उपयुक्त हुनेछ । समायोजन ऋण-सहायताका लागि योग्य हुनुका साथै 'आधारभूत तह' मा पुग्नका लागि नेपालले सन् १९९८ को सहायता रणनीतिमा (परिशिष्ट ३ मा हासील भएका विस्तृत उपलब्धिहरूका लागि हेर्नोस्) उल्लेख गरिएका आधारहरू निरन्तर रूपमा हासील गरिरहेका हुनुपर्दछ । यसैले नेपालले सुधार कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन सुदृढ रूपमा जारी राख्न जरुरी छ । यसका लागि पी.आर.यस्.पी. मा समावेश भएको मध्यम-अवधिको सुधार कार्यक्रम निकट रूपमा सम्बन्धित आई.ए.पी. कार्यक्रममा रहेका कार्यक्रमहरूको इमान्दारीपूर्वक कार्यान्वयन गर्नु मुख्य पूर्वशर्तका रूपमा रहेको छ । यसमा हासील भएको प्रगतिको मुल्यांकन श्री ५ को सरकार तथा विकासमा सहकार्यरत पक्षहरूले संयुक्त रूपमा गर्नेछन् । यस अतिरिक्त, संभवतः गरिवी घटाउने र वृद्धि गर्ने (पबर्टी रिडक्सन एण्ड ग्रोथ फ्यासिलिटी, पी.आर.जी.एफ्.) कार्यक्रमले टेवा पुऱ्याउने बृहत् आर्थिक कार्यक्रम संचालन हुने कुराको अनुमान गर्न सकिन्छ । यसका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (आई.एम्.एफ्) संगको निरन्तर समन्वय जारी रहनु आवश्यक छ । यदि सुधार प्रक्रियातर्फका प्रयासहरूमा अवरोध आएमा नेपाल पुनः 'न्यून तह' कै स्थितिमा फर्कनेछ ।

जोखीमहरू

नेपालले विभिन्न किसिमका आन्तरिक तथा बाह्य क्षेत्रबाट गंभीरतम चुनौति तथा जोखीमहरूको सामना गर्नु परिरहेको छ । पहिलो तथा सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा *विग्रदो सुरक्षा स्थिति* हो । विद्रोही गतिविधिले राज्यको वैधानिकतालाई नै चुनौति दिइरहेको छ र यसका लागि सैनिक कारवाही मात्र पर्याप्त हुने छैन । राज्यले सार्वजनिक हित र गरिवीका समस्याहरूको निराकरण गर्नेतर्फ आफ्नो क्षमता प्रदर्शन गर्न आवश्यक छ । हालै पूर्वाधार स्थापनाहरूमाथि भएका आक्रमणलगायत विद्रोही गतिविधिमा भएको विस्तार चिन्तालाग्दो छ र यसले नेपालको विकासमा दीर्घकालीन नकारात्मक असर पार्नेछ । यसरी देशका कुल ३,९०० गा.वि.स. भवनहरूमध्ये एक/तिहाई ध्वस्त पारिएका छन् भने १३ वटा जिल्लामा टेलिफोन सेवा छैन । यस्तै, ५ वटा जलविद्युत् केन्द्रबाट उत्पादन हुन छोडेको छ भने ६ वटा विमानस्थल बन्द भएका छन्, जसबाट दूर्गम क्षेत्रका जनतालाई उपलब्ध एकमात्र यातायात साधनको अभावमा अन्य क्षेत्रसंग उनीहरूको सम्बन्ध विच्छेद भएको छ ।

देशको विग्रदो सुरक्षा स्थितिका कारण यस स्थिति अझ लम्बिएमा बैंकको पोर्टफोलियोबाट हासील हुनसक्ने उपलब्धिमा उल्लेखनीय हास हुने ठूलो संभावना रहेको छ । सामुदायिक परियोजनाहरू विद्रोही गतिविधिबाट कम प्रभावित भएको पाइएको हुँदा सामुदायिक सेवामा आधारित कार्यक्रम संचालन गर्ने बैंकको अवधारणा उपयुक्त हुन सक्तछ । यसका अतिरिक्त, वर्तमान परिस्थितिले व्यापक रूपमा सुधार खासगरी शासन र सार्वजनिक सेवाको वितरणमा सुधार गर्ने मौका प्रदान गरेको छ । यस्तै, बैंकले सेवाको वितरणमा सुधार गर्नका लागि सुधारका सकारात्मक अनुभवहरूलाई सक्रियतापूर्वक सम्प्रेषण गर्नुका साथै परिवर्तनका संवाहकहरूलाई भरपर्दो टेवा पुऱ्याउने कार्य जारी नै राख्नेछ । असुरक्षाबाट उत्पन्न हुने जोखीमहरूलाई घटाउने सबैभन्दा उत्तम माध्यम नै सार्वजनिक क्षेत्रको कार्यप्रगति तथा उपलब्धि हो ।

अर्को जोखीम भनेको दीगो तथा संरक्षित राजनीतितर्फ फर्कने संभावना हो । मुख्यतः प्राविधिक विशेषज्ञहरूले अगाडि बढाएको सुधार प्रक्रियाको प्रगति प्रभावकारी तथा उत्साहजनक भए पनि काम तथा प्रगतितर्फ उन्मुख सरकारको गठन हुन अझ केही समय लाग्न सक्नेछ । यसबाट राजनीतिज्ञ तथा निजामती कर्मचारीहरूले आ-आफ्नो कार्यका बारेमा नयाँ आचारसंहिताअनुरूपको व्यवहार गर्नु पर्नेछ । निर्वाचित सरकारलाई विशेषज्ञहरूको बाहुल्य रहेको अन्तरिम सरकारले जिम्मेवारी सुम्पिएपछि बसीबसी खाने र सुधार प्रक्रियालाई मन्द गतिमा अघि बढाउने पुरानै ढर्राको राजनीतिक प्रवृत्तिले प्रवेश पाउनसक्ने जोखीम नरहेको होइन । वर्तमान सरकारका सुधारका पक्षपाती नेताहरू त्यस कुरा प्रति एकदमै सचेत रहेका छन् । उनीहरू सुधार प्रक्रियालाई तीव्र पार्ने र सुधारबाट प्राप्त परिवर्तनप्रति जनसमर्थन जुटाउनुलाई नै पछाडि फर्कनबाट रोक्ने उत्तम उपाय हो भन्ने हो भन्ने कुराप्रति विश्वस्त छन् । यसभन्दा पनि महत्वको कुरा अधिकांश नेपाली जनता सुधारका क्षेत्रमा भइरहेका कार्यहरूको स्वागत तथा समर्थन गर्दछन् (परिशिष्ट १ हेर्नोस्) । नेपालमा पनि यस्ता सुधारहरू गर्न सकिन्छ भन्ने विश्वास नेपाली जनतालाई भएपछि उनीहरूमा थप सुधारहरूको माँग गर्ने आत्मविश्वास बढेर जानु स्वभाविकै हुन्छ । यसबाट राजनैतिक परिस्थिति 'पहिलेभै कथित सामान्य' स्थितिमा फर्कनु गान्हो हुन जानेछ । यसैले सुधारका प्रक्रियाहरूलाई तीव्र पार्ने सुधारका पक्षपातीहरूलाई टेवा पुऱ्याउनु बैंकको मुख्य रणनीति हुनेछ । यस अर्थमा निकटतम् दातृ समन्वय कायम राख्दै सरकारलाई निरन्तर रूपमा सन्देश प्रवाहित गर्नु बैंकको रणनीतिको मुख्य पक्ष हुनेछ । यो 'ठूलो जोखीमवापत ठूलै प्रतिफल' को अवधारणा हो । यद्यपि, यो अवधारणा सुधारका प्रक्रियाबाट प्राप्त उपलब्धिहरूलाई दृष्टिगत गर्दा पूर्ण रूपमा न्यायसंगत ठहर्दछ ।

नयाँ सरकार र प्रमुख राजनैतिक दलहरूबीच राजनैतिक गतिरोध उत्पन्न भएको छ। यदि यसबाट गंभीर प्रकृतिको राजनैतिक अस्थिरता उत्पन्न भएमा सुधारका पक्षमा रहेका विशेषज्ञहरूलाई समेत थप सुधारका लागि मंत्रीपरिषद्को अनुमोदन प्राप्त गर्न र सार्वजनिक सेवाहरूको सुधारका लागि निजामती कर्मचारीहरूलाई क्रियाशील गराई राख्न कठिनाई उत्पन्न हुन सक्तछ। यस स्थितिमा बैंकले परिस्थितिको नजिकबाट अनुगमन गर्नुबाहेक त्यस्ता जोखीमहरूको निराकरण गर्न प्रायः असंभव हुनेछ।

अन्त्यमा, थप जोखीम के पनि हुन सक्तछ भने आर्थिक स्थिति निरन्तर रुपमा खस्केर नेपाल बाह्य वातावरणबाट भन् बढी जोखीममा पर्न सक्तछ। विश्व तथा आन्तरिक आर्थिक अवस्थामा पुनर्उद्धार नभएमा पर्यटन र निर्यातमा निर्भर रहेको नेपालको मध्यम-अवधिका संभावनाहरू धुमील हुन जानेछ। तसर्थ, वित्तीय तथा बृहत् आर्थिक स्थिरता कायम राख्दै आर्थिक उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मकता बढाएर सुधार कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरेमा मात्रै जोखीमहरूको निराकरण गर्नु एकमात्र उत्तम विकल्प हुन सक्तछ।

-
- १२ नेपालमा दातृ समुदायबीच समन्वयात्मक प्रयासहरू प्रभावकारी रहेका र बैंक/दाताहरूबीच सुदृढ सम्बन्ध रहेको। यसमा (क) वित्तीय क्षेत्रमा डी.एफ.आई.डी. र आई.एम.एफ., (ख) शिक्षाका क्षेत्रमा आ.प्रा.शि.प. वास्केट फण्डिङ्ग, र (ग) तात्कालिक कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, जसमा श्री ५ को सरकारका विभिन्न क्षेत्रका प्रयासहरूलाई टेवा पुऱ्याउनका लागि दाताहरूलाई नेतृत्वदायी जिम्मेवारी सुम्पनुका साथै कार्यान्वयनको अनुगमन संयुक्त रुपमा गर्ने व्यवस्था भएको।
- १३ संयुक्त अधिराज्यको सरकारले सन् २००२ जून १९ र २० मा लण्डनमा आयोजना गरेको अन्तर्राष्ट्रिय बैठक। यसले नेपालको विकास, राजनीति तथा सुरक्षाका जस्ता बन्दका विविध पक्षहरूको सामना गर्नका लागि एकिकृत कार्यसूचिको विकास गर्नमा सहयोग पुऱ्याएको थियो।
- १४ सन् २००२ सेप्टेम्बरमा अवधारणापत्रमा छलफलपछि यस वारेको अध्ययन चालु रहेको। यस विश्लेषणले नीतिगत सुधार, संस्थागत क्षमताको सुदृढीकरण र व्यापारिक प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको प्रवर्द्धन गर्नका लागि कार्य योजनाको सिफारिस गर्नेछ।
- १५ दीगो, भरपर्दो, कम खर्चिलो, माँग प्रेरित र सामुदायिक अवधारणामा आधारित भई ग्रामीण क्षेत्रमा खानेपानीको आपूर्ति तथा सरसफाई सेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई कोष विकास बोर्ड वा छोटकरीमा फण्ड बोर्डको स्थापना सन् १९९६ मार्च महिनामा भएको हो। स्वायत्त संस्थाका रुपमा सामान्यतः प्रभावकारी देखिएको यस बोर्डमा कम्तिमा एकजना महिलासहित निजी क्षेत्रका प्रतिनिधिहरू समावेश भएको सात सदस्यीय संचालक समिति रहेको छ।

सुधारलाई तीब्र पार्ने- तात्कालीक कार्ययोजना

सन् २००२ को जुन ३ मा सुधार प्रक्रियालाई गति प्रदान गर्न मंत्रीपरिषद्ले तात्कालीक कार्ययोजना (आई.ए.पी.) लाई अनुमोदन गरेको थियो। सार्वजनिक प्रचारमा ल्याइएको तत्कालको कार्ययोजनामा समावेश गरिएका ३ किसिमका सुधार कार्यक्रमहरूमा (क) सार्वजनिक खर्चको प्राथमिकीकरण, (ख) सेवाको वितरण प्रणालीमा सुधार ल्याउने उपाय र (ग) भ्रष्टाचारविरुद्ध लड्नुका साथै जवाफदेहीतामा सुधार ल्याउने उपायहरू रहेका छन्। यसर्थ, तत्कालको कार्ययोजनाले सार्वजनिक स्रोतहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन, विकास परियोजना/कार्यक्रमहरूको प्राथमिकीकरण, जवाफदेहीता अभिवृद्धि र सार्वजनिक सेवाहरूको प्रभावकारी ढंगबाट पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको छ। तत्कालको कार्ययोजनाले सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्षमा यसले धेरै कुराहरू गर्ने प्रतिबद्धता जनाएर यथार्थमा थोरै कुरालाई मात्र संबोधन गर्ने श्री ५ को सरकारको पहिलेको प्रचलनलाई तोडेको छ। श्री ५ को सरकारले वर्तमान वित्तीय अण्डाकारहरूको समाधानका लागि दाताहरूबाट बजेट सहयोगको अपेक्षा गरिरहेकोले जनताको मन जित्न मात्र कार्यान्वयन पक्षमा राम्रो उदाहरण प्रस्तुत गर्नुपर्ने नभई दाताहरूको विश्वास प्राप्त गर्न पनि त्यसो गर्न जरुरी छ। तत्कालको कार्ययोजना तत्कालै लागू भई यसको कार्यान्वयन उल्लेखनीय सफलताका साथ भइरहेको छ।

तत्कालको कार्ययोजना (आई.ए.पी.) ले केही त्यस्ता समस्याहरूलाई समेत संबोधन गर्ने प्रयास गर्नेछ, जसको प्रतिकूल प्रभावबाट श्री ५ को सरकारको विश्वसनीयतामाथि

नै प्रश्न उठ्न पुगेको छ। यस कार्ययोजनाले केही दीर्घकालीन सुधारका कुराहरू प्रस्तावित गरेको छ:

- सार्वजनिक खर्चहरूको प्राथमिकीकरणका साथै वार्षिक बजेटलाई बढी यथार्थ र पारदर्शी बनाउने
- स्थानीय निर्वाचित निकायहरूमाफत स्थानीय विकासका लागि कोषको परिचालन
- सहायता रकमलाई कार्यप्रगतिसंग आवद्ध गरिनुका साथै उच्च प्राथमिकताप्राप्त कार्यक्रमहरूलाई रकम प्रदान गर्ने
- शिक्षक-शिक्षिकाहरूलाई नियुक्ती र बर्खास्तगी गर्नसक्ने अधिकारसहित सार्वजनिक विद्यालयहरूलाई सामुदायिक व्यवस्थापनको जिम्मा सुम्पिने।
- स्थानीय निकायलाई प्राथमिक स्वास्थ्य चौकीहरूको जिम्मेवारी सुम्पिने र स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरूको हाजिरी स्थानीय निकायले जाँच गरेर मात्र उनीहरूलाई पारिश्रमिक दिने।
- बजेटसम्बन्धी जानकारी र खर्चको विवरण सार्वजनिक स्थलमा टाँस्ने
- सार्वजनिक खरीद कार्य र वित्तीय जवाफदेहीतासम्बन्धी सुधारहरूको कार्यान्वयन गर्ने, र
- भ्रष्टाचारविरुद्धको रणनीतिको विकास तथा कार्यान्वयन शुरु गर्ने।

तत्कालको कार्ययोजनाले पी.आर.यस्.पी. (अन्तिम चरणमा रहेको) टेवा पुऱ्याउनुका साथै प्रथम चरणको कार्ययोजनाको

कार्यान्वयन हुनासाथ सुधारलाई विस्तारित गर्न वार्षिक आधारमा नयाँ तत्कालको कार्ययोजना (आई.ए.पी.) को विकास गरिनेछ। श्री ५ को सरकारले सुधार अनुगमन समिति (सु.का.स.) गठन गरेको र त्यसमा नियमित रूपमा कार्यान्वयनको अनुगमन तथा प्रगतिको समीक्षा गर्न अर्थ मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग र प्रधानमन्त्रीको कार्यालयका प्रतिनिधिहरूबाट प्रतिनिधित्व रहेको छ। खास प्रकृतिका कार्यहरूका बारे विस्तृत प्रकाश पार्नुका अतिरिक्त

तत्कालको कार्ययोजनाको कार्यतालिकाले कुनै पनि काम कति समयमा सम्पन्न गर्ने, जरुरी सूचांकहरू र अपेक्षित प्रतिफलहरूका बारेमा समेत जानकारी दिन्छ। कार्यान्वयनमा भइरहेको प्रगतिका बारेमा विकासका साभेदारहरूसँग नियमित रूपमा छलफल हुनेछ।

कार्यान्वयनको प्रगतिसहित तत्कालको कार्ययोजना (आई.ए.पी.) का मुख्य कार्यक्रमहरू तल दिइएको छ।

क्षेत्र / कार्यक्रम	प्रगति (सन् २००२ को अक्टोबर ३१ सम्मको)
<p>सार्वजनिक खर्चको प्राथमिकीकरण सबै खर्चहरूको प्राथमिकीकरण- खासगरी विकास गतिविधिहरूका- यसबाट बजेट अझ बढी यथार्थपरक हुने र त्यसले बढ्दो सुरक्षा आवश्यकताहरूलाई प्रतिबिम्बित गर्नेछ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ आ.व. ०३ को बजेटको तयारी म.अ.ख.सं. र १० औं योजना/पी.आर.यस.पी. बाट मार्गनिर्देशित ■ सुरक्षा आवश्यकताहरूका लागि पूरा रकमको विनियोजनबाट 'एक कामको रकम अन्य काममा प्रयोग गर्ने' स्थिति नरहने ■ ६२६ वटा परियोजनालाई ४७० को संख्यामा झार्न सकिने। उपयुक्ततालाई दृष्टिगत गरी १५६ वटा परियोजनालाई अघि नबढाइएको। ■ ७ वटा विषयगत क्षेत्र (शिक्षा, खानेपानी, स्वास्थ्य, कृषि, सिंचाइ, सडक र विद्युत्) का १०० वटा उच्च प्राथमिकताप्राप्त परियोजनाहरूलाई (पहिलो पटक आ.व. ०३ को बजेट ('रातो किताब' मा) छुट्टै परिशिष्टको रूपमा समावेश गरिएको। ■ सबै मन्त्रालयहरूमा प्राथमिकीकरणको काम सकिएको। ■ रा.यो.आ. ले अगष्ट महिनामा म.अ.ख.सं. को संशोधन/अद्यावधिक गरेको। यस बारेमा नागरिक समाज, आमसंचार, सरकार र दाताहरू सहभागिता रहेको कार्यशालामा छलफल भएको। रा.या.आ./अर्थ मन्त्रालयले म.अ.ख.सं. मा थप संशोधन गरी अन्तिम कार्ययोजना नोभेम्बर महिनाको मध्यतिर जारी गर्ने। ■ पी. १ परियोजनाहरूका लागि आवश्यक बजेट समयमै उपलब्ध गराउने। अर्थ मन्त्रालयले रकम निकासार हेरिरेको। यस प्रबन्धको समीक्षा नोभेम्बरको दोश्रो वा अन्तिम सातातिर भइसके।
<p>रकमको विनियोजन विकेन्द्रीकरणको अवधारणाको अनुकूल हुने:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ स्थानीय निकायहरूलाई आ.व. ०२ को भन्दा नघट्ने गरी आ.व. ०३ मा एकमुष्ट रकम अनुदान दिने। ■ स्थानीय निकायमार्फत कृषि प्रसार, उप-स्वास्थ्य चौकी र आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षामा रकम प्रवाहित गर्ने। ■ गरिबीसम्बन्धी सुत्रको विकास गरी स्थानीय निकायलाई एकमुष्ट अनुदान दिएर आ.व. ०४ को बजेटमा कार्यान्वयन गराउने। 	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्रोत-साधनको ठूलो समस्या रहे पनि आ.व. ०३ मा जि.वि.स., गा.वि.स. र नगरपालिकाहरूलाई दिइने अनुदान आ.व. ०२ को हाराहारीमै हुने। ■ राजश्व संकलनका केही क्षेत्रहरू स्थानीय निकायहरूलाई सुम्पिसकेको परिप्रेक्ष्यमा आ.व. ०४ को विनियोजन जिल्लाहरूको राजश्व संकलन स्थितिका आधारमा गर्ने संभावनाहरूको खोजी भइरहेको। ■ कृषि प्रसार, उप-स्वास्थ्य चौकी र शिक्षा क्षेत्रमा अतिरिक्त अनुदान दिइएकोले स्थानीय निकाय/संस्थाहरूतर्फको स्रोतको प्रवाहमा वृद्धि भएको। सरकारले स्रोत(साधनलाई समाजको तल्लो तहसम्म पुऱ्याउने संभावनाहरूको खोजी गरिरहेको। ■ खर्च व्यवस्थापन समितिको प्रतिवेदन बुझाइसकिएको। स्थानीय निकायहरूमा समानुपातिक ढंगले स्रोत प्रवाह गर्ने उपायका बारेमा मार्गनिर्देशिका तयार पारिएको। ■ स्थानीय निकाय/संस्थाहरूलाई स्रोत निकास गर्ने कामलाई सहज र सुचारु बनाउनका लागि उपयुक्त किसिमको मार्गनिर्देशिकाको विकास गरी छलफलका क्रममा रहेको। ■ गरिबीमा आधारित विनियोजनको सुत्रको विकास गर्ने प्रक्रिया शुरु भएको।
<p>प्राथमिकताप्राप्त परियोजनाहरू (पी. १ हरु) का हकमा पूरा रकम निकास गरिने। कार्यप्रगतिका सूचांकहरूसँग निकास हुने रकमलाई आवद्ध गरिने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ विकास परियोजना/कार्यक्रम तीन प्रकारमा विभाजित (पी.१, पी.२, पी.३)। ■ पी.१ लाई ७ क्षेत्रमा विकास खर्चको ५२ प्रतिशत रकम विनियोजित। आ.व. ०३ को शुरुमा बजेटको एक/तिहाई विनियोजन भएको। ■ रा.या.आ. ले पी.१ को वार्षिक तथा त्रैमासिक कार्यक्रमहरूलाई स्वीकृति जनाएको। ■ रा.या.आ. को पूर्वस्वीकृति नलिई पी.१ का लागि विनियोजित रकममा हेरफेर गर्न नपाइने। ■ बजेट निकासको आधारका रूपमा परियोजनाका मापदण्डहरूको विकास गरी पी. १ कार्यक्रमहरूको विनियोजन र खर्चसँग तालमेल मिलाउने। चालु कार्यक्रमको हकमा खासगरी स्थानीय निकायहरूमा हुने रकम निकासको संयन्त्रलाई अझ चुस्त पारिने। ■ प्रथम त्रैमासिकमा भएको कार्यप्रगतिका आधारमा परियोजनाहरूलाई बजेट निकास गरिने। भौतिक उपलब्धिहरूको अनुगमन गर्न प्रतिवेदन/प्रक्रियाहरूको निर्धारण गरिने र रकम निकासालाई कार्यप्रगतिसित आवद्ध गरिने। ■ रा.यो.आ. सँग निकट सम्पर्कमा रहेर मन्त्रालयहरूले सूचकांक/मापदण्डहरू निर्धारण गरी प्रतिफलहरूको अनुगमन गर्ने।

क्षेत्र/कार्यक्रम

सेवाको वितरणमा सुधार ल्याउने उपायहरू शिक्षा

- प्राथमिक विद्यालयहरूको व्यवस्थापन समुदायहरूलाई हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रियाहरू तर्जुमा गर्ने ।
- शुरुको चरणमा सार्वजनिक प्राथमिक विद्यालयहरूलाई समुदायीक व्यवस्थापनलाई हस्तान्तरण गर्ने र विद्यालय व्यवस्थापन समितिहरू (वि.व्य.स.) लाई एकमुष्ट (ब्लक) अनुदान दिने ।
- प्राथमिक विद्यालयहरूका शिक्षक शिक्षिकाहरूको नियुक्तीको जिम्मा वि.व्य.स. हरुलाई सुम्पिने ।
- केन्द्रबाट शिक्षक-शिक्षिकाहरू नियुक्त गर्ने परिपाटीको अन्त्य गर्ने ।

स्वास्थ्य

- उपस्वास्थ्य चौकी (उ.स्वा.चौ.) हरुको व्यवस्थापन स्थानीय स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिले गर्ने ।
- उपस्वास्थ्य चौकी (उ.स्वा.चौ.) मा स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरू हाजीर भएको कुरा गा.वि.स. ले प्रमाणित गरेपछि मात्र पारिश्रमिक दिने ।
- उ.स्वा.चौ. ले प्रदान गर्ने सेवाहरू, लिने शुल्क र शल्यक्रियाको समयवधि आदिका बारे सार्वजनिक सूचना दिने ।

निजामती सेवामा सुधार

- रिक्त रहेका निजामती सेवाका पदहरूलाई क्रमिक रूपमा खारेज गर्दै जाने ।

भ्रष्टाचार विरुद्ध लड्ने र जवाफदेहीता बृद्धि गर्ने उपायहरू

(स्थानीय निकाय तथा सम्बद्ध मन्त्रालयहरूको) वार्षिक बजेट र वास्तविक खर्चको प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने । जिल्लागत पुनरावलोकन कम्तिमा पनि प्रत्येक चौमासिकमा गर्ने ।

बजेटको विनियोजन तथा खर्चका बारे जि.वि.स./गा.वि.स./उ.स्वा.चौ./विद्यालयहरूमा जानकारीमुलक सूचना टाँस्ने व्यवस्था मिलाउने ।

सेवाको वितरण पुग्नपर्ने ठाउँसम्म वास्तविक रूपमा सार्वजनिक स्रोत के कति पुग्नसक्यो भन्ने बारेमा खर्चको अनुगमन गर्ने ।

प्रगति (सन् २००२ को अक्टोबर ३१ सम्मको)

- प्राथमिक विद्यालयहरूको हस्तान्तरणको मार्गनिर्देशिका/प्रक्रियाहरू (विद्यालय छनोट प्रक्रिया, वि.व्य.स. हरुको अधिकार र सम्बद्ध निकाय एवं लेखा परीक्षण/लेखाको भूमिका तथा जिम्मेवारीहरू बारे) का बारे सहमतिमा पुग्ने । त्यसलाई व्यापक प्रचार(प्रसार) गर्ने ।
- विद्यमान कानूनी संरचनाको अधीनमा रहेर विद्यालयहरूको हस्तान्तरणलाई सहज गराउनका लागि शिक्षा ऐनमा संशोधन गर्ने ।
- हस्तान्तरणका लागि ८ वटा जिल्लाका ७८ वटा विद्यालयहरू छनोट गरिने । ७१ वटा हस्तान्तरणलाई अनुमोदन गर्ने र २६ वटा विद्यालयलाई वास्तविक रूपमा हस्तान्तरण गर्ने । यसैगरी थप ५० वटा विद्यालयलाई हस्तान्तरणका लागि प्रक्रिया अधि बढाउने ।
- वि.व्य.स. हरुलाई उपलब्ध गरिने ब्लक अनुदान आम्दानी तथा खर्चको हिसाबका आधारमा गर्ने ।
- प्राथमिक विद्यालयहरूका लागि शिक्षक-शिक्षिका छनोट कार्य रोक्ने । तत्कालीन कार्ययोजना लागू भएपछि केन्द्रीय तहबाट एकजना पनि शिक्षक-शिक्षिका छनोट नभएको ।
- हस्तान्तरण प्रक्रियामा सुविधा पुऱ्याउन संचार रणनीति (प्राथमिक विद्यालयहरूको जिम्मा लिन स्थानीय समुदायलाई अभिप्रेरित गराउन) तर्जुमा गर्ने काम जारी रहने ।

- अक्टोबर १० तारिख सम्ममा ६८ वटा उ.स्वा.चौ. (चितवनमा ३२ वटा र भूपामा ३६ वटा) र नोभेम्बरमा भक्तपुरमा १२ वटा उ.स्वा.चौ. हस्तान्तरण भएको । आ.व. ०३ सम्ममा ११ जिल्लाका ५०० वटा उ.स्वा.चौ. हस्तान्तरण गर्न पहिचान गरिएको ।
- स्वास्थ्य मन्त्रालयले उ.स्वा.चौ. हरुको व्यवस्थापनमा स्थानीय स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिको भूमिका बारे जानकारी दिने उद्देश्यले गा.वि.स., जि.वि.स., जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय, उ.स्वा.चौ. हरुका लागि अभिमुखीकरण प्याकेजको तयारी । यस सम्बन्धी तालिम नोभेम्बर महिनाको मध्यतिर शुरु भई यस कार्यक्रमलाई उ.स्वा.चौ. हस्तान्तरण गरिने जिल्लाहरूको स्वास्थ्यसम्बन्धी प्रयासहरूको सुदृढीकरणमा सहयोग पुऱ्याइरहेका प्रमुख दाताहरू (डी.एफ.आई.डी., युनिसेफ, यु.एस.ए.आई.डी./केयर इन्टरनेशनल र जि.टी.जेड.) ले प्राविधिक तथा वित्तीय टेवा पुऱ्याउनेछन् ।
- हाजीर जाँच र पारिश्रमिक प्रदान गर्ने विषयमा पालना गर्नुपर्ने निर्देशिकासहितको पत्र तर्जुमा भइसकेको छ । प्रबन्धन कार्यको अनुगमन गर्ने र तत्सम्बन्धी प्रतिवेदनहरूलाई सार्वजनिक गर्ने ।
- उ.स्वा.चौ. संग सम्बद्ध सूचना र अनुगमनका विषयमा मार्गनिर्देशिका सर्वसाधारणको जानकारीका लागि जारी गर्ने । पारदर्शीताका लागि नयाँ तर्जुमा गरिएको तालिम कार्यक्रममा सेवा तथा शुल्कहरूको निर्धारित ढाँचाको प्रतिलिपी उ.स्वा.चौ. हरुमा टाँस्ने ।
- प्रत्येक गा.वि.स. अन्तर्गत रहने स्थानीय स्वास्थ्य व्यवस्थापन समितिमा ७ जना सदस्यहरू रहने छन् । त्यसमध्ये ३ जनालाई श्री ५ को सरकारले मनोनयन गर्नेछ भने ४ जनाले स्थानीय समुदायको प्रतिनिधित्व गर्नेछन् । यी ४ जनामा १ जना स्थानीय शिक्षक, १ जना दलित महिला, १ जना स्थानीय बुजुरक र १ जना बडाको स्वयम्सेवी महिला स्वास्थ्य कार्यकर्ता रहनेछन् ।

- रिक्त ७,५०० पदहरूको दरबन्दी खारेज गर्ने ।
- नोभेम्बर महिनाको मध्य सम्ममा खारेज गर्न सकिने अन्य पदहरूबारे पुनरावलोकन गर्ने ।

- अर्थ मन्त्रालयले यो कार्य सम्पन्न गर्ने निर्देशन सबै मन्त्रालयहरूलाई जारी गर्ने । फलस्वरूप, जिल्ला कार्यहरूलाई जानकारी गराउने । यसको कार्यान्वयन भए नभएको प्रामाणिकताका लागि नमूना सर्वेक्षण गर्ने ।

- यो कार्य पूरा गर्न अर्थ मन्त्रालयले निर्देशन जारी गर्ने ।

- खर्चको अनुगमन गर्न प्रारम्भ गर्ने । यसका लागि प्रथम चरणमा सर्वेक्षण गर्न २८ वटा विद्यालयहरू छनोट गर्ने । सेवाको उपलब्धता वा उपलब्धि हासील हुनसकेको आधारमा खर्चको उपयोगिताको जाँच गर्ने ।

क्षेत्र/कार्यक्रम	प्रगति (सन् २००२ को अक्टोबर ३१ सम्मको)
सार्वजनिक पूर्वाधारहरूको क्षेत्र (विद्युत्, दूरसंचार र खानेपानी) मा खासै उल्लेखनीय विकास हुन नसकेको ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपाल विद्युत् प्राधिकरण, नेपाल दूरसंचार संस्थान र नेपाल खानेपानी संस्थानहरूका बारे विश्लेषण गर्न छुट्टाछुट्टै समितिहरूको गठन । नोभेम्बरको मध्य सम्ममा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने ।
खरीद प्रक्रियाको जाँच गर्ने बारेको समीक्षा प्रतिवेदन (सी.पी.ए.आर) का प्रमुख सिफारिसहरूको कार्यान्वयनका लागि समयबद्ध कार्ययोजना लागु गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ सी.पी.ए.आर कार्ययोजनालाई निर्णायक स्वरूप प्रदान गर्ने । ■ संभावित संशोधन तथा सुधारका लागि वित्तीय प्रशासनका नियम विनियमहरूको समीक्षा, खासगरी खरीद सम्बन्धी विषयहरूको समीक्षा गर्ने । ■ आन्तरिक समीक्षाका लागि खरीद प्रक्रियासम्बन्धी विधयेकको मस्यौदा तयार पारिएको । खरीद प्रक्रियासम्बन्धी तालिम कार्यक्रमको ढाँचा तयार पारिएको ।
सार्वजनिक निर्माण मार्गनिर्देशिकाका लागि लागु गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ सार्वजनिक निर्माण मार्गनिर्देशिकाको वितरण । कार्यक्रमहरूको अनुगमनका लागि मंत्रीस्तरीय समितिको गठन । निम्नलिखित मार्गनिर्देशिका बमोजिम जिम्मेवारीहरू तोक्ने ।
वित्तीय जवाफदेहिता जाँच (सी.एफ.एफ.ए.) का प्रमुख सिफारिसहरूको कार्यान्वयनका लागि समयबद्ध कार्ययोजना लागु गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ सी.एफ.एफ.ए. कार्ययोजना लागु गरी कार्यान्वयन प्रक्रियाको थालनी गर्ने । ■ विकास कार्ययोजना अनुगमन समितिको गठन भई सुधार कार्यक्रम अनुगमन समितिको मातहतमा कार्य गर्ने । ■ कार्ययोजनाको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न उच्चस्तरीय कार्यटोलीको गठन ।
भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीतिको तर्जुमा गरी त्यसको कार्यान्वयन गर्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> ■ परामर्श प्रक्रियाका माध्यमबाट तर्जुमा गरिने भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीतिलाई मंत्रीपरिषद्को अनुमोदनका लागि प्रस्तुत गर्ने । यसको अनुमोदन भएपछि समयबद्ध कार्ययोजना तर्जुमा गर्न एक समिति (मुख्य सचिवको अध्यक्षतामा) को गठन गरिने । उपरोक्त कार्ययोजनाको अनुगमन तथा मुल्यांकन राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट गरिने । ■ भ्रष्टाचार विरुद्धको रणनीतिमा: क) राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रको स्थापना, ख) नागरिक अधिनियम, ग) सेवाको वितरणको समयबद्ध संयन्त्र, घ) जनचेतना अभियान, ङ) बैंकका ऋण नतिर्नेहरू कारवाही, र महालेखा परीक्षकको कार्यालयको प्रतिवेदनका आधारमा सार्वजनिक सम्पत्तिको दुरुपयोग गर्नेहरूका विरुद्ध कारवाही गर्ने जस्ता कुराहरू समावेश हुनेछन् ।

सहायता रणनीतिका सन्दर्भमा संचालित परामर्शक्रम

यस प्रगति विवरणलाई तयार पार्ने क्रममा गहन अभ्यास गरिएको छ। जिल्ला तथा गाउँहरूमा सेवा वितरणको पक्षमा कसरी सुधार ल्याउन सकिन्छ भन्ने संभाव्यताको खोजी गर्नु उक्त अभ्यासको उद्देश्य रहेको थियो। त्यसबेला सन् २००२ को सेप्टेम्बरतिर नेपालमा असमंजसपूर्ण अवस्था विद्यमान थियो।^१ यसमा हालै समाप्त भएको संकटकालीन अवस्था र स्थानीय निकायहरूको स्थगनका सन्दर्भमा विद्रोहजन्य परिस्थितिको असर र त्यसको निदानका लागि सरकारी पक्षको प्रयासका कारण काठमाडौं उपत्यका बाहिरका जनतामा सेवाको वितरण, आपूर्ति व्यवस्थामा परेको प्रभाव र त्यस्तो परिस्थितिलाई जनताले के कसरी धानिरहेका छन् भन्ने कुराको समीक्षा गर्नु उपरोक्त अभ्यासको मुख्य ध्येय रहेको थियो। यसका लागि नेपाली तथा गैर-नेपाली अर्थशास्त्री तथा समाजशास्त्रीहरूले दुई हप्ताभन्दा बढी समय लगाएर परामर्शको प्रक्रिया संचालन गरेका थिए। पहाड तथा तराई क्षेत्रका जिल्लाहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी नेपालका पाँचमध्ये तीन क्षेत्रहरूको स्थलगत भ्रमण गर्ने गरी व्यवस्था मिलाइएको थियो। तर कुन क्षेत्रलाई सर्वेक्षणका लागि चयन गर्ने भन्ने बारेमा सुरक्षा स्थितिले ठूलो भूमिका खेलेको थियो। प्रत्येक कार्यसमुहले दुई पटक स्थलगत भ्रमण गरेका थिए। समुह 'क' ले मोरङ, सुनसरी, धनकुटा र रुपन्देही र समुह 'ख' ले बाँके, कपिलवस्तु, कास्की, बागलुङ तथा स्याङ्जा जिल्लाहरूको स्थलगत भ्रमण गरेको थियो।

उल्लिखित जिल्लाका विभिन्न नगर तथा गाउँहरूमा ती समुहहरूले कतिपय 'उपभोक्ता समुह' हरूसंग परामर्श गरेका

थिए। यसरी परामर्श गरिएका उपभोक्त समुहहरूमा वन, बचत/कर्जा समुह, महिला समुह, भूमिहिन आदिका साथै स्थानीय गै.स.स.हरु, गा.वि.स. तथा जि.वि.स. का पूर्व प्रतिनिधिहरु, गा.वि.स. तथा जि.वि.स. मा अन्तरिम व्यवस्थापनका लागि सदस्यका रूपमा तोकिएका निजामती कर्मचारीहरु, विद्यालयका शिक्षकवर्ग, विद्यार्थी, ट्रेड युनियन र ब्यापारीवर्ग समावेश थिए।

पहिलो चरणको स्थलगत भ्रमण शुरु गर्नु अघि कार्यसमुहका सदस्यहरु एक दिवसीय तयारी कार्यशालामा सहभागी भएका थिए। यसरी स्थलगत भ्रमणहरूको बीचमा आधा दिनका लागि काठमाडौं फर्केर आ-आफ्ना अनुभवहरूको आदानप्रदान गरी आवश्यकताअनुसार कार्यशैलीलाई परिमार्जित गरेका थिए। स्थलगत भ्रमण समाप्त भएपछि कार्यसमुहहरूको निर्णायक कार्यशाला संचालन भएको थियो। यसमा उनीहरूले प्राप्त गरेका नतिजाहरु प्रस्तुत गरी छलफल गर्नुका साथै त्यससम्बन्धी संयुक्त निष्कर्ष तथा सिफारिसहरु तर्जुमा गरेका थिए। परामर्शक्रमबाट निस्केका मुख्य निचोड तथा जानकारीहरु तल दिइएका छन्।

शासनका आधारहरूमा देखापरेको संकट नै मुख्य समस्याको रूपमा पाइएको र माओवादी विद्रोह तथा संकटकालीन अवस्थाले त्यो समस्यालाई भन्नु चर्काएको पाइएको।

■ श्री ५ को सरकारले साधारणतया राम्रो काम गर्न नसकेको जनताले महसुस गरेका छन्। राष्ट्रिय स्तरका

राजनीतिज्ञहरूलाई भ्रष्ट ठानिएको र तिन्लाई धेरैले विश्वास गर्ने नगरेको । 'असल मान्छे, राजनीतिज्ञ हुन नसक्ने ।'

- स्थानीय निकायहरू जनतालाई परिचयपत्र जारी गर्ने, नागरिकतापत्र वा विदेशमा काम गर्न जानका लागि राहदानीपत्र लिनका निमित्त उपयोगी ठानिएका । स्थानीय निकायहरूको विघटनका कारण यस प्रकारका सेवाहरूमा अवरोध देखापरेकोले नकारात्मक असर परेको ।
- स्थानीय तहका धेरै मानिसहरू भ्रष्टाचारलाई संस्थागत गरिएको प्रबल धारणा राख्छन् । यसको प्रमाणका रूपमा क) निम्न गुणस्तरीय सेवाको विरतरण र ख) अनधिकृत रूपमा रकम खर्च गर्ने प्रवृत्ति उनीहरूले अधि सारेका दुइटै मुख्य प्रमाण हुन् ।
- पारदर्शिताको अभाव । उदाहरणका लागि वार्षिक आय-व्यय सम्बन्धी सरकारी 'रातो किताब' वा जिल्लास्तरीय योजनाहरू सम्बन्धी कागजातहरू पाउन नै गाह्रो भएको । 'सूचना नै शक्ति' भन्ने दृष्टिकोण राखिए पनि शक्तिमा रहेकाहरू नै सूचनाको आदान-प्रदान गर्न अभिरुचि राख्दैनन् ।
- संकटकालीन अवस्थाको अन्त्य भएपछि प्रेस स्वतन्त्रताको पुनर्वाहाली भए पनि डरका कारण धेरै मानिसहरू भेला हुन वा आफ्नो दृष्टिकोण सार्वजनिक रूपमा राख्न स्वतन्त्र नभएको अनुभूति गर्दछन् । संकटकालीन अवस्थाका समयमा धेरै पत्रकारहरू थुनामा परेकाले श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकायहरूलाई सतर्क रहन मद्दत पुऱ्याउने खोज पत्रकारीतामा शिथिलता आएको छ ।
- विस्तारित रूपमा फैलेका उपभोक्ता समूहहरू बढी सहभागीतामूलक हुनुका साथै सेवाको वितरण गर्न सफल देखिएका । तर त्यस्ता समूहहरूमा अझै पनि स्थानीय टाढाबाठाहरूकै निर्णायक भूमिका रहने भएकोले त्यति (समावेशमुखी हुन (विपन्नहरूलाई समेट्न) नसकेका ।
- यसैगरी विस्तारित भएका गै.स.स.हरू सामुदासयीक परिचालन तथा सशक्तिकरणमा सफल भएका पाइएको तर सेवाको वितरणमा त्यति सफल भएका नपाइएको । उनीहरूले अधिकांश रकम आफ्नै लागि उपयोग गर्ने गरेकाले गरिबमध्ये पनि सबैभन्दा विपन्न समूहमा (दलितवर्गसंग सम्बन्धित केही गै.स.स.हरूलाई छोडेर) रकम प्रवाहित हुन नसकेको ।
- स्थानीय निकायहरूका गतिविधिहरूमा दाताहरूको समन्वयको अभाव हुनुका साथै दाताहरूले गै.स.स.हरूमा गर्ने वित्तीय सहायतामा पारदर्शिको कमी रहेको । सर्वसाधारणको दृष्टिमा दाताहरूले विपन्नवर्गका लागि आफ्ना कार्यक्रमहरू लक्षित नगरेको ।

- माओवादी आन्दोलनको प्रारम्भिक अवस्थामा त्यसले विपन्नवर्गप्रति लक्षित विकास कार्यक्रमहरूलाई समर्थन गरेको आम विश्वास गरिए पनि उनीहरूले 'कर' उठाउने र विकासका गतिविधि एवं पूर्वाधारमाथि विध्वंस गर्न थालेपछि जनताको पूर्ववर्ति दृष्टिकोणमा क्रमिक रूपमा परिवर्तन आउन थालेको ।
- अति विपन्नवर्ग विकासको मूलधारबाट पृथक भइरहेका । एकजना स्थानीय अधिकारीको भनाई छ: 'उनीहरू (विपन्नवर्ग) हामीसंग नआएका हुँदा हामीले उनीहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन सकिरहेका छैनौं र हामीलाई पनि फुर्सद छैन ।'

ग्रामीण सेवाहरूमा अवरोध पुगेको: धेरैजसो पहाडी इलाकाका सेवाहरूमा व्यवधान पुगेको, तराईमा यसको असर केही मात्रामा कम परेको र स्थानीय निकायका कामकारवाहीहरूमा अवरोध उत्पन्न भएको कुरा पाइएको ।

- माओवादी अधिनस्थ क्षेत्र वा त्यसतर्फ जाने बाटाघाटाहरूमा सेनाको उपस्थिति रहेकाले त्यस्ता क्षेत्रमा आपूर्ति हुने सरसामानमा सेनाको विशेष निगरानी रहेको । खाद्यान्न पदार्थ, सलाई र तयारी चाउचाउ जस्ता केही सामग्रीहरू सिमित परिणाममा आपूर्ति हुन दिइए पनि खास किसिमको जुत्ता, फलामे पाइप र सकेट आदि बस्तुहरू त्यस्ता इलाकाहरूमा लैजान प्रतिबन्धित गरिएको ।
- राजनैतिक परिस्थिति र सुरक्षा स्थितिका कारण स्थानीय निकायमा समयमै बजेट (साधारणतया बजेट अक्टोबर महिनाभित्र पुग्ने गरेको) पुग्ने कुरामा आशंका रहेको ।
- स्थानीय निकायहरूको पदावधी समाप्त हुनुभन्दा अधि नै आ.व. ०३ का योजनाहरू तय भैसकेका भए पनि निर्वाचित पदाधिकारीहरूको अभावमा आ.व. ०४ का योजना प्रक्रिया के-कसरी संचालन गरिने हुन् प्रष्ट नभएको ।
- स्थानीय निकायको कामकारवाही के-कसरी गर्ने हो त्यसबारेमा कुनै निर्देशन नदिइकन नै श्री ५ को सरकारले स्थानीय निकाय विघटन गरेको ।

निर्वाचन (सन् २००२ को नोभेम्बरमा हुने भनिएको) हुनसक्ने भए पनि त्यो स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा हुने कुरामा आशंका रहेको । त्यसैले यो समयमा हुने निर्वाचनको वैधानिकताका बारेमा प्रश्न खडा हुनसक्ने ।

- सुरक्षा फौजले आवश्यक मात्रामा सुरक्षा प्रदान गर्न कठिनाई रहेको । उनीहरूले जिल्ला सदरमुकाममा निगरानी राखेका तर मूल सडकबाट हिंडेर पुग्न एकदिन लाग्ने इलाकाभन्दा टाढाका क्षेत्रहरूमा त्यस्तो नरहेको ।

- धेरै चरणहरूमा हुने निर्वाचनको मतपत्रहरू गणना गर्ने सम्बन्धमा चिन्ता रहेको पाइएको ।

आर्थिक भविष्यका लागि दूरदृष्टीको अभाव:

- जिल्लाका अधिकारीहरूलाई उनीहरूको जिल्लाको आर्थिक व्यवस्था कुन दिशातिर गइरहेको छ भन्ने बारेमा स्पष्ट जानकारी नहुनुका साथै व्यावसायीक वातावरणको सिर्जना के-कसरी गर्ने हो भन्ने बारे पनि थाहा नभएको ।
- एस.एल.सी. परीक्षा उत्तिर्ण गरेर होस् वा नगरीकनै भए पनि विद्यालय छोडेकाहरू गाउँमा खेतीपाती गरेर वा नजिकैको बजारमा सामान्य बनिबुतो गरेर बसेका छन् भने तीमध्ये कतिपय भारत, मलेसिया अथवा खाडी देशहरूतर्फ आप्रवासमा गइरहेका छन् ।
- ग्रामीण क्षेत्रका मानिसहरूमा आपत्तको आवश्यकता भन्दा बढी नियमित बिक्रीको उद्देश्यले नगदेवाली

लगाउने वा बस्तुभाउ पाल्नेतर्फ अभिप्रेरित हुने सोंचाई नरहेको ।

सुधार हुनुभन्दा अघि नै नेपालको परिस्थिति भन् बिकराल भएर जाने आशंका व्याप्त रहेको भए पनि मानिसहरूमा स्थिति सुधेला कि भन्ने भिन्नो आशा भने जीवितै रहेको र दूरगामी परिवर्तनका संकेतहरू देखा परिरहेका ।

- धेरै मानिसहरूमा प्रजातन्त्रप्रति स्वभाविक आस्था रहेको । खासगरी स्थानीय निकायको चूनाव पछि स्थितिमा सुधार हुनसक्ने ।
- उच्च शिक्षाको व्यापकता र धेरैजसो बालबालिकाहरूमा बाह्य विश्वका बारे बढ्दो सचेतनाका कारण दुई पुस्ताबीच सोंचाईमा अन्तर देखापर्न थालिरहेको ।
- व्यापक उपस्थिति भएका उपभोक्ता र बचत समूहहरूले सामूहिक कार्य तथा परस्पर सहयोगका लागि वातावरण बनाउनुका साथै जनतामा सामाजिक-राजनैतिक र आर्थिक जागृति ल्याइरहेका ।

१ प्रतिफलहरूको मूल्यांकन तथा सिंहावलोकन गर्दा परामर्शक्रमको समय अर्थात सन् २००२ को सेप्टेम्बरलाई ध्यानमा राख्नु जरुरी छ । विशेषगरी त्यसवेला संकटकालको अवस्थाको भरखरै अन्त्य भएको र आम निर्वाचन नोभेम्बर महिनाको मध्यतिर हुने अपेक्षा राखिएको थियो । यो स्थितिमा स्वभाविक रूपमा परिवर्तन आएको भए पनि ठूला समस्याहरू प्रतिविम्बित परामर्शक्रमका अध्ययनहरू अहिले पनि लागू हुन्छन् । काठमाण्डौं उपत्यका बाहिरका नेपाली जनताको परिवर्तित अवस्थाको अध्ययनका लागि स्थितिले साथ दिएमा नेपालमा कार्यरत बैंकको व्यवस्थापन इकाईले भविष्यमा पनि आवधिक रूपमा परामर्शका प्रक्रियाहरू संचालन गर्दैजाने सोंचाई राखेको छ ।

परिशिष्ट तीन

सहायता रणनीतिका मापदण्डहरू हासिल गर्नमा भएको प्रगति

आधारभूत तहका मापदण्डहरू हासिल हुनमा भएको प्रगति	प्रतिफल (अक्टोबर १५, २००२ सम्मको)
कृ.ग्रा.उ. मा आन्तरिक राजश्वको योगदान ११ प्रतिशत वा सो भन्दा माथि	<ul style="list-style-type: none"> आ.व. ०० मा कृ.ग्रा.उ. मा आन्तरिक राजश्वको योगदान १०.७ प्रतिशत भएको र आ.व. ०१ मा ११.४ प्रतिशत हुने अनुमान । आ.व. ०२ मा कृ.ग्रा.उ. मा आन्तरिक राजश्वको योगदान ११.४ प्रतिशत र आ.व. ०३ मा ११.६ प्रतिशत हुने प्रक्षेपण ।
मू.अ.क. को सन्तोषजनक कार्यान्वयन	<ul style="list-style-type: none"> आ.व. ९९-आ.व. ०१ मा मू.अ.क. को वृद्धि ५३ प्रतिशतले भएको । मू.अ.क. का प्रक्रियाहरूलाई सुदृढ गर्नका लागि विधेयक पारीत । मू.अ.क. मा दर्ता हुने कार्यमा (आ.व. ९८-आ.व. ०१ को अवधिमा) सन् १९९८ को फर्म संख्या ४,९५९ बाट सन् २००१ मा २१,७५८ ले बढेर ३३९ प्रतिशतको वृद्धि हासिल भएको । कर विभाग र मू.अ.क. विभागको एकिकरण भई आन्तरिक राजश्व विभागको गठन । सबै मू.अ.क. कार्यालयहरूबाट जुनसुकै समयको तत्काल तथ्यांक उपलब्ध हुनसक्ने ।
आन्तरिक ऋण कृ.ग्रा.उ. को २ प्रतिशतभन्दा कममा सिमित	<ul style="list-style-type: none"> आन्तरिक ऋण कृ.ग्रा.उ. को २ प्रतिशतभन्दा बढी भएको । (आ.व. ०० मा १.५ प्रतिशत, आ.व. ०१ मा २.७ प्रतिशत र आ.व. ०२ मा ३.२ प्रतिशत हुन पुगेको)
सार्वजनिक लगानी कार्यक्रम अन्तर्गत परियोजनाहरूको संख्यामा वृद्धि नभएको ।	<ul style="list-style-type: none"> सन् ९० को दशकको मध्यतिर ७०० वटा परियोजना कायम रहेकामा सो संख्या आ.व. ०२ मा ६२६ र आ.व. ०३ मा ४७० वटामा सिमित हुन पुगेको ।
३- वर्षे रोलिङ्ग (पुनरावृत्त) लगानी कार्यक्रम र प्राथमिकताप्राप्त परियोजना तथा कार्यक्रमहरूमा पूर्ण रुपको वित्तीय प्रवाह ।	<ul style="list-style-type: none"> ने.वि.म. २००२ को बैठकमा पाँचवटा मन्त्रालयका मध्यम अवधिको खर्चको संरचना (म.अ.ख.सं.) सम्बन्धी मस्यौदा प्रस्तुत । बाँकी १६ वटा मन्त्रालयको मध्यम अवधिको खर्चको संरचना मस्यौदा तयार पारिएको । म.अ.ख.सं. मस्यौदाले नोभेम्बर महिनाको मध्यतिर अन्तिम स्वरुप प्राप्त गर्ने ।

आधारभूत तहका मापदण्डहरू हासील हुनमा भएको प्रगति

तीनवटा संस्थानहरूको निजीकरण, निजीकरणको प्रक्रियामा सुधार र दूरसंचारका क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धाको थालनी ।

रा.वा.बै./ने.बै.लि. को पुनर्संरचना तथा त्यहाँबाट लगानी भित्रने तयारीका बारे ।

विकास कार्यक्रमहरूको व्यवस्थापनमा बढ्दो स्थानीय सहभागीतासहित विकेन्द्रीकरणमा र स्वायत्त शासनमा ठोस सुधार ।

केन्द्रको प्रशासनिक कार्यप्रगतिमा सुधार । उदाहरणका लागि सरुवा सम्बन्धी नियमहरूको कडाईका साथ पालना ।

भ्रष्टाचार घटाउने नयाँ उपायहरू

प्रतिफल (अक्टोबर १५, २००२ सम्मको)

- बुटवल पावर कम्पनीको निजीकरणका लागि निजी समुहहरूलाई आमन्त्रण ।
- निजी क्षेत्रका सेल्यूलर फोन सर्भिसको संचालनका लागि बाण्डविथको वितरण तथा निर्धारण ।
- ग्रामीण दूरसंचारका लागि सम्झौता ।
- दुईवटा सरकारी स्वामित्वका संस्थानहरू बन्द भएका ।
- अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतको निजीकरण ईकाईले थप पाँचवटा सरकारी स्वामित्वका संस्थानहरूलाई निजीकरणमा लैजाने तयारी गरिरहेको ।

- आई.सी.सी. बैंक (आयरल्याण्ड)/बैंक अफ स्कटलैण्डले सन् २००२ को जुलाई महिनाको मध्यतिर ने.बै.लि. को व्यवस्थापन जिम्मा लिएपछि बैंकलाई गतिमान बनाउन थालेको ।
- रा.वा.बै. का लागि विदेशी मुख्य कार्यकारी निर्देशक छनोट भई निजले सन् २००२ को अन्त्य सम्ममा कार्यभार सम्हाले । यस्तै सातवटा अतिरिक्त पदहरूका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विज्ञापन भई सन् २००३ को शुरु सम्ममा भर्ना गरी सकिने ।

- सन् १९९९ मा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको घोषणा ।
- संसदद्वारा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी नियम र वित्तीय नियमको अनुमोदन (सन् २००२)
- विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन योजना अनुरूप विकेन्द्रीकरण कार्यान्वयन अनुगमन समितिद्वारा ६० वटा समयबद्ध विकास कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि निर्देशन ।
- आ.व. २००२ को बजेटमा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा, प्राथमिक स्वास्थ्य, कृषि प्रसार र हुलाक सेवाको रिटेल विक्रीका कार्यहरू स्थानीय निकायलाई सुम्पिने घोषणा ।
- जिल्लास्तरीय योजनाहरू जिल्ला तहबाटै अनुमोदन गर्ने कार्यलाई सुनिश्चित गर्ने उपायहरू अपनाइने ।

- दुई जना मंत्रीले समयावधि नपुगी कर्मचारीहरूको सरुवा गरेका कारण राजीनामा दिएका ।
- करारमा कर्मचारी लिने प्रवृत्ति कायमै ।
- २,११३ जनाले आ.व. ०१ मा स्वेच्छिक अवकास लिएका ।
- निजामती सेवाको तलबलाई कम्प्युटीकृत गर्ने काय भइरहेको ।
- वित्तीय महानियन्त्रकको कार्यालयले रा.यो.आ. र अर्थ मन्त्रालयमा चौमासिक खर्च प्रतिवेदन पठाइरहेको ।
- आ.व. ०२ को अन्त्य सम्ममा वित्तीय महानियन्त्रकको कार्यालयसंग ४५ वटा जिल्ला आवद्ध भैसके । यसबाट राजश्वतर्फ ९९ प्रतिशत र खर्चतर्फ ९३ प्रतिशत क्षेत्र ओगटिने ।

- राजनीतिज्ञ तथा कर्मचारीहरूले अनधिकृत रुपमा जम्मा पारेको सम्पत्तिको छानवीन गर्न उच्चस्तरीय न्यायीक सम्पत्ति छानवीन आयोग गठन भएको ।
- श्री ५ को सरकारले अ.दु.नि.आ. लाई न्यायीक अधिकारहरूसमेत प्रदान गर्ने तर्फ सोचाई राखेको ।
- भ्रष्टाचार सम्बन्धी मुद्दाहरू हेर्न विशेष अदालतको गठन ।
- अ.दु.नि.आ. ले असामान्य रुपमा सम्पत्ति जम्मा पार्ने अर्थ मन्त्रालयका २२ जना कर्मचारी, राष्ट्रिय विमानसेवाका कार्यकारी निर्देशक र भौतिक योजना मन्त्रालयका सहसचिवका विरुद्ध कारवाही थालेको ।
- अ.दु.नि.आ. भ्रष्टाचारको आशंकामा ५ जना पूर्वमंत्रीहरूमाथि अनुसन्धान गरिरहेको, जसमध्ये २ जना हिरासतमा रहेका ।

सहायता रणनीति सम्बन्धी कार्यक्रमिक तालिका- गत सहायता रणनीतिपछि परिवर्तित स्वरूप

समस्या	रणनीति	कार्यप्रगतिको मापदण्ड			प्रगति/वर्तमान स्थिति
		समष्टिगत	आइ.डी.ए. को सहायता प्राप्त प्रयासहरू	संयन्त्र तथा अन्य दाताहरू	
<p>सार्वजनिक खर्च फितलो प्राथमिकीकरण र सार्वजनिक खर्चको व्यवस्थापन । प्राथमिकताप्राप्त परियोजना/कार्यक्रम हरुमा आवश्यकताभन्दा न्यून वित्तीय प्रवाह ।</p>	<p>प्राथमिकीकरण र सार्वजनिक कोषको व्यवस्थापनमा सुधार</p>	<p>३-वर्षे खर्चको रोलिङ्ग (पुनरावृत्त) योजना र सकेन्द्रीत परियोजना/ कार्यक्रमहरूमा पूरा रकम प्रवाह गर्ने कार्यको थालनी । सार्वजनिक लगानी कार्यक्रम (पी.आई.पी.) मा परियोजनाहरूको संख्या कटौति । बजेट बाहिर खर्च गर्ने प्रवृत्तिको अन्त्य ।</p>	<p>सकेन्द्रीत लगानी कार्यक्रमहरू चयन गर्नका लागि तर्कसंगत पूर्वशर्तको निर्धारण, सकेन्द्रीत लगानी र पुनरावृत्त खर्चका लागि प्राथमिकताप्राप्त वित्तीय स्रोत सुनिश्चित गर्ने ।</p>	<p>सार्वजनिक खर्चको पुनरावलोकन (सा.ख.पु.), म.अ.ख.सं., पी.आ.यस.पी. डी.एफ.आई.डी. (सं.अ.)</p>	<p>म.अ.ख.सं. तयार पार्ने कार्यमा राम्रो प्रगति हासिल भई ने.वि.मं. २००२ को बैठकमा समेत प्रस्तुत भएको । तत्कालीन कार्ययोजना (त.का.यो.) को समयसारिणी अनुसार आ.व. २००३ को बजेटमा म.अ.ख.सं. लाई पूर्ण रुपमा समाहित गर्ने कार्य भैरहेको ।</p>
<p>स्वास्थ्य/परिवार नियोजन उच्च बालमृत्यु दर (हजारमा ७५), गर्भनिरोधक साधनको कम प्रयोग (३०%), उच्च प्रजनन दर (प्रति महिला ४.६ शिशु), छोटो आयु (५५ वर्ष), स्वच्छ खानेपानीमा न्यून पहुँच (४४%)</p>	<p>अत्यावश्यक स्वास्थ्य/परिवार नियोजन सेवा र स्वच्छ खानेपानी सार्वजनिक/निजी/सामुदायिक संघसंस्थाहरू मार्फत उपलब्ध गराउने । आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा सुधार ल्याउने । जस्तै, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र/स्वास्थ्य चौकी/उपस्वास्थ्य चौकी/स्वास्थ्य केन्द्र । अत्यावश्यक तथा निरोधात्मक तथा उपचारात्मक स्वास्थ्य सेवाहरू संचालन गर्न जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालयहरूको संस्थागत क्षमता वृद्धिका साथै थप अधिकार प्रदान गर्ने ।</p>	<p>सन् २००४ सम्ममा शिशु मृत्युदरलाई हजारमा ६० जनामा ओराल्ने, प्रजनन दरलाई ४.२ मा झार्ने, स्वच्छ खानेपानीमा पहुँच १५% ले वृद्धि गर्ने ।</p>	<p>मातृ तथा शिशु स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरूलाई राम्रो सुपरिवेक्षण, तालिम र वृत्ति विकासको व्यवस्था, सन् २००४ सम्ममा गर्भ निरोधक साधनहरूको प्रयोग ३६% पुऱ्याउने, सन् २००२ को मार्च महिना सम्ममा ९०० वटा उपभोक्ता समूहहरूले ग्रामीण खानेपान योजना संचालन गर्ने ।</p>	<p>ग्रामीण खानेपानी परियोजना, संभाव्य स्वास्थ्य क्षेत्र परियोजना डब्लु.एच.ओ., युनिसेफ, यु.यन.एफ.पी.ए., यु.यन.डी.पी., यु.यस.एड., यु.के., युरोपीय युनियन, जापान, नर्वे, जर्मनी, भारत, चीन, स्वीट्जरल्याण्ड, अ.गै.स.स. हरु</p>	<p>सन् २००१ सम्ममा शिशु मृत्युदर ६४ मा घटेको, प्रजनन दर ४.१ मा घटेको, गर्भनिरोधक साधनको प्रयोग ३९% पुगेको, मानिसको आयु ५९ वर्ष पुगेको छ । उपरोक्त तथ्यांकहरू औसत तथ्यांक भएकोले यीनबाट अत्याधिक अस्वस्थकर स्वास्थ्य स्थितिको झल्को दिँदैन । स्वास्थ्य सम्बन्धी परिसूचकहरू अन्य दक्षिण एसियाली देशहरूको भन्दा धेरै पछाडि रहेको । त.का.यो. बमोजिम उपस्वास्थ्य चौकी (उ.स्वा.चौ.) हरु समुदायलाई सुम्पने कार्यमा प्रगति भइरहेको । स्वास्थ्य मंत्रालयले नयाँ स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार रणनीतिको विकास गरिरहेको । यसबाट स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तरलाई न्यूनतम मान्य स्तरमा विकसित गरी अत्यावश्यक स्वास्थ्य सेवाको प्रत्याभूति गराई त्यसमा पहुँच अभिवृद्धि गर्ने र सहकार्यलाई प्रबर्द्धन गर्न प्रभावकारी स्वास्थ्य प्रणालीको विकास हुनेछ । यस रणनीतिलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि एक कार्यटोलीले कार्यान्वयनको योजना तर्जुमा गरिरहेको छ, जसलाई आ.व. ०४ को वार्षिक स्वास्थ्य योजनामा समाहित गरिनेछ ।</p>

कार्यप्रगतिको मापदण्ड

समस्या	रणनीति	समष्टिगत	आइ.डी.ए. को सहायता प्राप्त प्रयासहरू	संयन्त्र तथा अन्य दाताहरू	प्रगति/वर्तमान स्थिति
<p>शिक्षा ६ वर्ष उमेरभन्दा माथिका कमेर समुहको साक्षरता ४८% रहेको । विद्यालयहरूमा बालकहरूको भर्नादर ८०% रहेको छ भने बालिकाहरूको भर्नादर केवल ५८% रहेका छ । शैक्षिक गुणस्तर न्यून हुनुका साथै कक्षा दोहऱ्याउनेहरूको प्रतिशत उच्च रहेको ।</p>	<p>शिक्षाको गुणस्तर बढाउनुका साथै त्यसमा खासगरी बालिका तथा महिलाहरूको पहुच अभिवृद्धि गर्ने । संभव भएसम्म माग(प्रेरित व्यावसायीक शिक्षाको थालनी गर्ने । निर्देशनहरूको सम्प्रेषणमा सुधार गर्ने । शैक्षिक सुविधाहरूमा सुधार गर्ने र शैक्षिक गुणस्तर कायम राख्न सकिने भएमा उच्च दरमा भर्ना लिने ।</p>	<p>सन् २००४ सम्ममा: प्राथमिक शैक्षिक चक्र पूरा गर्नेको संख्या ४१% बाट बढाएर ७०% पुऱ्याउने । प्राथमिक शिक्षा हासील गर्ने उमेरलाई ११.८ वर्षबाट घटाएर ९.५ वर्ष बनाउने । प्रत्येक विद्यालयमा कम्तिमा एकजना शिक्षिका (महिला) रहने व्यवस्था मिलाउने । शिक्षिकाहरूको संख्या समष्टिगत रुपमा १९% बाट बढाएर ३०% पुऱ्याउने ।</p>	<p>सन् २००४ सम्ममा: खुद भर्नादर ६८% बाट ८०% पुऱ्याउने । साक्षरता प्रतिशत ४८% बाट बढाएर ५५% पार्ने । प्रत्येक जिल्लामा बालिकाहरू तथा सुविधाविहिन बालबालिकाहरूको कुल भर्नादर १००% पार्ने । कक्षा ३ र ५ सम्मको औसत प्राप्त्यांक ५०% बाट ७०% पुऱ्याउने । यस्तै कक्षा ४ र ५ को उतिर्ण विद्यार्थीहरूको संख्या ७०% बाट वृद्धि गरी ८०% पुऱ्याउने ।</p>	<p>आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा (दोश्रो) ए.डी.बी., युनिसेफ, नोराड, यु.के, डेनमार्क, जापान</p>	<p>आ.प्रा.शि.प. दोश्रो ले कतिपय क्षेत्रमा सामान्य रुपमा प्रगति गरिरहेको । प्राथमिक शैक्षिक चक्र पूरा गर्ने दरमा वृद्धि भई ५४% पुगेको र बालिकाहरूको ७४% सहित खुद भर्नादर ८०% पुगेको । कक्षा ३ र ५ का विद्यार्थीहरूको सिक्ने क्षमतामा मिश्रित रुपमा प्रगति भएको । ६ वर्ष उमेरभन्दा माथिका उमेर समुहको साक्षरता ५८% पुगेको । कक्षा ४ र ५ का विद्यार्थीहरूको उतिर्णदर बढेर क्रमशः ८२% र ७६% भएको । राष्ट्रव्यापी कार्यक्रमलाई संकटकालीन अवस्थाले प्रतिक्ल असर पार्न सक्थ्यो । समुदायहरूलाई प्राथमिक विद्यालयहरू हस्तान्तरण गर्ने कार्यमा कारकका रुपमा रहेको तत्कालीन कार्ययोजनाको कार्यान्वयनमा राम्रो प्रगति हासील भएको ।</p>
<p>ग्रामीण पूर्वाधार कृषि उत्पादन दक्षिण एसियामै सबैभन्दा कम रहेको । वर्षे भरी सिंचाइ हुने कृषियोग्य भूमि २०% मात्र रहेको । उच्च दरको ग्रामीण अर्ध बेरोजगारी । स्थानीय रुपमा वन विनास र जैविक हास ।</p>	<p>कृषि उत्पादनमा वृद्धि । प्राकृतिक स्रोतहरूको दीगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्दै कृषि रोजगारीका माध्यमबाट गरिवी घटाउने ।</p>	<p>हालको ३% कृषि उत्पादनलाई बढाएर वार्षिक ५% गर्ने । सन् धान, गहुँ र मकैको हालको क्रमशः प्रति हेक्टर २.३, १.४ र १.७ टनलाई २००४ सम्ममा १५% ले वृद्धि गर्ने ।</p>	<p>एन.आई.एस.पी. लागु भएका जिल्लाहरूमा वर्षे भरी ४०,००० हेक्टर कृषियोग्य भूमि सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउने । उत्पादन बढाउन ठाउँ अनुरुप कृषि प्रविधिको विकास गर्ने । लक्षितवर्ग सहभागीता वृद्धि । सन् २००४ सम्ममा प्रसार कार्यकर्ताहरूको फिल्डमा कार्यदिन र किसानहरूका लागि संचालन शैक्षिक कक्षा २०% ले बढाउने । जैविक विविधताको संरक्षणका लागि दीगो किसिमको वित्तीय संयन्त्र खडा गर्ने ।</p>	<p>सिंचाइ र अनुसन्धान/प्रसार परियोजनाहरू, ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति परियोजना, प्रस्तावित पी.ए.यफ. एल.आई.एल, तराई विकल्प अध्ययन, सा.ख.पु. ए.डी.बी., यु.के., एफ.ए.ओ., यु.एस.एड. जापान, आइफाड, आपेक कोष, कुवेती कोष, स्वीडेन, जर्मनी, स्वीट्जरल्याण्ड, अष्ट्रेलिया, डेनमार्क, फिनल्याण्ड, साउदी कोष, अ.गै.स.स. हरु</p>	<p>आजसम्ममा लक्षित उद्देश्यमा ८५% प्रगति हासील भएको । बाँकी १५% लक्ष्य आगामी दुई वर्षमा हासील हुने र नयाँ कार्यक्रम एवं संयन्त्रहरूको विकास गरिने । आई.डी.ए. ले रकमको अभावमा नभई नीतिगत वातावरण उपयुक्त किसिमको नपाएकोले जैविक विविधता संरक्षण तथा वन विकास कार्यक्रममा वित्तीय प्रवाह गर्न स्थगित गरेको ।</p>

कार्यप्रगतिको मापदण्ड

समस्या	रणनीति	समष्टिगत	आइ.डी.ए. को सहायता प्राप्त प्रयासहरू	संयन्त्र तथा अन्य दाताहरू	प्रगति/वर्तमान स्थिति
<p>पूर्वाधार सडकको घनत्व न्यून रहेको (०.१ कि.मी. प्रति वर्ग कि.मी.)। कठिन भूबनोटका साथै मर्मतसंभारको अपर्याप्त व्यवस्थाबाट समस्या सिर्जना भएको। काठमाडौंको शहरी खानेपानी आपूर्तिको व्यवस्थापनमा फितलोपना रहेको। काठमाडौं उपत्यकामा ढल प्रणाली र खानेपानी आपूर्तिको अपर्याप्त व्यवस्था।</p>	<p>सडक मर्मतसंभार तथा पुनर्स्थापन कार्यमा सुधार गर्ने। आवश्यकता अनुसार कम खर्चिलो श्रममुलक सडकलगायत नयाँ पूर्वाधारमा लगानी। खानेपानीको परिमाण तथा गुणस्तरमा वृद्धि।</p>	<p>सडकहरूको प्राथमिकताप्राप्त लगानी योजना बमोजिम पुनरावृत्त खर्च तथा पूंजीगत खर्च बीच सन्तुलन मिलाउने। राष्ट्रिय महत्वका ५६% सडक प्रणाली राम्रो वा मध्यम स्तरका भएको। जिल्ला सडकहरूको निर्माणमा श्रममुलक प्रविधि अपनाउने। बजेट व्यवस्था अनुसार बढ्दो प्रतिफल हासिल गर्ने। ढल निकास प्रणालीमा १०% ले वृद्धि। खेर जाने पानीको परिमाणलाई ३५% बाट २५% मा झार्ने।</p>	<p>३०० कि.मी. सहायक मार्गको निर्माण। जि.वि.स. हरूले जिल्लाका ७०० कि.मी. सडकहरू तथा अन्य ग्रामीण पूर्वाधारहरूको व्यवस्थापन, मर्मतसंभार तथा स्तरोन्नति गर्ने। सन् २००५ सम्ममा ८ वटा जिल्लामा जिल्लाद्वारा व्यवस्थित मर्मतसंभारको दीर्घो व्यवस्था। काठमाडौंको खानेपानीको व्यवस्थापन निजी क्षेत्रबाट गर्ने। सन् २००४ सम्ममा काठमाडौं उपत्यकाको खानेपानी आपूर्ति ६० करोड क्युविक मिटर र उपत्यका बाहिर ४० करोड क्युविक मिटर पुऱ्याउने।</p>	<p>ग्रामीण पूर्वाधार एल.आई.एल, सडक मर्मत तथा विकास परियोजना, बहुदेशीय पारवाहन परियोजना</p> <p>ए.डी.बी., यु.के, स्वीडेन, जापान, भारत, चीन, जर्मनी</p>	<p>८८% राष्ट्रिय स्तरका सडकहरू राम्रो वा सामान्य अवस्थामा रहेको। आई.डी.ए. को कर्जामा १९७ कि.मी. सहायक मार्गहरूको निर्माण गर्ने योजना भएकोमा ६५ कि.मी. मात्र निर्माण भएको र बाँकी सुरक्षा स्थितिका कारण बन्न नसकेको। जिल्ला सडक व्यवस्थापनको क्षमता अभिवृद्धि भई ८ वटा जिल्लामा ५०० कि.मी. सडकहरूको नियमित मर्मतसंभार भएको। ३४० कि.मी. ग्रामीण सडकहरूको पुनर्स्थापन गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २२६ कि.मी. पुनर्स्थापित भएको। ३ वटा सुब्बा आन्तरिक कन्टेनर डिपो निर्माण भई २ वटा टर्मिनल निजी क्षेत्रलाई भाडामा दिइएको।</p>
<p>ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति आपूर्ति-प्रेरित ग्रामीण खानेपानी आपूर्ति तथा सरसफाई परियोजना दीर्घो रुपमा सेवा प्रदान गर्न विफल भएको। यसका मुख्य कुराहरूमा: क) संस्थागत भूमिका र जिम्मेवारी बारेमा अस्पष्टता, ख) विभिन्न दाताहरूले आ-आफ्नै तरिकाले काम गरेका, ग) अनुगमन तथा कार्यप्रगतिमुखी बजेटको अभाव र घ) ठोस क्षेत्रगत नीतिको अभाव।</p>	<p>क्षेत्रगत संगठनहरूको भूमिकाको पुनर्व्याख्या। माग-प्रेरित अवधारणा तथा सहभागीतामुलक निर्णय-प्रक्रियाका माध्यमबाट ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई योजनाहरूको कार्यान्वयन। संचालन तथा मर्मतसंभारका कार्य पूर्णतः समुदायको जिम्मा रहने।</p>	<p>केन्द्रको सेवाको वितरणमा प्रत्यक्षतः सिमित भूमिका। माग-प्रेरित अवधारणा तथा सहभागीतामुलक निर्णय-प्रक्रियाका माध्यमबाट ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई योजनाहरूको कार्यान्वयन। दाताहरू बीच समन्वयमा सुधार। क्षेत्रगत अनुगमन तथा मुल्यांकन इकाईहरूको गठनका साथै कार्यप्रगतिमा आधारित बजेट प्रणालीको थालनी।</p>	<p>३,९४,००० जना मानिसलाई सेवा पुऱ्याउने ९०० वटा योजनाहरू सम्पन्न गर्ने। समुदायहरूलाई प्रणालीहरूको व्यवस्थापन, संचालन तथा मर्मतसंभार गर्न सक्षम तुल्याइने।</p>	<p>ग्रामीण खानेपानी परियोजनाहरू</p> <p>ए.डी.बी., हेल्भटास, डी.एफ.आई.डी., वाटर एड, डब्लु.एच.ओ., युनिसेफ, रेडक्रस</p>	<p>फण्ड बोर्डको माग-प्रेरित तथा सहभागीतामुलक निर्णय-प्रक्रियाबाट राम्रो प्रतिफल हात लागेको: समुदायहरूको सशक्तिकरण, समुदायको योगदानका बारेमा ठोस नीति अवलम्बन, विकासमा संलग्न विभिन्न पात्रहरू बीच सूचनाको आदान-प्रदान तथा समन्वय पारदर्शी तथा खुला रुपमा हुन थनलेको। सरकारले फण्ड बोर्डलाई ऐन मार्फत स्थायी स्वरुप प्रदान गरेको।</p>

कार्यप्रगतिको मापदण्ड

समस्या	रणनीति	समष्टिगत	आई.डी.ए. को सहायता प्राप्त प्रयासहरू	संयन्त्र तथा अन्य दाताहरू	प्रगति / वर्तमान स्थिति
<p>वित्तीय क्षेत्र केन्द्रीय बैंकको नियामन क्षमता कमजोर । असजिला सरकारी कार्यादेशहरू । सरकारी स्वामित्व अप्रभावकारी बैंकहरूको बैंकिङ्ग प्रणाली माथि चाप परेको ।</p>	<p>वित्तीय क्षेत्रको प्रभावकारीता र स्थिरतामा सुधार । अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड र व्यवहार अनुसार लेखा तथा लेखापरीक्षणमा सुधार ।</p>	<p>ग्रामीण बैंकिङ्गलायत सघन रूपको वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमको थालनी ।</p>	<p>रा.वा.बैं. बाट लगानी फिक्ने । निस्कृय सम्पत्तिलाई १०ड मा भार्ने । घाटामा गएका शाखाहरूको संख्यामा कटौति । प्रमुख बैंकहरूको आन्तरिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने ।</p>	<p>वित्तीय क्षेत्र अध्ययन, वित्तीय क्षेत्र टी.ए. परियोजना</p> <p>आई.एम.एफ., डी.एफ.आई.डी., ए.डी.बी., यु.एस.एड., जर्मनी, डेनमार्क</p>	<p>उल्लेखनीय प्रगति हासील भएको । प्रस्तावित एफ.यस.टी.ए. परियोजनाले निम्न योगदान पुऱ्याउने: क) रा.वा.बैं. को सुदृढीकरण (खासगरी बैंकको सुपरीवेक्षण तथा लेखा राख्ने तरिकामा), ख) व्यवस्थापन सम्बन्धी विज्ञ कार्य समुहबाट बैंकहरूको दैनिक कार्य संचालन गरी दुइटा ठूला बैंकहरू (रा.वा.बैं. र ने.बै.लि.) मा सुधार, र ग) वित्तीय वातावरणमा सुधार (कानूनी, क्षमता अभिवृद्धि र कर्जा सूचना)</p>
<p>दूरसंचार ग्रामीण क्षेत्रमा न्यून मात्रामा मात्रै टेलिफोन जडान । निजी क्षेत्रको सहभागीता र प्रतिस्पर्धाको अभाव ।</p>	<p>ग्रामीण टेलिफोन जडानमा वृद्धि । पर्याप्त अन्तरजडान सुविधा । ने.दू.सं. संग प्रतिस्पर्धा गर्न अर्को प्रदायकलाई इजाजत दिनुका साथै दूरसंचारका क्षेत्रमा निजी क्षेत्र बीच प्रतिस्पर्धाको थालनी ।</p>	<p>ग्रामीण क्षेत्रका ३,९०० गा.वि.स. हरूमा टेलिफोन जडान । पर्याप्त अन्तरजडान सुविधा । ने.दू.सं. संग प्रतिस्पर्धा गर्न अर्को प्रदायकलाई इजाजत दिने । सन् २००२ सम्ममा प्रति हजार लाइनका लागि कार्यरत २५ जना कर्मचारीलाई घटाएर त्यो संख्या १५ जनामा सिमित गर्ने ।</p>	<p>दूरसंचार नियामक क्षमताको सुदृढीकरण । ने.दू.सं. लाई निजीकरणका लागि तयार पार्ने । सेल्युलर तथा अन्य विशेष सेवाहरू प्रदान गर्न निजी क्षेत्रका प्रदायकहरूलाई इजाजत दिने । वित्तीय स्टेटमेण्ट समयमै प्रस्तुत गर्ने कार्यलाई सुनिश्चित गर्ने ।</p>	<p>दूरसंचार क्षेत्र सुधार परियोजना</p> <p>डेनमार्क, फिनल्याण्ड, जापान</p>	<p>सन् १९९९ मा क्षेत्रगत उदारीकरणमा केन्द्रीत रहेको राष्ट्रिय दूरसंचार नीति अपनाएको । मूल्य अभिवृद्धि सेवा प्रदान गर्ने कार्यमा ६५ वटा नयाँ प्रदायकहरूको संलग्नता । सन् २००१ को मार्च महिनामा निजी क्षेत्रको प्रदायकलाई सेल्युलर सेवा प्रदान गर्न स्वीकृति दिइएको । यस्तै सन् २००१ को मे महिनामा आधारभूत सेवा प्रदान गर्नका लागि अर्को एक राष्ट्रिय प्रदायकलाई इजाजत दिइएको । ने.दू.सं. ले सन् २००१ को जनवरी महिनामा एक निजी प्रदायकलाई संचालन अनुमति प्रदान गरेको ।</p>
<p>विद्युत विद्युत सेवामा न्यून पहुँच (३४% राष्ट्रिय औसतको तुलनामा जनसंख्याको १५% को मात्र पहुँच भएको) । जलविद्युत् निर्यात गर्ने अपार संभाव्यता ।</p>	<p>आन्तरिक विद्युत आपूर्तिमा वृद्धि र संभव भएसम्म निजी क्षेत्रलाई निर्यातका लागि सुविधा पुऱ्याइने ।</p>	<p>सन् २००४ सम्ममा विद्युत् उत्पादन क्षमता ५५० मे.वा. पुऱ्याउने । ग्रामीण जडान ५०,००० पुऱ्याउने । उर्जा संरक्षण उपायहरू निर्धारण गर्ने । निजी क्षेत्रको लगानीका लागि सुस्पष्ट संरचना तयार पार्ने ।</p>	<p>निजी क्षेत्रबाट २०० मे.वा. विद्युत् उत्पादन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका बहन । ४२० सर्किट कि.मी. पावर ट्रान्समिसन र २,८०० कि.मी. वितरण लाइनको निर्माण ।</p>	<p>विद्युत् विकास परियोजना</p> <p>ए.डी.बी., यु.एस.एड., यु.एन.डी.पी., जापान, फिनल्याण्ड, जर्मनी, क्यानाडा, नर्वे</p>	<p>सन् २००२ मा विद्युत् उत्पादन ५५८ मे.वा. भई वृद्धि भएको । निजी क्षेत्रको सहभागीता बढाउन सन् २००१ मा जलविद्युत् विकास नीतिमा संशोधन गरिएको । केही गैर-ग्रामीण क्षेत्रमा समेत ७५ जिल्लामा १,९०,००० नयाँ जडान गरिएको । यसबाट विद्युत् सेवामा पहुँच हुने जनसंख्यामा सामान्य वृद्धि भई कुल जनसंख्याको १८ड पुगेको । आई.डी.ए. को योजना अनुसार करिब ५० मे.वा. विद्युत् उत्पादन, ग्रामीण क्षेत्रमा ३०,००० जडान र १२० सर्किट कि.मी. पावर ट्रान्समिसन निजी क्षेत्रबाट सम्पन्न हुने ।</p>

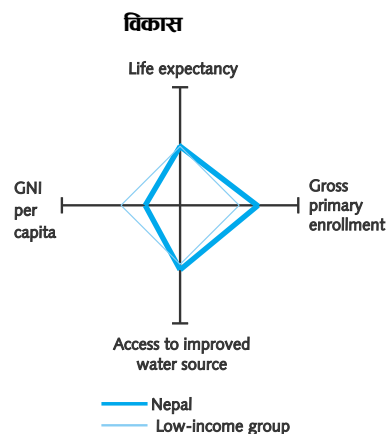
नेपाल: मुख्य आर्थिक तथा कार्यक्रमिक परिसूचकहरू- गत सहायता रणनीति पछि १०/३१/२००२ सम्मको परिवर्तित स्वरूप

अर्थतन्त्र	गत सहायता रणनीतिको पूर्वानुमान				यथार्थ			चालु सहायता रणनीतिको पूर्वानुमान	
	आव१९	आव००	आव०१	आव०२	आव००	आव०१**	आव०२**	आव०३	आव०४
वृद्धिदर प्रतिशत									
कू.ग्रा.उ	4.2	4.5	4.7	5.0	6.2	4.8	0.8	3.8	5.5
बस्तुगत निर्यात (एफ्.ओ.वि.)*	14.3	12.6	13.5	14.0	27.3	-3.0	-19.1	2.6	6.9
बस्तुगत आयात (सि.आई.एफ.)*	4.7	6.8	7.9	7.9	23.3	3.5	-9.5	6.4	7.0
मूल्य स्थिति (कू.ग्रा.उ. प्रतिशत)	6.0	6.0	6.0	6.0	4.4	3.1	3.5	4.3	4.5
राष्ट्रिय बचत (कू.ग्रा.उ.को प्रतिशत)									
चालु खाता सन्तुलन	-6.9	-6.2	-5.9	-6.4	0.5	1.1	1.0	0.2	0.0
कूल लगानी	19.5	20.2	20.6	21.2	24.2	24.3	23.6	25.4	26.0
सार्वजनिक वित्त (कू.ग्रा.उ.को प्रतिशत)									
वित्तीय सन्तुलन	-7.8	-8.1	-8.1	-7.8	-5.0	-6.2	-6.0	-6.0	-5.6
बैदेशिक सहायता	7.3	6.6	6.1	5.8	4.1	3.5	3.4	3.6	4.5
अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा संचिति (आयात धान्न सक्ने महिना)	6.5	6.5	6.5	6.5	6.6	6.9	8.0	7.8	7.7
कार्यक्रम	आव१९	आव००	आव०१	आव०२	आव००	आव०१***	आव०२***	आव०३	आव०४
कर्जा (१० लाख अमेरिकी डलरमा)	120.0	240.0	40.0	..	54.5	0.0	22.6	112.0	60.0
कूल लगानी (१० लाख अमेरिकी डलरमा)	46.1	47.3	42.7	45.0	70.0

* वृद्धिदर अमेरिकी डलरको मूल्यमा ** अनुमानित *** यथार्थ

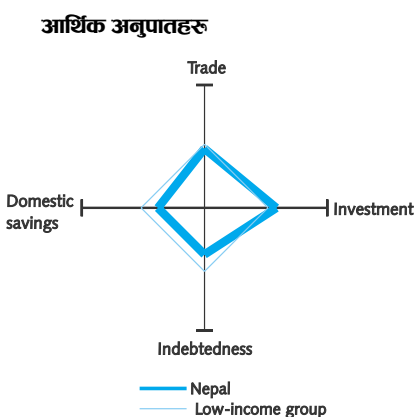
नेपाल: एक झलक

गरिबी र सामाजिक क्षेत्र	नेपाल	दक्षिण एसिया	न्यून आम्दानी
२००१			
जनसंख्या, मध्य वर्ष (१० लाखमा)	23.6	1,380	2,511
कूल राष्ट्रिय सूचकांक प्रतिव्यक्ति (एटलास, अमेरिकी डलरमा)	250	450	430
कूल राष्ट्रिय सूचकांक (एटलास, एक अर्ब अमेरिकी डलरमा)	5.8	616	1,069
औसत वार्षिक वृद्धि, १९९५-०१			
जनसंख्या (प्रतिशत)	2.4	1.9	1.9
श्रमशक्ति (प्रतिशत)	2.5	2.4	2.3
नविनतम अनुमान (उपलब्ध पछिल्लो वर्ष, १९९५-०१)			
गरिबी (गरिबीको रेखामुनी रहेको प्रतिशत जनसंख्या)	42
शहरी जनसंख्या (कूल जनसंख्याको प्रतिशत)	12	28	31
आयु (वर्ष)	59	62	59
शिशु मृत्युदर (प्रति एक हजार जन्ममा)	74	73	76
बाल कपोषण (५ वर्ष उमेर समूहको प्रतिशत)	47	49	..
खानेपानीको स्रोतमा पहुँच (जनसंख्याको प्रतिशत)	81	87	76
निरक्षरता (१५ वर्ष उमेर समूह माथिको जनसंख्याको प्रतिशत)	57	44	37
कूल प्राथमिक भर्नादर (स्कूल जाने उमेर समूहको जनसंख्याको प्रतिशत)	126	101	96
पुरुष	140	109	103
महिला	112	93	88

मुख्य आर्थिक अनुपात र दीर्घकालीन प्रवृत्ति

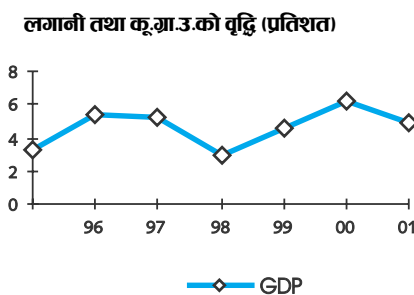
	1981	1991	2000	2001
कू.ग्रा.उ. (एक अर्ब अमेरिकी डलरमा)	2.3	3.9	5.5	5.6
कूल आन्तरिक लगानी/कू.ग्रा.उ.	17.6	20.8	24.2	24.3
बस्तु तथा सेवाको निर्यात/कू.ग्रा.उ.	12.9	11.8	23.3	22.4
कूल ग्राहस्थ बचत/कू.ग्रा.उ.	10.9	9.6	15.0	14.7
कूल राष्ट्रिय बचत/कू.ग्रा.उ.	24.7	25.4
चालु खाता सन्तुलन/कू.ग्रा.उ. ^a	-2.3	-7.5	2.1	2.8
व्याज भुक्तानी/कू.ग्रा.उ.	0.1	0.7	0.5	0.5
कूल ऋण/कू.ग्रा.उ.	12.2	45.7	51.5	48.5
कूल ऋण मोचन/निर्यात	3.3	11.1	5.6	4.9
ऋणको वर्तमान मूल्य/कू.ग्रा.उ.	28.4	..
ऋणको वर्तमान मूल्य/निर्यात	87.3	..

	1981-91	1991-01	2000	2001	2001-05
औसत वार्षिक वृद्धि					
कू.ग्रा.उ.	4.7	4.9	6.2	4.8	4.1
प्रतिव्यक्ति कू.ग्रा.उ.	2.4	2.4	3.7	2.4	1.8

अर्थतन्त्रको संरचना

	1981	1991	2000	2001
(कू.ग्रा.उ.को प्रतिशत)				
कृषि	60.9	48.6	40.7	39.1
उद्योग	12.4	17.9	22.1	22.0
उत्पादन	4.1	6.9	9.4	9.3
सेवा	26.7	33.5	37.2	38.9
निजी उपभोग	82.1	81.2	75.9	75.4
सरकारी उपभोग	7.0	9.2	9.1	10.0
बस्तु तथा सेवाको आयात	19.6	23.1	32.4	32.0

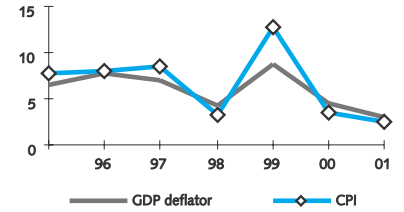
	1981-91	1991-01	2000	2001
औसत वार्षिक वृद्धिदर				
कृषि	3.8	2.8	4.9	4.3
उद्योग	8.7	6.4	8.7	2.5
उत्पादन	9.2	7.4	7.2	3.6
सेवा	4.5	6.0	5.8	6.6

नोट: २००१ को तथ्यांक प्रारम्भिक अनुमान ^a अनुदान समावेश

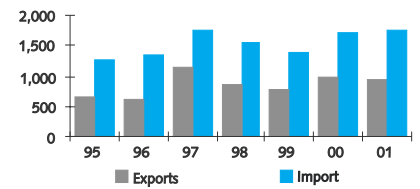
मूल्यदर र सरकारी बित्त	1981	1991	2000	2001
आन्तरिक मूल्यदर				
(प्रतिशत परिवर्तन)				
उपभोक्ता मूल्य	13.6	13.8	3.4	2.4
अप्रत्यक्ष कू.ग्रा.उ. संकुचन	7.9	9.1	4.4	3.1
सरकारी बित्त				
कू.ग्रा.उ.को प्रतिशत, चालु अनुदान समावेश				
चालु राजश्व	..	8.9	10.7	11.4
चालु बजेट सन्तुलन	..	-2.8	1.1	0.2
समष्टिगत बचत/न्यूनता	..	-10.7	-3.5	-4.5
ब्यापार				
(१० लाख अमेरिकी डलरमा)				
कूल निर्यात (एफ.ओ.बी.)	135	228	971	942
खाद्यान्न	61	65
दलहन	46	56
उत्पादन	230	256
कूल आयात (सि.आई.एफ.)	371	715	1,713	1,774
खाद्यान्न	..	87	157	81
इन्धन तथा उर्जा	..	70	273	338
पूँजीगत बस्तु	..	184	297	312
शोधानान्तर स्थिति				
(१० लाख अमेरिकी डलरमा)				
बस्तु तथा सेवाको निर्यात	294	437	1,433	1,359
बस्तु तथा सेवाको आयात	403	854	1,922	1,984
साधन सन्तुलन	-109	-417	-489	-625
खुद आम्दानी	10	66	20	9
खुद चालु ट्रान्सफर	46	60	582	774
चालु खाता सन्तुलन	-52	-290	113	158
वित्तीय बस्तु (खुद)	39	417	101	-82
खुद संचितिमा परिवर्तन	13	-127	-214	-76
सान्दर्भिक तथ्यांक				
संचिति, सुन समावेश (१० लाख अमेरिकी डलरमा)	..	451	952	1,027
विनीमय दर (डिसेम्बर, स्थानीय/अमेरिकी डलर)	12.0	31.0	69.3	73.8
बाह्य ऋण तथा साधनको प्रवाह				
(१० लाख अमेरिकी डलरमा)				
भुक्तानी गर्न बाँकी ऋण र विनीयोजन	279	1,776	2,823	2,700
आइ.वि.आर.डि.	0	0	0	0
आइ.डि.ए.	109	719	1,134	1,127
कूल भुक्तानी सेवा	12	66	100	89
आइ.वि.आर.डि.	0	0	0	0
आइ.डि.ए.	1	8	24	25
खुद साधन प्रवाहमा योगदान				
सरकारी अनुदान	72	52	76	36
सरकारी कर्जा	65	139	97	60
निजी कर्जा	0	-11	-8	0
प्रत्यक्ष वैदेशिक सहायता	0	2	3	6
पोर्टफोलियो इन्विष्टी	0	0	0	0
विश्व बैंकको कार्यक्रम				
प्रतिबद्धता	32	62	55	0
वितरण	33	49	46	47
साँवा भुक्तानी	0	3	16	17
खुद प्रवाह	33	47	31	30
ब्याज भुक्तानी	1	5	9	8
खुद ट्रान्सफर	32	42	22	21

नोट: समष्टिगत बचत/न्यूनतामा अनुदान समावेश

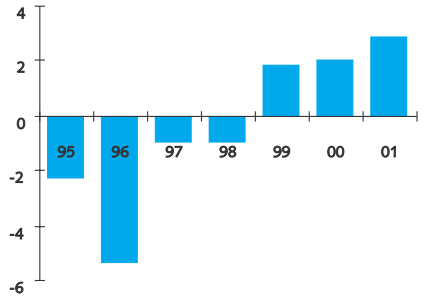
मुद्रा स्थिति (प्रतिशत)

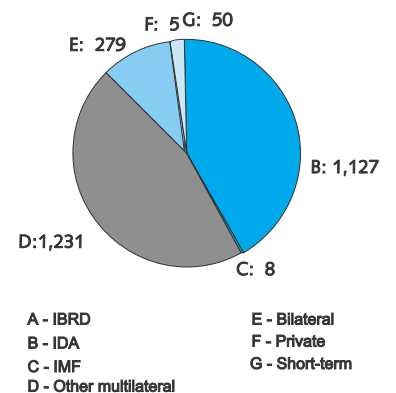
निर्यात र आयात (१० लाख अमेरिकी डलरमा)

कू.ग्रा.उ.मा चालु खाता सन्तुलन (प्रतिशत)

२००१ मा ऋणको संरचना (१० लाख अमेरिकी डलरमा)

नेपाल: बैंक पोर्टफोलियोको कार्यप्रगति तथा व्यवस्थापन परिसूचकहरू (१०/२४/२००२ सम्म)

परिसूचक*	1999	2000	2001	2002	2003
पोर्टफोलियो					
कार्यान्वयन भइरहेका परियोजनाहरूको संख्या ^a	10	9	8	8	7
औसत कार्यान्वयन अवधि (वर्ष) ^b	3.6	3.1	3.7	3.7	3.8
संख्याका आधारमा समस्याग्रस्त परियोजनाहरूको प्रतिशत ^{a,c}	20.0	22.2	12.5	12.5	28.6
मूल्यका आधारमा समस्याग्रस्त परियोजनाहरूको प्रतिशत ^{a,c}	16.9	18.3	2.3	24.2	37.8
संख्याका आधारमा जोखिममा परेका परियोजनाहरूको प्रतिशत ^{a,d}	60.0	55.6	12.5	12.5	28.6
मूल्यका आधारमा जोखिममा परेका परियोजनाहरूको प्रतिशत ^{a,d}	71.6	60.6	2.3	24.2	37.8
वितरण अनुपात (प्रतिशत) ^e	22.4	20.5	27.3	33.3	10.1
पोर्टफोलियो व्यवस्थापन					
सि.पि.पि.आर.	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
सुपरीवेक्षण स्रोतहरू (कूल हजार अमेरिकी डलर) ^f	1059.0	1079.0	437.0	447.0	776.
औषत सुपरीवेक्षण (हजार अमेरिकी डलर/परियोजना) ^f	66.0	98.0	49.0	50.0	77.6

सान्दर्भिक तथ्यांक	आ.व. ८० देखि	गत ५ वर्षका आ.व.हरू
संख्याका आधारमा ओ.इ.डि.को परियोजना मूल्यांकन	61	10
मूल्यका आधारमा ओ.इ.डि.को परियोजना मूल्यांकन (१० लाख अ.ड.मा)	1,189.4	312.0
संख्याका आधारमा यु. वा एच.यु. टोकिएका ओ.इ.डि. परियोजनाको प्रतिशत	35.0	10.0
मूल्यका आधारमा यु. वा एच.यु. टोकिएका ओ.इ.डि. परियोजनाको प्रतिशत	21.4	4.8

- * सबै परिसूचकहरू पोर्टफोलियोमा परेका परियोजनाहरूसँग सम्बन्धित भएको, वितरण अनुपात बाहेक
- a. पोर्टफोलियोको वार्षिक कार्यप्रगति विवरण अनुसार
- b. बैंकको पोर्टफोलियोमा परियोजनाहरूको औसत अवधि
- c. विकास उद्देश्य र/वा कार्यान्वयन प्रगतिमा आधारित यु. वा एच.यु. टोकिएका परियोजनाहरूको प्रतिशत
- d. पोर्टफोलियो सुधार कार्यक्रममा व्याख्या भए बमोजिम
- e. वर्षको सुरुमा बैंक पोर्टफोलियोको अतिरिक्त सन्तुलनको अनुपातमा सोही अवधिमा भएको वितरण, लगानी परियोजनाहरू मात्र
- f. प्रत्यक्ष खर्च (स्रोत: विजनेश वायर हाउस, तालिका ५.२)

नेपाल: बैंक समूहको कार्यक्रमिक सार-संक्षेप^a (१०/३१/२००२ सम्म)

आर्थिक वर्ष	परियोजनाको नाम	दश लाख अमेरिकी डलरमा	फाइदाहरू (उ./म./न्यू.)	कार्यान्वयनका जोखिमहरू (उ./म./न्यू.)
२००३	ग्रामीण खानेपानी तथा सरसफाई परियोजना	20.0	उ.	म.
	वित्तीय क्षेत्र प्राविधिक सहायता	16.0	उ.	उ.
	विद्युत् क्षेत्र विकास	76.0	उ.	उ.
	परिणाम	112.0		
२००४	आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा, दोश्रो (दोश्रो चरण)	15.0	उ.	न्यू.
	संरचनागत समायोजन कर्जा	40.0	उ.	उ.
	गरिवी निवारण कोष, एल.आई.एल.	5.0	उ.	उ.
	परिणाम	60.0		
२००५ c	वित्तीय क्षेत्र समायोजन कर्जा	50.0	उ.	उ.
	स्वास्थ्य क्षेत्र सुधार	40.0	म.	उ.
	परिणाम	90.0		
समष्टिगत	आव २००३ - आव २००५	262.0		

- a. यो तालिकाले आगामी तीन आर्थिक वर्षका लागि कार्यक्रम प्रस्तावित गरेको
- b. प्रत्येक परियोजनाका लागि फाइदाहरू तथा जोखिमहरू उच्च (उ.), मध्यम (म.), वा न्यून (न्यू.) हुने अपेक्षा गरिएको
- c. यी तथ्यांकहरू आर्थिक वर्ष २००५ को कार्यक्रमका सूचक हुन्।

नेपाल: आइ.एफ.सी. र एम.आई.जि.ए. कार्यक्रमहरू, आव १९९९-२००२ (१०/३१/२००२ सम्म)

	1999	2000	2001	2002
आइ.एफ.सी.को स्वीकृति (१० लाख अ.डलर)	0.0	11.1	0.3	0.0
क्षेत्र (प्रतिशत)				
वित्त तथा बीमा			100.0	
जम्मा	0.0	0.0	100.0	0.0
लगानी (प्रतिशत)				
ऋण				
स्वलागत			100.0	
अर्ध स्वलागत				
अन्य				
जम्मा	0.0	0.0	100.0	0.0
एम.आई.जि.ए.को प्रत्याभूति	32.8	32.8	19.1	30.1

नेपाल: ऋण बाहेकका ज्ञान तथा अध्ययन सम्बन्धी सेवाहरू (१०/३१/२००२ सम्म)

प्रतिफल	पूरा भएको आर्थिक वर्ष	खर्च (हजार अमेरिकी डलरमा)	लक्षित समुह ^a	उद्देश्य ^b
हालै सम्पन्न भएको				
एकठाडसौं शताब्दीको संघारमा गरिवी	FY99	168	G/D/B/PD	KG/PS
सार्वजनिक खर्चको पुनरावलोकन	FY00	240	G/D/PD	KG/PD
तराईका विकल्पहरूको अध्ययन	FY01	275	G/D/B/PD	KG/PS
शैक्षिक क्षेत्रको सुधारका प्राथमिकता तथा रणनीतिहरू	FY01	145	G/D/B	KG/PD/PS
प्रस्तावित विद्युत् क्षेत्र विकास रणनीति	FY01	260	G/B	KG/PD
व्यवसायिक वातावरण तथा उत्पादनमूलक उद्योगहरूको कार्यप्रगति	FY01	140	G/B/PD	KG/PD/PS
खरिद प्रक्रिया सम्बन्धी प्रतिवेदन	FY01	56	G/D/B	PS
वित्तीय जवाफदेहीता सम्बन्धी अध्ययन	FY02	130	G/D/B	KG/PD/PS
अद्यावधिक आर्थिक परिदृश्य	FY02	30	G/D/B	KG/PD/PS
वित्तीय क्षेत्र अध्ययन	FY03	59	G/D	KG/PS
काम भइरहेको				
व्यापार तथा प्रतिस्पर्धात्मक स्थितिको अध्ययन	FY03	100	G/B/PD	KG/PS
गरिवी निवारण कोषका नीतिगत टिपोटहरू	FY03	75	G/D/B	KG/PS
सार्वजनिक खर्चको पुनरावलोकनका लागि सहमतिको विकास	FY03	15	G/B	KG/PD
वित्तीय विकेन्द्रीकरण	FY03	100	G/D/B/PD	KG/PS
स्थानीय निकायहरू	FY03	75	G/D/B	KG/PD/PS
गरिवी कम गर्ने रणनीतिक मस्यौदाको संयुक्त पुनरावलोकन	FY03	25	G/B/PD	KG/PD/PS
मध्यम अवधिको खर्च संरचना	FY03	35	G/B/D	KG/PD/PS
सहायता रणनीतिको प्रगति विवरण	FY03	50	G/B/PD	PD/PS
जीवनस्तर सर्वेक्षण	FY03/04	75	G/B	KG/PS
प्रस्तावित				
सामाजिक तथा लैङ्गिक विश्लेषण	FY03/04	80	G/D/B	KG/PD/PS
विकास नीतिको समीक्षा	FY04	150	G/B	KG/PS
गरिवी सम्बन्धी प्रतिवेदन	FY04	200	G/D/B/PD	KG/PD/PS
सहायता रणनीति	FY04	125	G/B/PD	PD/PS
अद्यावधिक आर्थिक परिदृश्य	FY05	75	G/D	KG/PD

a. सरकार (G), दाता (D), बैंक (B), सार्वजनिक वितरण (PD).

b. सूचना तथा जानकारी (KG), सार्वजनिक छलफल (PD), समस्या समाधान (PS).

नेपाल: मुख्य आर्थिक परिसूचकहरू (१०/३१/२००२ सम्म)

सूचकांक	यथार्थ				अनुमानित			प्रक्षेपित	
	आव ९७	आव ९८	आव ९९	आव ००	आव ०१	आव ०२	आव ०३	आव ०४	आव ०५
राष्ट्रिय लेखा (कृ.प्रा.उ.मा प्रतिशत योगदान)									
कूल आन्तरिक उत्पादन ^a	100	100	100	100	100	100	100	100	100
कृषि	41	40	41	41	39	41	41	41	42
उद्योग	23	22	22	22	22	21	20	20	20
सेवाहरू	36	38	37	37	39	38	39	39	39
कूल उपभोग	86	86	86	85	85	88	87	87	86
कूल आन्तरिक स्थिर लगानी	22	22	19	19	19	19	21	21	23
सरकारी लगानी	7	8	7	7	8	5	5	5	5
निजी लगानी	15	14	12	12	11	15	16	17	18
निर्यात (GNFS) ^b	26	23	23	23	22	20	20	20	19
आयात (GNFS)	38	34	30	32	32	32	32	32	32
कूल आन्तरिक बचत	14	14	14	15	15	12	13	13	14
कूल राष्ट्रिय बचत ^c	24	25	24	28	29	27	28	28	29
सान्दर्भिक तथ्यांक									
कूल आन्तरिक उत्पादन (१० लाख अमेरिकी डलर, चालु मूल्य)	4921	4892	5030	5480	5562	5596	5882	6296	6784
प्रतिव्यक्ति कूल राष्ट्रिय सूचकांक (१० लाख अमेरिकी डलर, एट्लास)	230	230	230	240	250	240	240	250	260
वास्तविक वार्षिक वृद्धि (प्रतिशत, १९८५ को मूल्य दरमा हिसाब गरिएको) ^d	5.3	2.9	4.5	6.2	4.8	0.8	3.8	5.5	6.0
वास्तविक वार्षिक प्रतिव्यक्ति वृद्धिदर (प्रतिशत, १९८५ को मूल्य दरमा हिसाब गरिएको)	2.8	0.5	2.0	3.7	2.4	-1.5	1.5	3.1	3.6
शोधनान्तर सन्तुलन (१० लाख अमेरिकी डलरमा)									
निर्यात (GNFS) ^b	1509	1262	1270	1433	1359	1121	1154	1228	1316
बस्तुगत (एफ.ओ.बी.)	1160	856	763	971	942	762	782	836	90
आयात (GNFS) ^b	1962	1759	1596	1922	1984	1786	1899	2033	2192
बस्तुगत (एफ.ओ.बी.)	1750	1551	1390	1713	1774	1605	1707	1826	196
साधन सन्तुलन	-453	-497	-326	-489	-625	-665	-745	-805	-876
खुद चालु ट्रान्सफर	402	443	407	582	774	823	885	935	992
चालु खाता सन्तुलन	-46	-47	93	113	158	166	148	141	127

नेपाल: मुख्य आर्थिक परिसूचकहरू (१०/३१/२००२ सम्म)

सूचकांक	यथार्थ			अनुमानित			प्रक्षेपित		
	आव ९७	आव ९८	आव ९९	आव ००	आव ०१	आव ०२	आव ०३	आव ०४	आव ०५
खुद निजी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी	29	11	9	3	6	6	15	30	40
दीर्घकालिन ऋण (खुद)	149	167	134	127	74	58	71	45	35
सरकारी	168	135	89	97	60	58	74	47	37
निजी	-19	32	46	30	14	0	-3	-3	-2
अन्य पूँजी (खुद)	-45	40	-76	-29	-162	-178	-192	-152	-141
संचितिमा परिवर्तन ^a	-86	-171	-160	-214	-76	-52	-42	-63	-61
सान्दर्भिक तथ्यांकहरू									
साधन सन्तुलन (कू.ग्रा.उ.मा प्रतिशत योगदान)	-9.2	-10.2	-6.5	-8.9	-11.2	-11.9	-12.7	-12.8	-12.9
वार्षिक वृद्धिदर (अमेरिकी डलरमा)									
बस्तुगत निर्यात (एफ.ओ.बी.)	93.0	-26.2	-10.9	27.3	-3.0	-19.1	2.6	6.9	7.9
बस्तुगत आयात (सि.आई.एफ.)	29.6	-11.3	-10.4	23.3	3.5	-9.5	6.4	7.0	7.8
सार्वजनिक वित्त (बजारमूल्यमा कू.ग्रा.उ.मा प्रतिशत योगदान)									
चालु राजश्व	10.8	10.5	10.2	10.7	11.4	11.4	11.6	11.9	12.3
चालु खर्च	9.9	9.2	9.4	9.6	11.2	12.4	12.6	12.1	12.0
चालु खाता बचत वा घाटा	1.0	1.3	0.9	1.1	0.2	-1.0	-1.0	-0.2	0.3
पूँजीगत खर्च	8.2	5.7	4.8	4.6	4.8	5.0	5.0	5.4	5.5
वैदेशिक सहायता	5.4	5.6	3.8	4.1	3.5	3.4	3.6	4.5	2.7
मौद्रिक सूचकांकहरू									
M2 / कू.ग्रा.उ.	37.0	42.0	44.7	49.0	52.3	53.2	54.8	57.2	60.0
M2 को वृद्धिदर (प्रतिशत)	11.9	21.9	20.8	21.8	15.3	6.2	11.5	15.0	16.5
निजी क्षेत्रको कर्जा वृद्धि / कूल कर्जा वृद्धि (प्रतिशत)	94.9	77.8	83.4	78.9	50.0	45.6	75.8	82.8	86.2
कूल कर्जा वृद्धि (प्रतिशत)									
मूल्य सूचकांकहरू									
विनीमय दर सूचकांक (आव ९०=१००)	88.2	90.4	92.5	93.7	93.8
उपभोक्ता मूल्य सूचकांक (प्रतिशत परिवर्तन) (आव ८५=१००)	8.4	3.3	12.8	3.4	2.4	2.9	4.0	4.5	4.7
कू.ग्रा.उ., संकुचन (प्रतिशत परिवर्तन) (आव ८५=१००)	7.1	4.2	8.8	4.4	3.1	3.5	4.3	4.5	4.7

- कू.ग्रा.उ. फ्याक्टर कष्टमा
- "GNFS" ले वस्तु तथा नन फ्याक्टर सेवाहरूलाई जनाउँछ।
- सरकारी पूँजीगत अनुदानलाई छोडेर शोध भर्ना नहुने खुद ट्रान्सफर
- वृद्धिको प्रक्षेपण २००२ जुलाईका हुन्। वित्तीय प्रक्षेपण आधिकारिक निकायहरूको प्रारम्भिक अनुमान।
- आई.एम.एफ.को साधन समावेश

Nepal - Key Exposure Indicators As of 10/31/02

Indicator	Actual			Estimate			Projected		
	FY97	FY98	FY99	FY00	FY01	FY02	FY03	FY04	FY05
Total debt outstanding and disbursed (TDO) (US\$m)a	2390	2646	2970	2823	2700	2709	2775	2819	2854
Net disbursements (US\$m)a	142	117	70	84	70	53	68	44	35
Total debt service (TDS) (US\$m)a	98	88	107	100	89	95	96	98	100
Debt and debt service indicators (%)									
TDO/XGSb	136.0	172.1	201.5	158.3	147.7	170.3	167.4	158.8	150.8
TDO/GDP	48.6	54.1	59.0	51.5	48.5	48.4	47.2	44.8	42.1
TDS/XGS	5.6	5.7	7.3	5.6	5.0	6.0	5.8	5.5	5.3
Concessional/TDO	95.7	96.7	97.5	98.4	97.7
IBRD exposure indicators (%)									
IBRD DS/public DS	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Preferred creditor DS/public DS (%)c	53.9	58.7	61.5	64.9	72.3	73.1	74.1	74.8	75.9
IBRD DS/XGS	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
IBRD TDO (US\$m)d	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Share of IBRD portfolio (%)	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
IDA TDO (US\$m)d	1046.9	1131.0	1146.8	1133.6	1126.7	1136.7	1142.4	1143.5	1140.7
IFC									
Loans (US\$m)	31	56	57	57	56	54
Equity and quasi-equity (US\$m)e	0	3	3	3	4	3
MIGA									
MIGA guarantees (US\$m)	33	33	33	33	19	30

a. Includes public and publicly guaranteed debt, private non-guaranteed, use of IMF credits and net short-term capital.

b. "XGS" denotes exports of goods and services, including workers' remittances.

c. Preferred creditors are defined as IBRD, IDA, the regional multilateral development banks, the IMF, and the Bank for International Settlements.

d. Includes present value of guarantees.

e. Includes equity and quasi-equity types of both loan and equity instruments.

Nepal: Status of Bank Group Operations (IBRD/IDA) As of 10/31/02

Closed Projects (In US\$ Millions)	65
IBRD/IDA *	
Total Disbursed (Active)	110.4
of which has been repaid	0.0
Total Disbursed (Closed)	1211.4
of which has been repaid	115.7
Total Disbursed (Active + Closed)	1321.8
of which has been repaid	115.7
Total Undisbursed (Active)	84.3
Total Undisbursed (Closed)	0.7
Total Undisbursed (Active + Closed)	85.0

Active Projects

Project ID	Project Name	Implementation Progress	Development Objectives	Fiscal Year	Last PSR Supervision Rating				Original Amount in US\$ Millions			Difference Between Expected and Actual Disbursements ^{a/}
					IBRD	IDA	GRANT	Cancel.	Undisb.	Orig.	FrmRev'd	
P010516	Rural Water Supply and Sanitation	S	S	1997	0.0	18.3	0.0	1.5	3.3	6.3	2.3	
P010530	Irrigation Sector Development	S	S	1998	0.0	79.8	0.0	8.0	12.4	21.9	3.0	
P010509	Multimodal Trade and Transit	U	S	1998	0.0	23.5	0.0	0.0	4.2	5.2	4.0	
P040612	Basic & Primary Education II	S	S	1999	0.0	12.5	0.0	0.0	5.4	6.1	0.5	
P045053	Rural Infrastructure LIL	S	S	1999	0.0	5.0	0.0	0.0	0.8	0.9	-0.5	
P045052	Road Maintenance and Development	U	U	2000	0.0	54.5	0.0	0.0	35.5	46.4	0.8	
P050671	Telecommunications Sector Reform	S	S	2002	0.0	22.6	0.0	0.0	22.7	-0.5	0.0	
Total					0.0	216.1	0.0	9.6	84.3	86.3	10.0	

a. Intended disbursements to date minus actual disbursements to date as projected at appraisal.

* Disbursement data is updated at the end of the first week of the month.

Nepal: Statement of IFC's Held and Disbursed Portfolio As of 10/31/02 (In US\$ Millions)

FY Approval	Company	Held				Disbursed			
		Loan	Equity	Quasi	Partic	Loan	Equity	Quasi	Partic
1996	Bhote Koshi	19.9	3.0	0.0	33.8	19.9	3.0	0.0	30.7
1994	Himal Power	25.9	0.0	4.0	0.0	25.9	0.0	4.0	0.0
2001	ILFC - Nepal	0.0	0.3	0.0	0.0	0.0	0.3	0.0	0.0
1998	Jomsom Resort	4.0	0.0	0.0	0.0	4.0	0.0	0.0	0.0
	Total Portfolio	49.8	3.3	4.0	33.8	49.8	3.3	4.0	30.7

विश्व बैंक

१८१८ एच. स्ट्रिट, एन. डब्ल्यू
वाशिंगटन, डि.सी. २०४४३, यु.एस.ए.
टेलिफोन: १ २०२ ४७७ १२३४
फ्याक्स: १ २०२ ४७७ ६३९१

याक एण्ड यति होटल परिसर

पो.ब.नं. ७९८
काठमाडौं, नेपाल
टेलिफोन: ०० ९७७ १ २२६७९२/३
फ्याक्स: ०० ९७७ १ २२५११२
www.worldbank.org.np
www.biswabank.org.np